

A nemzeti identitás, mint fenomén – logikai tábla és példák

Müller Andor

Tartalom

Előszó	2
Bevezetés.....	3
1. A nemzeti öntudat genetikus-történeti elbeszélése	5
1.1. A nemzeti öntudat európai kialakulásáról	5
1.2. Szekularizáció és otthonosság-igény, a vallási pótlékok elégtelensége	8
1.3. Nemzeti öntudat a magyarság történetében és a jelenkori gazdasági haszon lehetősége	8
1.4. A nemzeti öntudat nem rossz értelemben vett konzervativizmus, nacionalizmus	12
2. A nemzeti identitás eddigi elméleti felosztása	14
3. Pro és contra vélemények a nemzeti identitásról	17
4. Hasadások és a nemzeti öntudattal kapcsolatos reflexiók	19
5. A kortárs német felfogás: önfelszámoló behódolás a büntudat oltárán? A nemzeti identitás fogalmának elemzése, az érzelmek szerepe, az újra-alapítás lehetősége és az aktuálpolitikai helyzet.	23
6. Az integrációról Magyarországon	31
7. Az európai nemzeti identitás felől tekintett motivációs aspektusok és ellenlábások	33
8. Mi a szuperpolip? Freund Tamás felfedezése, a kreativitás és a nemzeti identitás összefüggései.....	34
9. A nemzeti identitás filozófiai megalapozásának előkészítése.....	38
9.1. A nemzeti identitás, mint megjelenő fenomén.....	38
9.2. A tudat regiszterei	39
9.3. Kant, Czétány és a 3É filozófiájának kritikai perspektívája	41
9.4. Filozófia és politika	45
10. A nemzeti identitás filozófiai megalapozásának alkalmazása	48
10.1. A filozófiai „háttér” architektónikája.....	48
10.2. Logikai tábla.....	48
10.3. Példák és átfedések a logikai tábla szerint	49
11. Konklúzió	51
Források.....	54

Előszó

Ebben a tanulmányban először (1. fejezet) a nemzeti öntudat genetikus-történeti elbeszéléséről lesz szó, ennek (1.1. fejezet) európai aspektusáról, a könyvnyomtatás, iparosodás, a gazdasági átalakulás, polgárosodás és a francia forradalom kapcsán, melyek a felvilágosodással karöltve leváltották az addigi feudális rendszer első két rendjét, azaz a királyság intézményét és az azt támogató papságot. Ám (1.2. fejezet) a szekularizációt követően a szakrális transzcendenciáról való leválás elégtelen vallási pótlékoknak engedett utat, betöltetlenül hagyva az ember számára nélkülözhetetlen „otthonosság”-igényt. A polgárság jogrendszert és demokráciát hozott, de lebontotta az Istennel kötött évezredek szövetségét. A nemzeti liberalizmus és egyéb komunitárius eszmék így ágyaztak meg a modern korra teljesen átalakult radikális liberalizmus törekvéseinek, mely a polgárságban avitt tekintélytiszteletet vél felfedezni, ezért a saját hagyományát megalapozó nemzeti-liberális polgári berendezkedést is lecserélendőnek tartja.

Ettől merőben más (1.3. fejezet) a magyarság nemzeti tudata, mivel Ázsiából jött és erős értelemben vett európai testvéreikkel nem rendelkezik (kivéve szintén szabadságvágyó szövetségését), ezért már eleve nagyobb kohéziós erővel bír, ám földrajzi elhelyezkedése okán számtalan háborúnak volt kitéve, ezért népessége etnológiai szempontból folyamatosan változott, nagy népvesztések után szívesen engedtek be más nemzetiségű letelepülőket. E kevert vérű nép azonban sajátos kultúrája okán szimpatikus és befogadó, ám gyanakvó a betolakodókkal szemben. Utóbbi még inkább csak fokozódott a trianoni békediktátumot követően. A II. világháború után a szovjet bábkormány és utódjaik megpróbálták kitépni a magyarság szívét, nemzeti öntudat helyett ateizmust és internacionalizmust erőltetve, az 1956-os szabadságharcot pedig eltiporták. Egyedi kultúrája és adottságai azonban érdekes és egyben értékes turisztikai desztinációvá teszik Magyarországot. Ezt követően tisztázza a tanulmány, (1.4. fejezet) hogy a XXI. századi nemzeti öntudat nem rossz értelemben vett konzervativizmus, nacionalizmus, amely távol áll a nácizmustól.

Bemutatásra kerül (2. fejezet) Kees Tszelszky felosztása a nemzeti identitástudat eddigi tudományos elméleteiről, szétszalazva a különböző irányzatokat, és megpróbáljuk átfogóan felmutatni az egymáshoz képest széttartó alap gondolatokat.

(3. fejezet) A rend és biztonság néhány olyan kiemelt tulajdonsága a nemzeti identitásnak, melyet sokan védelmeznek, ám mások éppen azért támadják, mert a múlt árnyait vélik benne felfedezni a helyett, hogy világbékéről álmodozhatnának. Az ennyire különböző vélemények kibékítése érdekében tisztában kell lennünk ezek érzelmi erejével, és törekednünk kell az ésszerűséghez való közeledésre, ugyanis a reálpolitikai útról letérni nagyon ritkán kifizetődő.

Bemutatunk (4. fejezet) egy pszichológiai megközelítést, mely szerint olyan hasadások mutathatók ki a nemzeti öntudatban (kognitív vs. érzelmi, múlt vs. jövő, „Mi” vs. „mások”), melyek egymásra épülve nárcizmushoz vezetnek. Ám megállapítottuk, hogy a nácizmus pszichológiáját nem szabad minden nemzetre univerzálisan kivetíteni, és a múltban nem csak sötét árnyak, hanem a dicső múlt is felfedezhető, mely utóbbi erőt ad az építkezésre.

Hosszabban tárgyaljuk (5. fejezet) a kortárs német helyzetet, melynek mély történelmi gyökerei vannak, önvád és megbánás a régmúltban elkövetett rémtettek miatt, mely bűnbánat mára önfeladássá silányult. Elemezzük, hogy mi a nemzeti identitás jelentősége, milyen státusszal bír e fogalom, hogyan tart egyben oly sok mindent eme szellemi entitás. Szó esik továbbá az

érzelmeik megkerülhetetlenségéről és a nemzeti identitás és öntudat újra-alapításának lehetőségéről, mely véletlenül sem azonos valamilyen múltbeli alakzatnak a lemásolásával.

Ezek után felhívjuk rá ismételtelen a figyelmet, hogy (6. fejezet) az integráció mindig fontos része volt a magyarságnak, mivel a háborúk által zaklatott ország hatalmas vérveszteségeket szenvedett, ezért mindig szívesen fogadta a betelepülőket, és nem a magyarság tartott rabszolgákat, hanem a magyarságot nézte több hódító nép rabszolgának, szabadságharcainkat pedig rendre vérbe fojtották.

Röviden tárgyaljuk (7. fejezet) az európai nemzeti identitás felől tekintett motivációs aspektusokat és ellenlábásokat, mint 1.) a jó értelemben vett nemzeti identitás, 2.) rossz értelemben vett nemzeti identitás, 3.) a valós nemzeti öntudat, 4.) a nemzeti identitást ellenzők, és 5.) a problémás nemzeti identitás témaköreit.

Áttérünk (8. fejezet) a természettudományos aspektusra, Freund Tamás elméletére a neuronháló érzelmi szabályozásáról – a „szuperpolipok” által – mely szorosan kapcsolódik a kreativitás témaköréhez. A kreativitással együtt az érzelmeik a nemzeti identitás minőségét befolyásolják Tózsza István megerősítése szerint. Ez azt jelenti, hogy a nemzeti identitás – vagyis a földrajzi és más sokrétű pozitív érzelmi töltetű kulturális tapasztalat okán –, tartamunk érzelmi aspektusaként kreatív potenciállal bír (Freund és Tózsza). Csupán kiegészítésként kerül említésre a végén Kant zseniesztétikája a szabályok variabilitása kapcsán.

Mindezeket követően térünk rá (9. fejezet) a nemzeti identitás filozófiai megalapozásának előkészítésére, annak (9.1. fejezet) újat hozó fenoménként való adódására, mely nem eleve adott meghatározottságokból indul ki. Ehhez szükséges (9.2. fejezet) a tudat felosztásszerű rövid tárgyalása (értelem-észlelés-érzelem: a 3É filozófiája eredetileg innen kapta elnevezését), (9.3. fejezet) Kant észideáinak bemutatása (Én, Világ, Isten), és Czétány értelmezése és filozófiájuk kritikai alkalmazása. (9.4. fejezet) Czétány példái jól megmutatják a nemzeti identitáshoz leginkább közelálló konzervativizmus egysíkú interpretálást, vagyis a nemzeti identitás régi-új megközelítésének egysíkúítását.

Csúcspontként áll a tanulmányban (10. fejezet) a nemzeti identitás filozófiai megalapozásának alkalmazása, vagyis (10.1. fejezet) a filozófiai „háttér” architektonikájának ábrája, a (10.2. fejezet) logikai tábla, illetve (10.3. fejezet) a példákkal feltöltött logikai tábla. Legvégül szerepel a (11. fejezet) a konklúzió.

Bevezetés

Az ideológiák természetükből fakadóan hajlanak arra, hogy képviselőiken keresztül egymást kiszorítsák, holott egyensúlyra van szükség a diktatúrák kialakulásának megakadályozása érdekében. Nem az a baj, hogy ez vagy az az ideológia létezik, hanem az, hogyha túl hangos valamelyik. Manapság Európában a radikális liberalizmus mintha lassan kiszorítaná vetélytársait, főként a nemzeti típusú gondolkodást. A radikális liberalizmus képviselői úgy tesznek, mintha a jobboldali gondolkodás ördögtől való lenne, pedig minden ideológiának megvan a maga szépsége és árnyoldala egyaránt. Mivel az egyensúly plurikonzisztenciát¹ kíván

¹ Ez Czétány György filozófiai műszava, fogalmi meghatározása, lásd Czétány 2019, 287. o.: „mindhárom [kantianus észeszme, mint] szintézis a valóság egészére kiterjedő szintézis. Isten, Én és a Világ: mindhárom

az ideológiák között, arról kell jelenleg értekeznünk, hogy mi a nemzeti típusú gondolkodás, mikor és hogyan jött létre, miért szorult a háttérbe, és hogyan lehet kortárs megnyilvánulását, a XXI. századi nemzeti identitást és öntudatot újra-alapítani, nem pedig valamely múltbeli alakzatát másolni. Ehhez azonban átgondolt filozófiai alapra van szükség. Ez jelenlegi célunk.

A nemzeti identitás fogalmát sokszor szűkre szabott keretek között és negatív konnotációval említik,² holott a filozófiai mélységű és igényű tudományos megközelítés világossá teszi, hogy az egyoldalú perspektíva³ felett eljárt az idő és ez a fenomén lényegesen több karakterrel rendelkezik a XXI. században, mint amikbe korábban megpróbálták beleszorítani.⁴ A nemzeti öntudat ugyanis nem azonos a „mások” kirekesztésével. Persze felvetődik majd a kérdés, hogy mi ennek az előítéletnek az oka, az esetleges tapasztalati aspektusokon túl – mely mindenre adhat igazolhatóságot (verifikálhatóságot) és cáfolhatóságot (falszifikációt), ellenérvet egyaránt – a filozófiai gondolkodás mikor, milyen gondolatmenet által lett oly elítélő a nemzeti öntudattal kapcsolatosan, illetve ennek milyen önmaga struktúrájában hordozott ellentmondásai vannak, és hogyan segíthetünk ennek kiigazításában?

Ha a nemzeti identitás fogalmát legyengített intuicionalizmusként értelmezzük, vagyis ad hoc megközelítéseket érvényesítünk – figyelmen kívül hagyva az intuíció, mint fogalom jó szándékú filozofikus (spinozai) értelmét –, akkor csak szépelgő elitizmusba, politológiai és történeti fejtegetésekbe bonyolódunk, ám ha ugyanígy – a dichotomikus ellentétpár másik véglete szerint –, csupán formál-logikai elemzést nyújtunk (mint a nyelvvel kapcsolatosan a bécsi kör filozófusai), akkor szélsőséges gondolati struktúrákba futunk bele. Valahol a kettő között van az igazság, az arany középút arisztotelészi elve szerint. Logikát keresünk a fogalom magyarázatában, melyet való világbeli tapasztalatokkal „töltünk fel”. Ezt próbáljuk „létrehozni”, vagy inkább „leképezni” a későbbiekben.

Idézzük be ide felvezetőként, hogy mi az, ami két antropológus szerint (Albert és Zempléni 2002, 169. sk.) a nemzeti identitás fenoménjében „nagyon is figyelemre méltó”.

[...] Amiben a nemzeti identitás egy nagyon is figyelemreméltó sajátosságát látjuk [...] :]
A kiválasztott opponensek képén túl, a nemzeti társadalom „kiművel” egy olyan

teljességigénnyel, a valóság, mint egész szintézisének igényével lép fel. Ebben áll a 'plurikonzisztens' valóság transzcendentális problémája.”

² „A nacionalizmus, a nemzeti identitás és a nemzet fogalma még tudományos értekezésekben is számos különböző értelmezést nyert. Egyrészt azért, mert elvont, akadémikus terminusok, másrészt mivel mindegyik aktuális politikai töltetet hordoz, hiszen a politika pozitív és negatív előjelekkel aktuális célokra sajátította ki. E fogalmak jelentése a mai médiában és politikai nyelvhasználatban legtöbbször negatív kicsengésű, nemegyszer szélsőséges nézetekhez, vagy politikai erőszakhoz kapcsolódnak. Még a nacionalizmus és a nemzeti gondolkodás kutatása során is gyakran találkozunk fogalomzavarral. A politika és a tudomány összefonódása így a fogalmak összemosódásához vezetett. Tudományos körökben hosszú évekig vitáztak a nacionalizmus fogalmának helyes meghatározásáról anélkül, hogy a politikai jelenség pontos jelentésének körülírásáról megegyezés született volna.” idézi: Teszelszky, Kees (2009): *Az ismeretlen korona – Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás.* (ford. Trostovszky Gabriella), Bencés Kiadó, Pannonhalma. 61. o. Forrása: Peter Alter, *Nationalismus*, Frankfurt a. M., 1985, 8-9.

³ Mely megkülönböztetés általában azt állítja, hogy a nacionalisták a „mi és a „mások” ellentétére hivatkoznak, utóbbit degradáltan idegennek tekintve. Ez azonban – mint látni fogjuk, elégtelen a nemzeti identitás tanulmányozásához.

⁴ Ezt majd egy logikai táblázat segítségével mutatjuk be, az egyoldalú konzervatív ideológiai megközelítés helyett pedig kiegyensúlyozottságot hirdetünk, mely részben akár liberális (szabadságigényű) és baloldali (szociális háló kiépítése), bár ez utóbbi inkább a keresztény szolidaritásból ered, semmint a forradalmi gondolatokból, melyek csupán felforgató tevékenységük érdekében hivatkoztak erre, de megvalósítani tartósan nem tudták.

magyarnak, franciának vagy németnek nevezett megkülönböztető jelleget vagy *etoszt*, ami gyakorlatilag kiterjedhet a társadalmi és az egyéni élet minden területére, az öltözködéstől kezdve a gondolkodásmódig, a zászlótól a zenéig, az étkezéstől egészen az érzelm kifejezésig. Amikor a nemzeti ideológia ugyanazzal a jelzővel illet oly heterogén dolgokat, fogalmakat, jelenségeket, mint a magyaros bajusz, a sírva vígadás, a kozmopolita találékonyosság, a gulyás, a szabadságszeretet és a csárdás, a „nemzeti tudomány”, a balsors ideológia vagy a „magyar jellem”, akkor nyilván erősen sztereotipizál. De az a tény, hogy a nemzeti társadalom ily sokféle dolgot közös nevező alá von és tud vonni, nagyon is figyelemreméltó.⁵ Éppen ennek a nagyon is figyelemreméltó fenoménnek a filozófiai igényű logikáját dolgozzuk ki e tanulmány végére.

A nemzeti identitás vizsgálatokor többféle úton haladunk, módszertanilag az egyszerűbbtől az egyre összetettebb feldolgozás felé. E tanulmány szerkezete, logikai struktúrája a következő: először a nemzeti identitás történeti háttérével foglalkozunk, illetve az eddigi elméleti megközelítésekkel és felosztásukkal. Ezt követően említünk néhány kortárs véleményt, problémát, kérdést a nemzeti identitással kapcsolatosan. Ráadásaként pedig csatolunk egy természettudományos, közelebbről neurobiológiai megközelítést is a nemzeti identitástudatról. Mindezeket követően kidolgozzuk témánk filozófiai alapjait és feltöltjük az így kapott logikai táblázatot. Az összefoglaló után pedig egy rövid kiegészítéssel egybefűzött konklúzióval zárjuk a sort.

Pontosítsunk fejezetekre bontva! Röviden megemlítyük: I.) a történeti kialakulást, II.) a nemzeti identitás eddigi elméleti felosztását, III.) ellentétes véleményeket a mai nemzeti identitással kapcsolatosan, és IV.) egy pszichológiai megközelítést tárgyalunk. Közbe iktatva megemlítyük V.) a mostani németországi helyzetértékelést, az érzelmek fontosságát, és a nemzeti identitás újra-alapításának lehetőségét, VI.) felhívjuk a figyelmet a magyarság történetében megjelenő integrációs tényezőre és félelmekre, VII.) a nemzeti identitással kapcsolatos motivációkra és ellenlábasokra, majd VIII.) a nemzeti identitás, agy kutatás és kreativitás kapcsolatának kérdése jön. Csak ezek után térünk rá a szigorúbb filozófiai tárgyalásra. A IX.) filozófiai tárgyalás kapcsán először megemlítyük a megközelítés módszertanát, aztán tisztázzuk a tudat regisztereit (értelem-észlelés-érzelem), a kantianus transzcendentális észideákat (Én, Világ, Isten), majd pedig X.) az észideákat mint terenumokat használjuk filozófiai architektonikaként és osztjuk fel őket az értelem-észlelés-érzelem szempontjai szerint, illetve az így kapott táblázatot feltöltjük a nemzeti identitás ezeknek megfelelő lényegiségeivel. Végül pedig mindezeket röviden XI.) összegezzük, illetve XII.) kiegészítjük és konklúzióval látjuk el.

1. A nemzeti öntudat genetikus-történeti elbeszélése

1.1. A nemzeti öntudat európai kialakulásáról

Mi a nemzeti öntudat? Elsősorban azt kell megállapítanunk, hogy tér-idő függően mást jelent a nemzeti öntudat, például más Európában, Ázsiában, Amerikában, és egyáltalában a különböző kontinenseken, illetve történelmi koronként, például az elmúlt évszázadokban vagy napjainkban. Ezek következtében egyértelműen mást jelent a nemzeti öntudat egy feudális környezetben, egy polgári berendezkedésben, illetve egy szabadelvű és szabatos

⁵ Albert Réka és Zempléni András (2002): *A nemzeti identitás sajátosságairól*. 169. sk. In: Fedinec Csilla (szerk.) 2002.: *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest. 167-176. o.

társadalomban. Mindez függ a mindenkori „elíttek” kilététől, érdekeitől, szövetségi hálójuktól és versenytársaiktól.

Hegel világtörténeti előadásaiban⁶ olvashatunk az ókori kínai császárság kapcsán arról, hogy a Világszellem még kezdetleges állapotában jelent meg, mert egyedül a császár volt szabad, élet és halál ura. A mindenki felett uralkodó világi és szakrális vezető hatalmi erejének való behódolás és az attól való tiszteletteljes félelem nagyon messze állt attól, amikor a Világszellem keletről nyugatra haladva bejárja azt az utat, hogy polgári jogrendszer és vallásszabadság alakulhasson ki.

A nyugat-európai királyságok feudális környezetében szintén jellemző volt ez a viszony király és alattvaló népe között, ahol a király a világi uralmon túl, a papság által támogatott szimbolikus egységet megteremtő személy – de ennek a támogatásnak a vezetője a mindenkori pápa, külön érdekszférával, mely országokon átívelő viszonyrendszert hozott létre. Ekkor a közösségi öntudatot a vallási szertartások, szimbolikus ünnepek, szájról szájra terjedő dalok, mítoszok, versek erősítették.

A karteziánus felvilágosodás, mint racionális kritika térnyerése azonban rést ütött a hagyomány pajzsán. A kulturális és társadalmi átalakulások (könyvnyomtatás terjedése, reformáció, kezdetleges iparosodás a céhekben – ipari forradalom, a kereskedelem fejlődése, kapitalizmus, polgárisodás) előkészítették a változást. Lehetségessé vált – álnéven megjelentetve – a vallásosság kritikája, sőt kigúnyolása, már nem csak megénekelték, hanem terjesztették is a visszaélésekről szóló híreket/álhíreket, és egyre inkább a „földi” igények iránt érdeklődtek a polgárok (*mint* a harmadik rend Franciaországban, kiegészülve a parasztsággal). Mindezek végül ahhoz vezettek, hogy a meggyengült tekintélyű szuverén uralkodó és papság mellett a nemzeti érzés olyan önálló szimbólumként jelenhetett meg, melyet a politikai gondolkodók, filozófusok egyre inkább kidolgoztak. A teoretikusok új világrendet képzeltek el, polgári vallással, törvényes egyenlőséggel és szabadsággal, vagyis társadalmi szerződéssel. Rousseau azt állította, hogy védeni kell a nemzeti öntudatot. Szerinte egy sikeres nemzetnek nem szabad kiszolgáltatottnak lennie mások irányába – amit a határok lezárásával szemléltetett –, ugyanakkor olyan belső kohéziós erőt tartott elsősorban fontosnak, mely az emberek „szívébe” van írva. Ludassy Mária írta az előbbiről:

Rousseau a [...] *Narcisszoszhoz* írt előszavában az egyszerű paraszti szokások szentségét állítja a filozófiai szkepszis destruktív hatásával szembe, s egyik válasziratában meghirdeti a tökéletes kulturális elzárkózás programját, melyet megőriz késői alkotmánytervezetében is: az ország nemzeti identitását úgy lehet a legbiztosabban megőrizni, ha felállítunk az ország határán egy akasztófát, melyre fel kell húzni azt, aki kívülről kívánná más erkölcsöket behurcolni, mint az illető ország hagyományaiban rögzítettek, illetve azt a polgárt, aki el kívánná hagyni hazáját, hogy idegen szokások megismerésével adja fel ősei értékrendje egyedülvalósága hitén alapuló életformáját.⁷

A *Társadalmi szerződésről* című művében (1762) pedig a következőket állította Rousseau a szívébe írott törvényekről:

E [...] törvény[ek]hez még egy [...] járul, s ez a legbiztosabb valamennyi közül. Nem márványba vagy ércbe, hanem a polgárok szívébe vésve áll, mint az állam igazi

⁶ Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 1979, *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. (ford. Szemere Samu) Akadémiai Kiadó, Budapest.

⁷ Rousseau 1762/1997, 3. o.; Rousseau, J. J. (1762/1997): *A társadalmi szerződésről, avagy A politikai jog elvei*. (ford. Kis János, szerk., sajtó alá rend., jegyz. Ludassy Mária), PannonKlett, Budapest, (Matúra bölcselet)

alkotmánya, amely mindennap új erőre kap, s midőn a többi törvény előregszik vagy kihuny, új életet lehel beléjük vagy a helyükbe lép, ébren tartja a népben alapításának szellemét, és a hatalom erejét észrevétlen a megszokás erejével helyettesíti. Az erkölcsökről, a szokásokról és kivált a közvéleményről beszélek. Államférfiaink mit sem tudnak e dolgokról, pedig ezektől függ a törvényék ereje. Ám a nagy törvényhozó titkon ezekre ügyel, amikor látszólag különös rendszabályok kibocsátására szorítkozik, mert az utóbbiak csupán az építmény boltívét képezik, a rendíthetetlen sarkkő a lassabban kialakuló erkölcsökből áll.⁸

Ludassy szerint Rousseau álláspontja következő: „*a moi commun*, a társadalmi szerződés által létrehozott kollektív én nem ismerhet más szabadságot, mint a közösséggel való azonosulás erkölcsi (és politikai) parancsolatát.” (Ludassy 1999, 138. o.) Ezt szerinte Burke kritizálja, de Robespierre támogatja. Ludassy említi Robespierre Rousseau-idealizációját is:

„Mindazok közül, akik abban az időben, amelyről szólok [idáig az enciklopédistákról beszélt, azok ateizmusát és egoizmuselméletét ostromozván — L. M.], az irodalom meg a filozófia területén, lelkének emelkedettsége és jellemének nagysága által egyetlen férfiú mutatkozott méltónak arra, hogy az emberi nem tanítója legyen. Nyíltan támadta a zsarnokságot; lelkesen szólott az istenségről; férfias és feddhetetlen ékesszólással ragyogó képet festett az erény vonzerejéről, s védelmezte azon vigasztaló hittételeket, melyeket az ész ad az emberszív támaszául. Tanainak tisztasága, melyeket a természetből és a bűn mélységes megvetéséből merített, továbbá mérhetetlen megvetése a filozófus nevet bitorló intrikus szofisták iránt fejére zúdította riválisainak és hazug barátainak gyűlöletét és üldözését. O, ha tanúja lehetne e forradalomnak, melyet előkészített, s amely a Pantheonban adott neki nyughelyét, nemes lelke kétségkívül boldog hevülettel tenné magáévá az igazságosság és az egyenlőség ügyét!” (A vallási és erkölcsi eszményekről, kapcsolatukról a köztársasági elvekkel és a nemzeti ünnepekről, 1794. május 7. – II. év Floréal 18.).⁹

A nemzeti érzést tehát végül az éhező és feldühödött francia nép 1789-ben a „zászlajára” és főként a szíve fölé tűzhetette. (Nem volt már vesztenivalójuk, és elégük volt mind a hatalmával visszaélő világi uralkodóból, mind pedig az őt támogató vallási vezetőkből.) Új ideológia született, mely a nemzeti érzésre, nemzeti öntudatra építkezik. A restauráció ezt nem tudta szétforgácsolni, sőt a militáns császár is inkább felerősítette, és bukása után egy polgáriasodás irányába mutató jogrendet, a *Code Napoleont* hagyta örökül.

A francia felfogás a nemzetállam (egy területen élők egysége), míg a német a kultúrnemzet (egy nyelvet beszélők nemzete) mellett foglalt állást. Ez nem véletlen, hiszen Ernest Renan szerint már akkoriban – XIX. században – is igaz volt, hogy Franciaországban nincs 12 francia, aki le tudná vezetni magát a frank őseiig,¹⁰ (hiszen sok népből lettek összefogva, mint: a bretonok, normanok, gascogne-iak, aquitániaiak, pravoszlávok, stb.) míg a németek, a határok mozgása ellenére egy tömbben éltek, és germán őseikre hivatkoztak.¹¹ A franciák tehát a nyelvre, míg a németek a vérrokonságra hivatkoztak, de ellenpróbaként azt mondhatjuk, hogy sem csupán a vérség, sem pedig a nyelv nem elégséges önmagában a nemzeti identitás meghatározására.

⁸ Uo. 42. o.

⁹ Ludassy Mária (1999.): *Elhiszem, mert ésszerű. Tanulmányok az angol és a francia felvilágosodás koráról*. Osiris, Budapest. 139. o.

¹⁰ Renan Ernst: *Mi a nemzet?* Holmi, 6. évf. (1994) 8. sz. 1177-1188. Idézte: Zelnik József, in: Kásler Miklós szerk. (2014): *Nemzeti Nagyvizit*. Kairosz, Budapest. 49. o.

¹¹ Kásler Miklós szerk. (2014): *Nemzeti Nagyvizit*. Kairosz, Budapest. 52. o.

1.2. Szekularizáció és otthonosság-igény, a vallási pótlékok elégtelensége

A világi vezetők mindig is pótolhatóak voltak, de a szakralitás marginálissá válásával a francia felvilágosodást és forradalmat követő évszázadokban lassan lebomlott az a transzcendenssel ápoltság, mely az ember életét otthonossá teszi a világban, helyét és célját megszabja. Ez nem vizsgálható csupán materiális-gazdasági szempontból, mivel utóbbi csupán az Egy-érzés (ez Scheler kifejezése: *Einsfühlung*¹², míg Freud egy ismerősétől idézi az óceán-érzést¹³) elvesztésének lehetséges kutatási módszertana, de nem elégséges feltétele a transzcendenssel való Egy-érzés visszanyerésének. Látjuk, tapasztaljuk, hogy manapság is tömeges a vallás-pótlék iránti igény. Hiába a liberalizmus azon ága, mely pótlékként a „Valósítsd meg önmagad!” jelszavát hangoztatja. A racionális, számító ego uralma a felvilágosodás után társadalmi elidegenedéshez, magára-hagyatottsághoz vezetett, mely ismét fontossá tette az interszubjektív társas kapcsolatok kutatását, de ez is kevésnek bizonyult, így a fókusz az elvesztett otthonosságból való kilábalás érdekében a transzcendenciára irányult (Buber: *Istenfogyatkozás*¹⁴; Janicaud kritikája szerint pedig megtörtént a *francia fenomenológia teológiai fordulata*¹⁵). A XXI. századi nemzeti identitástudatnak ezzel is számot kell vetnie, amivel a későbbiekben foglalkozunk.

1.3. Nemzeti öntudat a magyarság történetében és a jelenkori gazdasági haszon lehetősége

A magyar nemzeti identitás kissé másképpen alakult, mint a nyugat-európai, megközelítésmódja nem modernista és konstruktivista, hanem historikus, mivel egységbe rendezve érkezünk ide és keveredésünk ellenére már mindig is egy közös „magyarság” érdekében vívtuk szabadságharcainkat. A magyarság keletről vándorolt Európába, elhagyta őshazáját és vallását (ezért mondták ki sámánjaink a turáni átkot¹⁶, mely a néplélek és így maga a nép szétszakítottságára, megosztottságára utal). Sok keserű hősi harcot vívott – önmagát védve pedig védte egész Európát is –, népszerűségét erősen ritkították, keveredett a hódítókkal és a betelepítettekkel, és bár 1000 évig belakta e soknemzetiségű ország a Kárpát-medencét, mégis kisemmizve széttépték 1920-ban a trianoni békediktátummal. A vérségre tehát nem hivatkozhatunk, a nyelvi és közoktatási reformok is csak évszázadokra visszavezethetőek¹⁷, ám

¹² Scheler, Max (1973): *Wesen und Formen der Sympathie*. (eredeti 1912, kiegészítve 1922, 1926), Bern, A. Francke AG Verlag

¹³ Freud, Sigmund (1992): *Rossz közérzet a kultúrában*; ford. Linczényi Adorján; Kossuth, Bp.

¹⁴ Buber, Martin (1952/2017): *Istenfogyatkozás. Vizsgálódások vallás és filozófia kapcsolatáról*. (ford. Gáspár Csaba László) Typotex, Budapest, 2017.

¹⁵ Janicaud, Dominique (1991): *Le tournant théologique de la phénoménologie française*. Combas: Éd. de l'éclat.

¹⁶ Tózsá 2020, 15. o. lábjegyzet: A Turáni alföld az Urál-hegység és a Kaszpi-tenger közötti hatalmas terület, Kelet-Európa keleti szélén. Itt volt egykor a magyar őshaza, a Nagy Magyarország (*Magna Hungaria*), a mai Oroszországi Föderációban a Baskír és Tatár Köztársaságok területét is érintve. A magyar törzsek nagyobbik része innen a Fekete- és az Azovi-tenger irányában vándorolt, a mocsaras Meotiszba, majd a mai Ukrajna középső vidékére, az Etelközbe, s onnan a Kárpát-medencébe, ahol felvették az „új hitet,” a kereszténységet. Ezért az ősi magyar vallás papjai, a turáni táltosok megátkozták őket: amely nép elhagyja az ősi földjét, elhagyja az isteneit is – úgymond –, s ezért örökös testvérharc, széthúzás a méltó jutalma. Ez a magyarságot sújtó „turáni átok” lényege.

¹⁷ A nyelv önmagában elégtelen a közösség megtartására, mint azt Barna Gábor írja: „[...] a nyelvnek – szemben a belénk rögzült 'nyelvében él a nemzet' sztereotípiával – változó szerepe lehet a nemzeti identitás megformálásában. Már Györffy István észrevette, hogy a magyar nyelv önmagában nem elég megtartó erő. Ezt bizonyítja a középosztály gyors asszimilációja a Trianont követő utódállamokban. [ANDRÁSFALVY 1991. 166.

valami mégis összeköti a jelenlegi anyaország és az elszakított részek magyar nemzetiségű lakóit, és ez a „lelki összetartozás tudata”,¹⁸ szellemi kötelék,¹⁹ mint József Attila és Renan mondták: „a nemzet közös ihlet.”²⁰

A magyar nemzet sorsa más gyökerekből táplálkozik, mint a többi európai ország. Ősi története az írásbeli örökség híján nehezen visszakövethető. A magyarok Európában messziről jött hódítónak számítanak. Törzsi szövetségben éltek egy fejedelem alatt, majd a környező népekkel kötendő béke érdekében vallási – keresztény – integrációra volt szükség, és ennek elismeréseként jött létre a királyság. Az államalapítás ilyen típusú kényszerűségből született, és a magyarság Európában mindmáig testvérnemzetek nélküli magányban él. Így is kezelték mindig. E nép öntudatát befolyásolta az új vallás, mivel régi vallását a szimbólumok szintjén felszínesen lecserélte, de szívében keveredett a régi harcos habitus és az új szeretet-hit. A magyarság Európában évszázadokon át hősi kultusza emlékeiből és új vallásának reményeiből táplálkozott, ezekben találta meg identitását. Fontos új szimbólum lett a szent korona, mint a nemzet jelképe, a tatárjárás tragédiáját követően pedig a nemzeti túlélés és összetartozás szimbóluma a mai napig.

A nemzeti identitás első jele a honfoglaláskori vérszerződés volt, majd a szent korona, de talán leginkább artikulált módon az idegen Habsburg uralkodó elleni szabadságharcban nyilvánult meg 1848–49-ben, mely győzött, ám ezt követően az osztrákok segítséget kértek, és az oroszok előtt a szabadságharcosok letették a fegyvert. Az osztrákok ezt követően véres megtorlásba kezdtek. A nemzeti identitás pontos artikulálódása Petőfi Sándortól a „Nemzeti dal”, melyet ő maga szavalt el a nemzeti liberális függetlenségi szabadságharc kezdetén 1848. márciusában. Petőfi nem „csak” a legnagyobb magyar költő volt, hanem kardot is ragadott.

Talpra, magyar, hí a haza!
Itt az idő, most vagy soha!
Rabok legyünk, vagy szabadok?
Ez a kérdés, válasszatok!
[...]
Ide veled, régi kardunk!
[...]

Ugyanezt mondja Bálint Sándor is: "Nemcsak nyelvében él a nemzet, de tradícióiban is." (BÁLINT 1934. 9.)] Vagy utalhatunk a nyelvüket veszített skótokra, írekre, vagy az amerikai magyarokra, a magyarországi németekre. [ERB-KNOPF 2001.] Más meghatározók vehetik át az identitás szerkezetében a domináns szerepet. Gyakran a vallás. Elég itt a moldvai csángó-magyarok önmeghatározását említeni: római katolikusként definiálják magukat. Az identitás őrzéséhez azonban – ugyanúgy, mint a nemzeti kultúra fenntartásához és átadásához – intézmények kellene: 'a templom és az iskola', de család, folklórcsoport, párt, rádió, televízió, újság és egyebek is. Ha ezek hiányoznak vagy elvesznek, az identitásőrzés nehezebb vagy egyszerűen lehetetlen.,, Barna Gábor (2006): *Népi kultúra – nemzeti kultúra – nemzeti identitás*. In Jankovics József – Nyerges Judit (szerk.): *Kultúra és identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus plenáris előadásai*. Debrecen, 2006. augusztus 22–26. Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, Budapest. 2011, 61–85. <https://mek.oszk.hu/09300/09396/html/01.htm> (Letöltés: 2021-12-11)

¹⁸ Ez Kásler Miklós megfogalmazása In: Kásler Miklós szerk. (2014): *Nemzeti Nagyvizit*. Kairosz, Budapest.52. o.

¹⁹ Ezt kissé átneveztem, pontosítva Jókai Anna említi, melyet Hamvas Bélától kölcsönöz: „[...] van a helynek szelleme, a *genius loci*, a magyar szellemiség, ami minket összetart.” In: Hamvas Béla: *Az öt géniusz*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1985. In: Kásler Miklós szerk. (2014): *Nemzeti Nagyvizit*. Kairosz, Budapest.50. o.

²⁰ Lengyel András: *Az „Ihlet és nemzet”, József Attila nemzet-fogalmáról*. Új Forrás, 35. évf. (2003) 5. sz. (<http://epa.oszk.hu/00000/00016/00085/030518.htm> Letöltés: 2021-12-11) Idézi: Zelnik József, in: Kásler Miklós szerk. (2014): *Nemzeti Nagyvizit*. Kairosz, Budapest.50. o.

A magyar név megint szép lesz,
Méltó régi nagy híréhez;
Mit rákentek a századok,
Lemossuk a gyalázatot!
[...]
Hol sírjaink domborulnak,
Unokáink leborulnak,
És áldó imádság mellett
Mondják el szent neveinket.
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!

Az összetartozást és hősi kultuszt letörni csak a második világháború után tudták a szovjet megszállók, és bár volt még egy elkeseredett nemzeti függetlenségi fellángolás 1956-ban, de meglátszik ma is sok magyar állampolgár gondolkodásán, nemzetellenes kirohanásain (pl. 2004. december 5-i határon túli magyarok kettős állampolgárságáról szóló népszavazás ellen kampányoló és akkor kormányon lévő liberálisok és baloldal). Fél évszázadon át kényszerítették a magyarságot arra: tagadja meg önmagát, nemzeti öntudata helyett internacionalista, vallásos helyett ateista legyen.

Érdekes adalékként szolgálhat itt egy ezredfordulón készített szociológiai felmérés a magyar nemzeti identitástudat és a vallásosság összehasonlításának tekintetében.

A vallás és a nemzeti identitástudat kapcsolatát vizsgáló hazai vallás- és értéksszociológiai kutatások közül kiemelkedik Gereben Ferencé.²¹ A kutató abból indul ki, hogy a vallás és a nemzeti identitástudat (nemzeti kultúra) történelmi kapcsolata a kelet-közép-európai térség valamennyi országában máig érzékelhetően erős hangsúlyt kapott. Ebben a régióban az adott közösség előtt álló történelmi kihívás, mint nemzeti feladat a kereszténység jegyében szakralizálódott. A kutatás egyik legfontosabb megállapítása az, hogy a nemzeti hovatartozást érzelmileg és tevélegesen vállaló identitástípusok nagyon erősen vonzódtak egyfelől a vallásos hithez, másfelől olyan további értékekhez, mint a „tolerancia” és a „tudásszomj”. A közömbös, hiányos, negatív identitás viszont a vallás helyett az „önérvényesítéssel” mutatott erős korrelációt. A másik fontos következtetés szerint a vallás elutasítása nagy eséllyel egyúttal a nemzeti identitás elutasítását vagy közömbös kezelését is jelenti; a szokásosnál (hitben, vallási élményben, vallásgyakorlásban) aktívabb, mélyebb és gazdagabb vallásosság a nemzeti identitástudatnak is mélyebb, pozitívabb és aktívabb formáival jár együtt. Mindezt a kutató egy tradicionális értékrendbe való közös beágyazottságukkal magyarázza. Ugyanakkor a jövő esélyeinek megítélésében a vallásosak nem voltak optimistábbak a nem vallásosaknál, vagyis a vallásosság nem az optimistább nemzeti jövőképből, hanem inkább a nagyobb tűrőképességben nyilvánult meg. Hasonlóképpen elgondolkodtató az a tény, hogy a „kifejezetten vallásos” típusba tartozók körében érzékelhető legerősebben a nemzeti büszkeség, de a magyarságukat cselekvően vállalók aránya nem ebben a körben a legnagyobb, hanem a „sem nem vallásos, sem vallásos” kategóriában – ugyanez vonatkozik a kulturális hagyomány fontosságának megítélésére is.²²

²¹ Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség*. Osiris, Budapest, 1999.; Gereben Ferenc – Tomka Miklós: *Vallásosság és nemzettudat*. Kerkai Intézet, Budapest, 2000.; Gereben Ferenc: *Vallás és nemzeti identitás. Történelmi visszapillantás*. Elérhetőség: www.rel.uszeged.hu/tomka/pdf/gereben.pdf. (Letöltés: 2020. április 16.)

²² Kamarás István (2021.): *Vallásszociológiai keresztmetszetek*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

A szovjetek erőszakos ateizmusa tehát sokat rombolt a vallásosságon, és ezzel együtt a nemzeti öntudaton is. A keleti blokkban a kommunista indoktrináció uralkodott, a nyugatban viszont az földi élvezetek hajhászásának nem volt akadálya. Mindkettő eltávolodott a keresztény vallásosságtól, de míg a keleti blokk tagállamai gazdaságilag tönkrementek a kapitalista verseny tagadásába, addig a nyugatiak a Mandeville-i utat járták²³, és az egyének vétkei gazdaságilag a közhasznot szolgálták, és jól prosperáltak (bár erkölcsükben dekadensek voltak, mint a keletiek, de nem bánatukban ittak, hanem örömeikben).

A nyugat-európai országok a II. világháborút követően az USA érdekszférájába tartoztak, Kelet-Európa pedig a szovjet érdekszférába. Ennek megfelelően a nyugatiak távolról „látták” a marxizmus-leninizmus szépnek hazudott megvalósítási kísérletét, míg Kelet-Európában tombolt a diktatúra és a deportálások, az embertelen kínzások pedig nem csak a magyarság gerincét törték meg, hanem totális gazdasági csődbe is taszították az országot, majd pedig a rendszerváltást követően az itt maradt politikai bábok politikai hatalmukat gazdasági hatalomra váltották át, kiürítve mindent. Csupán költői kérdés, hogy vajon melyik irányba áramolna az 1989-es rendszerváltás óta eltelt időben a munkaerő, ha a megszállók helyet cserélnék? Magyarország jelenleg a több mint fél évszázados gazdasági hátrányát próbálja ledolgozni – melyet jól tükröznek a kelet-európai és nyugat-európai átlagbérek különbségei, és lassú felzárkózásunk.

Említsünk itt a nemzeti identitástudattal kapcsolatosan egy 2020-as szociológiai felmérést és egy-két erős törésvonalat:

A társadalmi szolidaritás szempontjából továbbá két problémapontot azonosíthatunk. Az egyik, hogy bizonyos mértékig a nemzettel való pozitív irányú azonosulás tekintetében is megfigyelhetők – részben értékrendi szempontok szerinti – hangsúlyeltolódások. Főként a tudományban, sportban, kultúrában mutatott sikerre összpontosító és a történelmi, politikai nagyságot kiemelő két csoport között mutatkoznak eltérések – előbbieket értékrendjük szerint az átlagnál inkább mérsékeltek, baloldaliak és emberiségben gondolkodnak, utóbbiak pedig jellemzően jobboldaliak, valamivel radikálisabbnak tartják magukat és nemzeti keretekben gondolkodnak. A másik, a szolidaritás szempontjából potenciálisan problematikus pont pedig, hogy a válaszdási hajlandóság egyszerű hiánya mellett bizonyos fokú „gyökértelenségre” és érdektelenségre is utalhat az, hogy a társadalom 15,8 százaléka (jellemzően a 18–29 éves korosztályba tartozók és a megyeszékhelynél kisebb városban élők) nem tudott vagy nem akart említeni egyetlen, nemzeti büszkeségérzetre feljogosító tényezőt sem. Kutatásunk alapján felmerül továbbá a „statikus” és a „cselekvő” identitásformák közötti különbség. A vizsgálatból mintha olyan kép bontakozna ki, hogy a magyar nemzeti büszkeséget formáló hatóerők közül a félmúlt emlékei alapján a jelen időre vonatkoztatva hiányozna a tartós bizalom a közös politikai cselekvésre. Ez hosszú távon – közös érdek híján – akár a nemzet megmaradására nézve is felvethet kérdéseket.²⁴

A lerombolt nemzeti identitást innen kell felépíteni, elmesélni a korábban elhallgatott történeteket, mivel egy egész generációt és még azok gyermekeit is tudatosan játszották ki saját hagyományaik ellen, más politikai érdekszféráknak alárendelve a hétköznapi életgyakorlatot és az ideológiai nevelést.

²³ Madeville, Bernard (1705/2004.): *A méhek meséje, avagy magánvétek – közhaszon.* (ford. Tótfalusi István) Helikon, Budapest.

²⁴ László-Makay 2021, 112. o.; László Tamás – Makay Mónika (2021.): *A nemzeti büszkeség építőkövei – Nemzeti identitás és történelemkép a magyar társadalomban.* Szociológiai Szemle 31(1): 87–115. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2021.1.4>

A diktatúrában elhallgatott/átírt történelmi tények ismertetésén túl (pl. „*Magyar Passió*” – című film Eperjes Károly rendezésében és főszereplésével – 2021.), sokrétű kulturális neveléssel lehet pozitív, nemzetépítő eredményeket elérni, igazodva a kor kihívásaihoz, okosan használva a lehetőségeket. A kulturális befektetés haszna rövidtávon elsősorban kulturális jellegű, de hosszabb távon a társas kapcsolatokat erősíti, a nemzeti öntudatot és így a társadalmi kohéziós erőt, ami viszont már konkrét gazdasági versenyelőnyt is jelent. Ha ugyanis saját társadalmi rendszerükhöz lojálisabban a polgárok, akkor egymással kapcsolatban, nemzettestvéreikkel is azok, azt pedig mindenki elismeri, hogy a közösség mindig erősebb, mint az atomizált társadalom. Ha mindenki „húz”, a gálya is jobban halad, sőt szárnyaló hajó is lehet belőle. Kevésbé lesz jellemző az adóelkerülés és a túlszámlázás, ha morálisan érettebbek lesznek a polgárok, hiszen önös érdekeiket is csak akkor segíthetik, ha közben nemzettestvéreikkel szemben win-win típusú ügyletekben érdekeltek. Ez megnöveli adott nemzet GDP-jét, és nem csak egyik zsebből a másikba vándorolnak kisebb-nagyobb összegek, hanem nemzeti szempontból többletértéket állítanak elő. Egy ilyenformán megerősödött ország pedig minden befektető számára vonzó, azaz nő a tőkevonzó képessége is, mivel a többi országhoz képest nagyobb profitra számíthatnak azok, akik a termelékenységben érdekeltek. Továbbá a nemzeti kultúrájukban erősebb népek turisztikailag is látogatottabbakká válnak, mivel érdekesebbek. Ami érdekes, az a mai világban turisztikailag vonzó, az pedig a nemzet számára bevételi lehetőséget generál. Mindezekén túl, a kulturálisan fejlettebb nemzet a hozzáadott érték szempontjából is előnyre tehet szert, például az élelmiszergyártás területén a leginkább természetbarát és egészséges termékek előállításával, régmúlt idők legszebb hagyományainak felélesztésével, kombinálva a földművelés, állattenyésztés és feldolgozás hármását a megfelelő marketing kialakításával, kibővítve elsősorban szórakozási lehetőségekkel és szállással. A fenntartható gazdálkodás és egészséges életmód ugyanis fontosabbá váltak napjainkra, mint minden más technikai vívmány. Az embernek ennie kell, de a bitek, byteok nem laktatnak.

1.4. A nemzeti öntudat nem rossz értelemben vett konzervativizmus, nacionalizmus

A jelenkori nemzeti öntudat nem összemesható a korábbi történelmi korok feudalizmusával, az ugyanis kategóriatévésztés, torzítás. Ha valaki konzervativizmust emleget, akkor meg kell különböztetni, hogy azt társadalomszociológiai osztálystruktúra alapján teszi, vagy inkább a sokszor vitatott normalitásnak az értékképviselőt érti ez alatt, ugyanis a polgári értelemben vett jelenlegi kortárs nemzeti öntudat az elsőt tagadja, utóbbit preferálja. A nemzeti öntudat ugyanis osztályfüggetlen érték-közösségre épül.

A nemzeti öntudat nem a rossz értelemben vett nacionalizmus, vagyis nem etnikai típusú megkülönböztetés szerint differenciál, hanem kulturális közösségként fogalmazza meg magát. Álláspontunk szerint a nyelvi közösség és a történelmi sorsközösség adja a kulturális közösség alapjait. A nyelvismeret a legalapvetőbb, melyre további elitképzés épülhet irodalmi szinten, a történelmi sorsközösség pedig a „haza” és „hon” jelentőségének érzéséből fakad, mely a legkülönbözőbb típusú erőfeszítésekben nyilvánulhat meg, a művészettől az önfeláldozásig. Nyelviség és történelmi sorsközösség pedig szimbolikusan ünnepekben, nemzeti identitástudatot erősítő költeményekben fejeződik ki, és a nemzeti öntudatot képviselőkből testesül meg. A hazáért tett szolgálatra való hajlandóság a nemzet ereje.

Idézzük most ide röviden, amit Pongrácz írt a nemzet és nacionalizmus érték-orientációjáról:

A nemzet mint entitás azonban már jóval korábban megjelent, mint maga a nacionalizmus eszméje, ezért úgy véljük, hogy a nacionalista „attitűd” a nemzetet egyszerű hivatkozási alapként kezelte. Greenfeld már az emocionális összetevőre is koncentráltan mondotta, hogy a nacionalizmus egy gyűjtőfogalom, amely magában foglalja a nemzeti identitás (nemzetiség), a nemzeti öntudat, illetve az ezeken alapuló kollektivitások, a nemzetek rokon jellegű jelenségeit, tehát olyan eszme- és érzelmekészletet rejt magában, amelyek a nemzeti identitást fogalmi keretbe foglalják.²⁵ Miroslav Hroch az értékek nemzethez rendelésének jelenségére koncentrált, amikor azt állította, hogy a nacionalizmus szemléletmódja abszolút elsőbbséget tulajdonít a nemzet értékeinek és érdekeinek – minden más értékkel és érdekekkel szemben.²⁶ Ezért állíthatta a nacionalizmus világgképéről Anthony D. Smith, hogy a nacionalista interpretációjában a nemzet iránti lojalitás a legrelevánsabb,²⁷ illetve e meglátást továbbfejtvén Isaiah Berlin, hogy a más értékekkel vagy érdekekkel történő összeütközés esetén a nemzeti érdeket kell minden áron érvényesíteni.²⁸ Az „etikai állam” Kuncz Ignác szerint egyébként is „folyamatos önfeláldozáson” alapszik: a polgárnak fel kell áldoznia magát egy „magasabb erkölcsi világrendnek”, hiszen egyedül az önfeláldozó lény tekinthető „igazán állami lénynek”.²⁹ A nemzet ekként „egyetlen roppant szolidaritássá” is válhat, „melynek lényeges elemét jelentik az áldozatok, amelyeket őseink hoztak, és azok, amelyeket mi vagyunk készek a jövőben meghozni” – vélekedett Ernest Renan.^{30 31}

A nemzeti öntudat nem összetévesztendő a vallási fanatizmussal. Bár mindkettő tudati formálás eredménye és leginkább az érzelmekben jelenik meg, de a nemzeti érzés élet-világbeli indokokra épülő haszon-közösség, míg a vallási fanatizmus nem élet-világbeli, hanem önmagában való értékek képviselőjének ereje, mely kisebb-nagyobb közösségek életvilágát formálja. Aki a nemzetét szolgálja, a közösségét szolgálja, aki a vallási dogmákat, az Istent, tekintet nélkül az emberekre.

Polgári jogrendszerben a nemzeti öntudat azonban szükségképpen összefonódik a vallással, de annak olyan formájával, mely elsődleges fontosságúnak a nemzettestvérek kulturális közösségét tekinti, aminek viszont nélkülözhetetlen része az otthonosságot és magasztosságot, biztosító „fenséges” (ld. Kant 3. kritikáját: *Az ítélőerő kritikája*³²). Kant szerint a közösségiség morális tartásának érdekében még akkor is tételeznünk kell Istent, ha létét a hiten kívül mással nem tudjuk bizonyítani. A mindennek célszerűséget adó Isten fejeződik ki az interszubsztantivitásában, azaz mindennemű társas kapcsolatban, de a nemzeti öntudat képviselői a világ nemzetei közt elsősorban saját közösségükért állnak ki, és ezt követően képviselik a kantiánus világpolgári szellemiséget. Ez azért alakult így, mert racionálisan belátható, hogy a

²⁵ Greenfeld 2004, 185.; Greenfeld, Liah (2004): *Nacionalizmus és modernitás*. In Kántor Zoltán szerk.: *Nacionalizmus-elméletek*. (Szöveggyűjtemény). Budapest, Rejtjel Kiadó. 183–203.

²⁶ Hroch 2004, 232.; Hroch, Miroslav (2004): *A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig. A nemzetépítés folyamata Európában*. In Kántor Zoltán szerk.: *Nacionalizmuselméletek*. (Szöveggyűjtemény). Budapest, Rejtjel Kiadó. 230–247.

²⁷ Smith 1995, 10.; Smith, Anthony D. (1995): *A nacionalizmus*. In Bretter Zoltán – Deák Ágnes szerk.: *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, Tanulmány Kiadó. 9–24.

²⁸ Berlin 1993, 230.; Berlin, Isaiah (1993): *A nacionalizmust valaha elhanyagolták, ma hatalmas úr*. In Ludassy Mária szerk.: *Angolszász liberalizmus klasszikusa*. II. kötet. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó. 213–244.

²⁹ Kuncz 1902, 114.; Kuncz Ignác (1902): *A nemzetállam tankönyve*. Kolozsvár, Stein János Magyar Királyi Egyetemi Könyvkereskedése

³⁰ Idézi Smith 2000, 12.; Smith, Anthony D. (2000): *The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*. Cambridge, Polity Press.

³¹ Pongrácz Alex (2018): *A nacionalizmus és a nacionalista államfelfogás*. *Acta Humana*, 2018, 4. 103–120. <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/actahumana/article/view/949/300> (Letöltés 2021-12-11), 108. o.

³² Kant, Immanuel (1790/1997): *Az ítélőerő kritikája*. (ford. Papp Zoltán) Budapest, Ictus.

történelem etno-kulturális értelemben leegyszerűsítve népek versengése, élet-halál küzdelme rövidebb-hosszabb békékkel, és nem mindenhol kívánják bevezetni a polgári jogrendszert, ha az idegennek számít – például a táliboknál Afganisztánban (az ehhez hasonló tapasztalatok miatt kényszerült Fukuyama³³ is arra, hogy visszavonja korábbi nézeteit a globális liberalizmus megvalósulásáról). A polgári jogrendszerben értelmezett nemzeti öntudat képviselői a tőlük különböző, vagy éppen velük bizonyos szempontból ellenséges kultúrák képviselőivel akkor viselkednek megfelelően, ha a kritikus témaköröket illetően racionális távolságot tartanak, tiszteletben tartva mások értékrendjét, helyileg kialakult szokásaikat, és csak olyan típusú kapcsolatokra törekszenek, melyekben mindkét fél képes a megállapodásra és annak betartására – gazdasági, politikai, turisztikai és mindenféle kapcsolat tekintetében, különös tekintettel a nagykövetségek képviselői minimumára.

2. A nemzeti identitás eddigi elméleti felosztása

Kees Tszelszky a következő nemzeti identitástudattal foglalkozó elméleti felosztást nyújtja: 1.) primordialisták, 2.) modernisták, 3.) etno-szimbolisták, 4.) konstruktivisták.³⁴ Tszelszky ezeket a terminusokat időrendi kialakulásuk sorrendje szerint említi. Saját tudományos vizsgálata szempontjából pedig a legutóbbihoz csatlakozik. Ezen felosztás végén lesz majd ismételten fontos filozófiai architektonikánk.

1.) A nacionalizmus kutatói, akiket [perennialistáknak], primordialistáknak [ősiség] neveznek, osztják a nacionalisták azon nézetét, hogy a nemzeti identitás természetes adomány (Herder Fichte), amely az emberek közötti alapvető egyenlőtlenségből adódik. A primordialisták úgy vélik, hogy az emberiség történelme kezdetétől nemzetekre tagolódott, a nacionalizmus tehát egyidős az emberiséggel.^{35 36}

2./A.) Az 1960-as években a primordialistákkal szemben kialakult a modernista álláspont.³⁷ Ez az irányzat a nacionalizmus vadhajtásainak nyesegetését célozta meg a 20. század első felében, és máig domináns a nacionalizmussal foglalkozó kutatásokban. A modernisták azzal vádolják a primordialistákat, hogy azok kiindulópontként hallgatólagosan elfogadják a nacionalista ideológiát, ezzel mintegy tudományos megerősítést nyújtva a nacionalisták számára. A modernista áramlat igen szerteágazó, de követőik szerint mind a nemzet, mind a nacionalizmus modern jelenség. Az ideológia – mint mondják – a francia forradalom idején született olyan modern folyamatok következményeképpen, mint a kapitalizmus, az iparosodás, az urbanizáció, a szekularizáció és a bürokratikus állam kifejlődése. A modernisták szerint a nacionalizmus

³³ Fukuyama, Francis (2014): *A történelem vége és az utolsó ember*. Ford. Ábrahám Zoltán, Somogyi Pál László, M. Nagy Miklós. Európa, Budapest, 2014.

³⁴ Tszelszky 2009, 61-67. o. Forrásként említi: Áttekintésképpen lásd Anthony D. Smith, Nationalism. A Trend Report and Bibliography, in *Current Sociology*, XXI/3, Den Haag-Paris, 1973, 3-187; Tom de Meester, De exclusieve natiestaat. Pleidooi voor een constructivistische benadering van nationalisme en nationale identiteit, *Belgisch tijdschrift voor de nieuwste geschiedenis*, XXVII(1997); Smith, *Myths and Memories of the Nation*, New York, 1999, 473-537.

³⁵ Smith, Anthony D.: *Nations and nationalism in a global era*, Cambridge, 1995, 57.

³⁶ Tszelszky, 2009. 62.

³⁷ A legjelentősebb modernisták Eric Hobsbawm, Ernest Gellner, Karl Deutsch és Charles Tilly. Lásd DE MEESTER, i. m., 474-475.

már a nemzetké formálódás előtt létezett.³⁸ Nézeteik szerint a modern kor előtt is léteztek bizonyos tényezők, amelyek egy későbbi stádiumban a nemzetéről való gondolkodás kibontakozásához vezettek. A nemzeteszmé folytonosságot sugallva történelmi alapokon teremt fiktív kapcsolatot a múlt és a jelen között. Az eszmé az állampolgárok csoportkohézióját segíti elő, és igazolja magát a politikát. Hobsbawm itt használja először az *invented tradition* ('mesterséges hagyomány') nevezetes terminusát.³⁹ [...] Hobsbawm elméletéből következik az is, hogy a kora újkorban nem létezett nemzeteszmé, mert a nemzetéről való gondolkodás alapvetően különbözik a csoportidentitás régebbi formáitól. Ami a nacionalizmust az ő szemében megkülönbözteti a többi ideológiától, az a nemzet eszméjének egy egységes nyelvvel és a modern területi államformával, a „nemzetállammal” való összekapcsolása.⁴⁰ [...] ⁴¹

2./B.) Benedict Anderson író antropológus volt az első modernista, aki azt állította, hogy a nacionalizmus mégiscsak a kora újkorban gyökerezik.⁴² Indoklásképpen a nacionalizmus kialakulását összevetette a vallásos gondolkodás fejlődésével. Meghatározása szerint a nemzet egy mesterséges „politikai közösség”, amely korlátozott (kulturálisan, nyelvileg és etnikailag körülhatárolt) és szuverén (felsőbb hatalomtól független).⁴³ A nemzet a kora újkorban különböző politikai és vallási változások, például a reformáció mentén alakult ki. Nézetei szerint ennek az az oka, hogy felbomlottak a hagyományos politikai és vallási közösségek, és a hatalom birtokosai, az egyház és a dinasztia, elveszítették addigi legitimitásukat. E válság eredményeképpen, ebben a hatalmi vákuumban alakulhatott ki a nemzet, mint a szuverén politikai közösség eszméje. A nemzeteszmét a kora újkorban a történelemre támaszkodva igazolták, amit nem az egyház vagy a dinasztia, hanem a nemzet szempontjából vizsgáltak.⁴⁴

3.) Az 1980-as évektől Anderson nézetei inspirálták az „etno- szimbolistákat”, köztük Anthony Smith-t, aki a nemzeteszmé kialakulásában a kultúra fontos szerepét hangsúlyozza.⁴⁵ Smith a modernistákkal ellentétben azt állítja, hogy a nemzeti identitás korábban alakult ki, mint a nacionalizmus, és így mint jelenség összetettebb.⁴⁶ Rámutat továbbá, hogy analógia fedezhető fel a nemzeti identitás és az egyén énképe között is. Az embernek ugyanis különböző társadalmi szerepei és identitás-megnyilvánulásai vannak, amelyeket olyan tényezők határoznak meg, mint a család, a földrajzi elhelyezkedés, az osztály, a vallás, az etnikum és a nem. Ami az emberekben közös, az teszi őket saját identitású kulturális közösséggé. Amikor egy ilyen csoport politikai jelleget is ölt, kialakul a nacionalizmus.⁴⁷ A nemzetkéformálódás politikai intézmények és jogrendszer alapításával, valamint területi körülhatárolással jár együtt, az irányelvet pedig a közösség történelme adja.⁴⁸

Smith hangsúlyozza a kultúra megnyilvánulásainak – például a mítoszoknak és a

³⁸ Hobsbawm tömören így fogalmaz: „Nationalism comes before nations. Nations do not make states and nationalists but the other way round.” Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, Cambridge, 1990, ²1992, 10.

³⁹ Uo., 1.

⁴⁰ Uo., 10-11.

⁴¹ Tészelszky, 2009. 62. sk.

⁴² Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, 1983, ²1994.

⁴³ Uo., 5-6.

⁴⁴ Tészelszky, 2009. 64.

⁴⁵ Lásd: Liah Greenfeld, *Nationalism. Five Roads to Modernity*, Cambridge, 1992

⁴⁶ Smith, *National Identity*, London, 1991, 72.

⁴⁷ Uo., 8.

⁴⁸ Uo., 81.

szimbólumoknak – a nemzetformáló szerepét.⁴⁹ Szerinte a nemzet egy „etnikai magból” fejlődik ki; ezen a társadalom domináns csoportját érti, amely feltehetően közös eredettel és kultúrával rendelkezik,⁵⁰ és – fokozatosan növelve társadalmi, területi és politikai befolyását – új csoportokat szív magába; így nemzetté válik. A növekvő mag közös alapja egyre inkább szimbolikussá lesz, ami az újonnan alakult nemzetet még egységesebbé teszi.⁵¹

Smith szerint a nemzeti identitás azáltal ölt testet, hogy a régi szimbólumok, mítoszok, hagyományok és emlékek az aktuális körülmények között új jelentést kapnak, ami egyértelműen igazolja a nemzeteszmé és a nemzet szuverenitásának létjogosultságát. Smith elméletének gyenge pontja a nemzeteszmé empirikus alapon történő vizsgálata, hiszen mindenütt homályos, definiálatlan kulturális jelenségekre, például mítoszokra és szimbólumokra hivatkozik.⁵²

4.) Az etno-szimbolizmus nem kellő megalapozottsága következtében jött létre az 1990-es években a konstruktivista irányzat. Tom de Meester konstruktivista történész kifejti, hogy a „nemzet” eszméje különválasztandó a „nemzeti identitás” fogalmától. A nemzeti identitás kialakulásának vizsgálatában a kulturális tényezők – szimbólumok, mítoszok, hagyományok és emlékek – legitimáló szerepének központi szerep kell hogy jusson.⁵³ Anderson példáját követve De Meester azt állítja, hogy a nemzetet a következőképpen kell meghatározni: „tényekre vissza nem vezethető, mesterséges közösség.”⁵⁴ E definíció alapján figyelmünket arra kell összpontosítani, hogy az idők folyamán miképp nyert tartalmat a nemzet fogalma a kultúrában: az adott közösség elit rétege mítoszokat alkotott, amelyek az aktuális társadalmi helyzetet hivatottak legitimálni. Az ilyen képződmények által kialakult kép az adott közösségről. A nemzeti identitás formálódását a kialakult kép szerepének változása jellemzi.^{55 56}

De Meester és követője, Véronique Lambert világosabb elképzelésekkel rendelkezik arra vonatkozóan, hogyan kellene kutatni a nemzeti identitás kora újkori fejlődését és magát a nemzet fogalmát. Módszerük abban áll, hogy a nemzetet, mint „mesterséges politikai közösséget” vizsgálják oly módon, ahogyan az történetírók műveiben előfordul.⁵⁷ Véleményük szerint abból kell kiindulni, hogy miként adtak tartalmat a nemzet fogalmának az idők folyamán, illetve ez a fogalom miként változott és alakult át.⁵⁸ [...] A konstruktivista eljárásmodot gyakran használják a kora újkor vizsgálata kapcsán, mivel arra az alapgondolatra épült, hogy a nemzeti identitás kialakulása nem áll mindenek felett. Craig Calhoun pszichológus nyomán Lambert azt vallja, hogy az egyén a kora újkorban egyszerre több identitással is rendelkezhetett, amelyek egyike volt a nemzethez tartozás.

Véronique Lambert a primordialistákkal szemben úgy véli, hogy a nemzeti identitás nem

⁴⁹ Uo., 5skk.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo., 14.

⁵² Tszelszky, 2009. 64-65. o.

⁵³ De Meester, De exclusieve natiestaat. Pleidooi voor een constructivistische benadering van nationalisme en nationale identiteit, *Belgisch tijdschrift voor de nieuwste geschiedenis*, XXVII(1997), 473-537; Véronique Lambert, Methodologische beschouwingen bij het onderzoek naar de concepten 'natie', 'nationalisme', en 'nationale identiteit' in de Middeleeuwen, *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis*, 4(2001), 66-68.

⁵⁴ De Meester, *i. m.*, 482.

⁵⁵ Uo., 483.

⁵⁶ Tszelszky, 2009. 65.

⁵⁷ Lambert, *i. m.*, 66-85.

⁵⁸ De Meester, *i. m.*, 535.

magától értetődő jelenség, ám nem is kizárólag a szabad akarat függvénye, ahogyan ezt a modernisták látják, és éppoly kevésbé függenek bizonyos erőteljes szimbólumoktól, ahogy azt az etno-szimbolisták gondolják. A nemzeti identitás létrejötte nagyon sajátos politikai körülmények következménye: a közösség politikai üzenetének legitimálását célzó bizonyos kulturális elemekből nemzeti mítosz alakul ki. E közösségi történetek alkotása által a kulturális közösség politikai közösséggé alakul át. Ennek a feltevésnek az a politikai elmélet az alapja, amely a közösség politikai követeléseit a kulturális jellemzők alapján legitimálja, és a közösséget a specifikus politikai kontextusban önállóan nyilvánítja.^{59 60}

Teszelszky ismertetését követően⁶¹ gondolkodjunk el azon, hogy mi lehet ama elméleti ellentét, ami a két véglet beazonosítását filozófiai szempontból leegyszerűsítheti, ugyanakkor mégis „elmélyíti”. Az egyik – eredeti – gondolkodásmód szerint az őseredeti „Egy” a lényeg, mely természete szerint kibomlik, differenciálódik. A másik álláspont szerint azonban már eleve a differenciált sokféleség létezik, és ezt valamilyen őseredeti Egységre visszavezetni illúzió. Első a platóni, plótinosi hagyomány örököse, utóbbi pedig a kanti kriticizmusból indul ki, majd változik át forradalmi és szabados eszmévé. Előbbi leírja a világot (*sein*), utóbbi meg akarja azt változtatni (*sollen*).

A mai primordialisták szerint a nemzet lényege, hogy már eleve adott és megbonthatatlan egységben léteznek tagjai (erre lehet példa érzelmi szempontból Max Scheler *Einsfühlung*-ja). Egyszerű érvük az lehet, hogy ha kisemmizzük a szubsztanciát és működésmódokkal helyettesítjük, akkor az üressé vált és kisemmizett szubsztancia bármikor, bármilyen „trendi” működésmóddal helyettesíthető, kicserélhető. Ez azonban tévedés, sőt bűn.

3. Pro és contra vélemények a nemzeti identitásról

A vélemény nem azonos az igazolt tudás státuszával, sőt jóval elmarad tőle – amire Szókratész bábáskodó (kikérdező és nevelő szándékú) módszere⁶² világított rá. Most mégis a véleményekkel foglalkozunk. Az elhallgatás a hétköznapi életvilágban és a tudományos életben egyaránt akadályt gördít a kölcsönös megértés és egyáltalában a kommunikáció lehetősége elé. Ugyanakkor a hétköznapi életvilágban – kevés kivételtől eltekintve – az emberek általában a saját véleményük mellett állnak ki, és annak megerősítését, elismerését várják másoktól is. (Hegel írt az „elismerésér vívott küzdelem” kiemelt fontosságáról a *Szellem fenomenológiája* úr-szolga-viszony elbeszélésében, mely az „öntudat” fejezetben található⁶³ – ezt Fukuyama is átvette⁶⁴). Ám az emberek sokszor még motivációikat is elhallgatják, vagy nem is képesek azokat pontosan megfogalmazni. Esetleg még önmaguknak sem ismerik be, vagy tudattalanukba elfojtják és – Freud elmélete szerint – elhárító mechanizmusokat használnak.

Sokan – főleg az idős korosztályból –, akik saját maguk szenvedtek baloldali vagy jobboldali

⁵⁹ Lambert, *i. m.*, 74.

⁶⁰ Teszelszky, 2009. 66. sk.

⁶¹ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy bár Teszelszky a saját maga által követett metodológiát a konstruktivistáktól kölcsönzi de mondanivalóját tekintve ma inkább konzervatívnak mondanánk, vagyis a konstruktivisták elméletét nem szándékaikban, hanem módszertanukban használja fel.

⁶² Lásd erről átfogóan Platón műveit.

⁶³ Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1961): *A szellem fenomenológiája*. Ford. Szemere Samu. Akadémiai Kiadó, Budapest. 101-107. o.

⁶⁴ Fukuyama, Francis (2014): *A történelem vége és az utolsó ember*. Ford. Ábrahám Zoltán, Somogyi Pál László, M. Nagy Miklós. Európa, Budapest.

diktatúrák elnyomástól, identitástudatukat is ennek megfelelően élük/élték meg. Ezekről a sérelmekről – kevés kivétellel – leszármazottaik is hallhattak, és mivel ez velük is megtörténhetett volna, szintén valamelyik politikai irányzat-ideológia ellenében, a másik mellett határozzák meg önmagukat. A családi közeg és a társadalmi közeg tehát alapvető fontosságú a tudatformálás kapcsán. Ezt erősítheti, vagy éppen ezen változtathat az iskolarendszer, attól függően, hogy mik a mindenkori tanárok preferenciái. Ugyanakkor az iskolai és/vagy baráti kör – akár virtuális a térben – is alakítja, hogy kinek milyen a nemzeti identitástudata. De legvégül, autonóm személyiségként mindenkinek saját magának kell mérlegelnie, hogy mit miért választ. Felnőttként remélhetőleg már kialakult személyiségjegyekkel rendelkezik, döntését nem háríthatja másra. A fejlődéslélektani állomások egymás után sorjáznak, tapasztalatunk bővül, tartamunk folyamatosan formálódik, értelmi, észlelési és érzelmi preferenciáink intenzitás-domborzata, erőmintázata változik.

Mely politikai-ideológiai álláspontnak mi a konkrét politikai-ideológiai motivációja és célja? Kezdjük a két – szándékukat tekintve – legerősebb, ugyanakkor ellentétes véleménnyel:

a.) Azok számára, akiknek fontos a nemzeti identitásuk, ezt kitalált „képződmény”-ként nevezni degradáló fogalom, nincsen köze az örökkévalósághoz. Márpedig a hagyomány abból vezeti le önmagát, mely hitet, erőt, kitartást, önbizalmat, társakat, rendet, biztonságot, otthonosságot ad. A „képződmény” „felvilágosodott” ésszerű társadalmi-történelmi levezetése, szétszalazása, „leleplezése” után mi marad? Üresség. Helyére mi jöhet? Egy másik konstrukció, az éppen aktuális trend. Ám a hagyományt, az önazonosságot és ezzel együtt az örökkévalóságba vetett hitet, erőt és minden mást is elveszítjük. Felszínes, percnyi kapcsolatok, másolatok, ámítás és átverés vizionálható. A remény elszállt, a bibliai sátán győzött.

b.) A nemzeti identitást tudatosan amortizáló kritikusok szerint a XXI. század elején még létező nemzetek határaikkal és szuverenitásukkal együtt idejétmúltak és a sötét XX. század maradványai, állandó aggodalomra adnak okot. Szerintük változtatni kell az emberek tudatán, hiszen ez az általuk hamisnak vélt minden történelmi idea-képződmény melegágya (aki átnevelhető az maradhat, aki viszont nem, az kitzsítandó a társadalomból, vagy legalábbis elhallgattatandó). Ehhez azonban az életkörülményeket kell megváltoztatni, az azonosság-tudat és nemzeti identitás fenntartása – sőt erősítése – helyett a sokszínűséget és elfogadást kell propagálni. Mivel rövidebb-hosszabb távon a materiális környezet megváltozása új elme-ideákat szül, ennek elérése érdekében a régi normál-átlagos tudatú lakosokhoz képest a „mások”-at kell preferálni. Így a lehetőleg legrövidebb idő alatt a nemzeti öntudat gyengítését érhetik el, mivel a régi lakosságot csendes defenzívába kényszerítik, az új generációkat pedig át-/kinevelik. Így képzelik a leendő világbékéhez vezető utat.

Említsük meg itt röviden Kantot, akinek „*Az örök békéhez*” című írásában a következőket olvashatjuk a második szakaszban, mely „az államok közötti örök békéhez szükséges definitív cikkeket tartalmazza. Második definitív cikk az örök békéhez: A népjognak szabad államok föderalizmusán kell alapulnia. A *föderalitás* ezen eszméjének lassankint minden államra ki kell terjednie. S ez az út elvezet az örök békéhez.”⁶⁵ Ez közös pénzügy, hadügy, külügy, mely a nemzeteknek csak a többit hagyja meg önrendelkezésként. Ilyen a mai EU föderalista elképzelése is azzal a kiegészítéssel, hogy ideológiailag is mindenkinek azonosnak kellene lennie.

⁶⁵ Kant, Immanuel (1795/1985): *Az örök békéhez*. (ford. Babits Mihály), Európa, Budapest. (Mérleg) <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/filoz/tiszta/html/01.htm#cim1> (Letöltés: 2021-12-12)

Az első sarkos vélemény tart a változástól, a második viszont mindent bevetve akar változtatni, mert retteg a történelmi tragédiák megismétlődésétől (az már más kérdés, hogy éppen az elszántság erőteljessége volt az, ami a szélsőséges ideológiákkal párosulva rémtettekre volt képes a XX. században). Az első – európai viszonylatokban tekintve – a szekularizáció előtti társadalom, majd pedig a kapitalista rendszer örököse (bár más struktúrában is létezhetne), míg utóbbi elsősorban a társadalmi rendszert (felépítményt) kritizálja, és a gazdasági *status quo*-val sem elégedett. Az arany középút talán az lehetne, ha engednék a tudományos észnek, hogy feltárja a történelmi gyökereket, de mindeközben nem tépné ki a nemzeti identitás szívéét. Mindezt pedig függetlenül attól, hogy valami eredendőnek tekintendő – érzelmileg indokolt értékeiben örökkévaló – „szól hozzánk”, vagy valamely elitnek tulajdonítjuk a felvetett álláspontokat és azok különböző módszerekkel oktrojálják rá elveiket a nem csak lokális, hanem globális társadalomra, avagy egyszerűen „csak” hétköznapi emberként képviseli azokat valaki.

4. Hasadások és a nemzeti öntudattal kapcsolatos reflexiók

Agora Zsuzsanna⁶⁶ tartott egy konferencia-előadást „*A nyelv, mint identitásteremtő médium - a történelmi pszichológia perspektívájából*” címmel 2021. október 19-én⁶⁷, melyet a BTK Filozófiai Intézete tartott, pontosabban a „Gyakorlati Filozófia és a Klasszikus Hagyomány Kutatócsoportja”, melynek műhelybeszélgetéseit szervezték meg a klasszikus hagyomány fogalmáról. Ebben az előadásban a témánkat érintő Agora Zsuzsanna – aki korábban a német náciizmus pszichológiáját kutatta⁶⁸ – a következő főbb hasadásokat említette:

- 1.) kognitív és érzelmi felfogás,
- 2.) múlt versus jövő,
- 3.) „Mi” versus „mások”.

Konvertáljuk át ezt a nemzeti identitásra és tudatos képviselőre, a nemzeti öntudatra, majd magyarázzuk ezeket most csak leegyszerűsítve és lerövidítve; mindezt előzetesen, a formál-logikai táblázatunk megkonstruálása előtt és használata nélkül.

1.) Az első hasadás szerint az érzelmi túlfűtöttség leuralhatja az értelmet, ugyanakkor ez fordítva is igaz lehet. Levinas szerint például az értelem bekebelezi a megértendőt, és ezzel leuralja, önmagát pedig totalizálja.⁶⁹ Mondjuk egy általános példát, és egyben mutassuk fel a későbbiekben használatos 3É (értelem-észlelés-érzelem) filozófiájának jogosultságát.

Életvilágbeli tapasztalatunk, hogyha valakiben túlteng az érzelmi felindultság, értelemért rimánkodunk, ha azonban rideg és száraz logikáját fitogtatja, hiányoljuk belőle az érzelmi gyengédséget. Már ebből is jól látszik, hogy önmagunkban pontos különbségeket teszünk értelem és érzelmek között, melyek önmagukban – adódásmódjaikat tekintve –, mint első filozófiák, azaz önmagukat bizonygató metafizikák léteznek. Hiányoljuk a másik aspektust – a megegyezés mentőövét –, mégis a magukét fújják, tántoríthatatlan bázisukból ki-be „rohángálva”, lehorgonyzásukból mit sem engedve. Ha tehát az érzelmeket is – mint az értelmeket – önmagukban kezeljük a filozófiában, mint megjelenés-adóást, akkor az értelem

⁶⁶ PTK Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar

⁶⁷ A BTK Filozófiai Intézet „Gyakorlati Filozófia és a Klasszikus Hagyomány Kutatócsoportja” műhelybeszélgetései a klasszikus hagyomány fogalmáról.

⁶⁸ Agora Zsuzsanna (2020): *A náciizmus történelmi pszichológiája*. Kronosz.

⁶⁹ Levinas (1999): *Teljesség [totalitás] és végtelen. Tanulmány a külsőről*; (ford. Tamay László), Jelenkor, Pécs.

és a testiség régi dualizmusa mellé indokoltan behozható a filozófiai diskurzusba az érzelmek regisztere, harmadikként.

Ekkor azt mondjuk, hogy az ember olyan, mint egy falevél, melynek látható színe a teste (észlelése), fonákja az értelme⁷⁰, erezte pedig az érzelmei. Mindegyik önmaga jogán létezik, önálló metafizikával – mint első filozófiával –, kiindulóponttal bír, ám önmagában egyik sem létezik, csupán domborzatuk egésze az, mely adott személyiség képességeit jellemzi. E három emberi képességen keresztül adódik minden, legyen az kívülről befelé, vagy belülről kifelé áramló. Minden más e három „keveréke”.

A nemzeti identitás és öntudat szempontjából lehet valaki rideg és számító, de lehet akár érzelmileg elvakult. Értelmileg saját céljai érdekében használhatja valaki a nemzeti identitást, hogy azzal előnyt szerezzen (szofista rétor-áltatás vagy egészséges verseny által), de egy nemzet vezetőjeként is ugyanígy, a népek globális versenyében. Az érzelmi identitással kissé más a helyzet, azt ugyanis valós vagy megjátszott helyzete az átélés szempontjából radikálisan szétválasztja a rossz értelemben vett színészkedésre és az őszinte, nemes érzelmre, pathetikus önaffekcióra (Henry⁷¹). Utóbbi ugyanis a közösségért való önfeláldozás készsége, ám ezzel vigyáznunk kell, mert egy értelmében elvakultságig zavart elme az önfeláldozásra akkor is képes, ha annak konkrét honvédelmi céljai nincsenek, hanem „csak” fanatizmus és terror az oka. Az arisztotelészi „arany középút”-ra tehát nem árt odafigyelünk.⁷²

2.) A második aspektus a múlt és a jövő konfliktusa. Agora Zsuzsanna rákérdez, hogy mire használhatjuk a csoportkohéziót? Jóra vagy rosszra? A melankólia szerinte nem hasznos, mert nárcizmushoz vezet, és így a nép előre megy, de hátra néz. A nárcizmusba forduló melankólia tehát Agora Zsuzsanna szerint nem megoldás a problémákra.

Albert és Zempléni említik Gellner értelmezését a nemzeti identitás és a nárcizmus kapcsán:

A nemzeti identitás egy olyan közösségi, mi- vagy öntudat, mely önmagát rendszeresen és módszeresen táplálja, és amely tudat feltehetően nem is létezne az állandó öntáplálás, valamint az önábrázolás eszközei nélkül. A nemzeti ikonográfiától kezdve a költészetten át egészen a nemzeti tér táji reprezentációjáig, az önábrázolás és önkultusz a nemzeti identitás egyik tünetszerű, azaz strukturális velejárója. Ez a módszeres „nárcizmus” – amit Ernest Gellner (1983)⁷³ oly találó módon pellengérezett ki – igenis megkülönbözteti a nemzeti identitást más kollektív identitásformáktól.⁷⁴

A túlzó, önmagáért vett nárcizmus valóban nem megoldás, hogy tovább léphessünk a múlton kesergő melankólián, ám a dicső múlt erőt ad a nemzetnek, és nem csak a győzelmek, hanem a szinte lehetetlen körülmények közötti kiállás és harc is erősíti a nemzet igazságérzetét,

⁷⁰ Husserl transzcendentális egóról írt, melyet nagyjából a régi elmének, kantiánus értelemnek nevezhetünk, ételme viszont az adott összefüggéseknek van, például egy konkrét furulya hangját halljuk, melynek hangját figyelmünk kiemeli az orchestrából, vagy éppen egy széken ülök, és könyökölök az asztalon, miközben hallgatom a zenét, stb, annak minden hozadékával, elvárásaival, tartamunk részletes leírasi lehetőségével.

⁷¹ Henry, Michel (2013): *Az élő test*. (ford. Farkas Henrik, Moldvay Tamás, Sajó Sándor, Ullmann Tamás) Pannonhalmi, Bencés Kiadó.

⁷² Arisztotelész (1971): *Nikomakhoszi etika*. (ford. Szabó Miklós, jegyzeteket írta: Simon Endre). Magyar Helikon, Budapest.

⁷³ Gellner, Ernest (1983), *Nations and nationalism*. Oxford: Blackwell

⁷⁴ Albert Réka és Zempléni András (2002): *A nemzeti identitás sajátosságairól*. 172. sk. In: Fedinec Csilla (szerk.) 2002.: *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest. 167-176. o.

szabadságvágyát. Ez nem a múlton lamentáló nárcizmus, hanem az elmúlt nemzedékek tisztelete. Ha a jelen nemzedék nem tiszteli azokat, akik hősként kiálltak a jövő nemzedékeiért, akkor nekünk, a ma élőknek sem lehet jogos igénye, hogy tiszteljenek majd minket, ha áldozatot hozunk a jövő nemzedékeiért. A nemzet ugyanis az élők, a holtak és a még meg nem születettek szövetsége (Burke⁷⁵). Továbbá nagy különbség van abban, hogy egy nép a haza védelmében szenvedett vereséget – mint azt a magyarok oly sokszor átérték –, vagy hódító háborúban. Minden népnek más a története, habitusa, sorsa, és nem lehet az egyik népre alkalmas pszichológiai leírást a többire kiterjeszteni. Például nem keverendő össze a náciizmus ősgermán mítoszokra hivatkozó hódító jellegű nárcizmusa és a magyarok jogos igazságérzetéből táplálkozó elégedetlenségével, és az abból fakadó kiállással (levert szabadságharcok sora, majd a II világháborút kirobbantói németek újra egy országgá egyesülhettek, míg a magyarok sérelmei senkit sem érdekelnek – lsd. trianoni békediktátum). Az ősi magyar harcosok sárba tiport emléke hogy ne párosult volna nemzeti melankóliával? Persze megint más az, ha valaki/k beleragadnak az önsajnálatba, és dühüknek engednek utat, mint azok, akik a minden téren való „építkezésen” munkálkodnak, többek között a meggyalázott nemzeti identitás újra-alapításán.

Újra-alapítás⁷⁶ és újjáépítés között a nemzeti identitás tekintetében az a különbség, hogy míg utóbbi valami elmúltat – amit valamikor valakik leromboltak – akar egy az egyben „visszahozni” a közös emlékezetből, addig az újra-alapítás a gyökerekig nyúlik vissza, és innen indul ki, tehát lényegét tekintve azonos alapokon áll, ám úgy szelektál a kollektív/egyéni emlékek között, hogy az egészében véve működőképes legyen a jelenlegi kortárs közegben is. Az újra-alapítás tehát valami lényegében azonosat kreál, otthonosságot adó nemzeti öntudatot kíván megalkotni, de kivitelezésének minden részletében kortárs módon adaptálható identitásra törekszik, különben atavisztikus, ósdi és unalmas lesz.

3.) Albert és Zemléni jól definiálják, hogy általában mit értenek „mi” és „mások” ellentétén, amikor a nemzeti identitást tárgyalják:

A kollektív identitás fogalmának vizsgálata egy [...] [további] problémát is felvet, mert nem csak a külső nézet és az öntudat (illetve önismeret) közti eltérés okozta kétértelműséget hordozza magában, hanem egy triviálisnak mondható paradoxont is: elkerülhetetlenül meg kell határozni az alteritást, a máságot, ami nélkül nincs sem öntudat, sem önazonosság. Mihez, kikhez képest és/vagy ellenében vagyunk azok akik és olyanok amilyenek vagyunk? Ez minden kollektív identitás többé-kevésbé rejtett kulcskérdése, legyen az a Frederik Barth által újrafogalmazott etnikum, melynek folytonossága attól a szomszédos népek között meghúzott láthatatlan határtól függ, aminek mentén ismételtlen rekodifikálják kulturális különbségeiket, vagy legyenek azok akár az európai nemzetek, melyeknek meghatározó és dinamikus kontrasztivitását már 1920-ban

⁷⁵ Idézi: Pongrácz Alex: *A nacionalizmus fogalma és jellemzői*. In: Anthologia Hungarica 25. o. (szerk. Szabó Ádám) Nemzeti Közszerzői Egyetem, 19-30. o. <https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/15935/Anthologia%20Hungarica.pdf;jsessionid=1B0DC9EAD2D8A3ABBD3C94CCA1AF806B?sequence=3> (Letöltés: 2021-11-29)

⁷⁶ Husserl és Heidegger filozófiai ötletét (*erneuerte Urstiftung* – újlagos ősalapítás) Tengelyi is használta műveiben, mely kifejezést eredetileg az ókori geometria vizsgálata kapcsán vezették be: nem csak a matematikai tételek formalizált változatát kell tudni alkalmazni, hanem vissza kell menni a tételek bizonyításáig, annak logikai megértéséig, különben nem értjük meg lényegszerkezetét. lsd. főleg: Husserl, Edmund (1998): *Az európai tudományok válsága I-II. kötet*, Budapest, Atlantisz. (Fordították: Berényi Gábor és Mezei Balázs (főszöveg), Egyedi András (I-III. melléklet), Ullmann Tamás (IV-XXIX. melléklet). A fordításokat átdolgozta, a terminológiát egységesítette, az utószót, az életrajzot és a jegyzeteket írta: Mezei Balázs.); Heidegger, Martin (2003): *A világkép kora*. in: Rejtektutak. (fordította: Ábrahám Zoltán, Bacsó Béla, Czeglédi András, Kocziszky Éva, Pálfalusi Zsolt, Schein Gábor), Osiris Kiadó, Budapest. 70-103. o.

felismerte és hangsúlyozta Marcel Mauss. Ugyanígy az, hogy „mi a magyar?” tegnapelőtt, ma vagy holnap, legalább annyira függ attól, hogy adott korban mi a német, orosz, zsidó vagy román, mint attól a tevékenységtől, amit nemzeti „önvizsgálat”-nak neveznek és amit a nemzet nagyjai oly nemesen és szinte kötelezően minden korban újratekintve, ismételt módon gyakorolnak.⁷⁷

A „mi” és a „mások” ellentéte egy bizonyos nemzeti identitás kapcsán azt jelenti, hogy „mi”, vagyis a nemzettestvérek összetarunk amikor mások – más nemzet/ek – ellenünk ágálnak, hadakoznak. Ez a belső identitásra támaszkodó erő kifejeződése. Természetesen békeidőben, nemzetek közötti kereskedelem, turizmus, diplomáciai kapcsolatok stb. révén nem ellenállás, hanem kooperáció valósul meg a különböző típusú nemzetek között. Optimális esetben pedig egymást egyenrangúnak tartják és a sokféle nemzet között kölcsönösen előnyös (win-win típusú) kapcsolatok jönnek létre. A nemzetek öntudatát egymással nem összekeverni és így felszámolni, homogenizálni kell, hiszen ez hosszú távon éppen a sokszínűség ellen hatna, felerősítve a belső konfliktusokat. Akik azt hiszik, hogy a radikalizált kantiánus világpolgár- és világbéke-elképzelést minden nemzetre ki lehet terjeszteni, azok egyszerűen nem veszik figyelembe, hogy vannak olyan vallások, ahol még egyáltalán nem, míg máshol csak részlegesen történt meg a felvilágosodás és szekularizáció. Bizonyos népek, nemzetek, nagyobb csoportosulásokba tartoznak, és van, amelyik ilyen nagyobb kulturális/civilizációs szövetségben a vallás már megtette ezt a lépést a tudományos világnézet javára, de vannak olyan nagyobb csoportosulások, ahol ennek semmi jele. A tudományos haladás aspektusa a világhódítás tekintetében mára kifulladásig elapadni látszik, illetve a „felvilágosult” népek emberjogi aggályai miatt nagy nyomás nehezedik a demokratikusan néhány évente megméretett kormányokra. Mindezek a jelenkori hódításoktól való tartózkodásra kényszerítik a nyugati hatalmakat, és az egyetlen, pénzügyi előnyük is lassacskán elapadni látszik.

Ezekkel szemben, a kulturálisan teljesen ellentétes irányt mutató és erőteljesen vallási dogmákat követő és elkötelezett vallású csoportosulások éppen a nyugati emberjogi (vallás- és véleményszabadság) alapokmányaira hivatkozva nyerhetnek teret saját vallásuk terjesztése érdekében. Az ajtóba vetett láb agitációs technikája kapcsán utalhatunk a régi mesére, és megállapíthatjuk, hogy a kismalacok házában az ajtó már szélesre lett tárva.

Ennek eredménye vagy a nyugati kultúra önfeladása, önfelszámolása lehet, vagy a saját vallásuk irányába tett visszafordulás. Vallásos kihívásra csak vallás általi válasz és konfliktus születik ott, ahol az észérvek mit sem érnek a hódító hívőkkel szemben, akik szemében a „mások” – vagyis a nyugati civilizáció – értéktelen, tisztátalan „disznóabálóból” áll.

A kultúrák, civilizációk közötti összecsapás (Huntington⁷⁸) évezredek óta tart, nincsen pontosan meghatározható kezdete és vége. A mindenkor globális helyzet, probléma és kihívás a mindenféle lángelkű naivitással szemben az, hogy amelyik civilizációs kultúrkör vagy nemzet így-vagy úgy elgyengül, a többiek lecsapnak rá – kivétel csak nagyon erős összetartozás esetén tapasztalható. Ezt nevezik reálpolitikának.

⁷⁷ Albert Réka és Zemléni András (2002): *A nemzeti identitás sajátosságairól*. 168. o. In: Fedinec Csilla (szerk.) 2002.: *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest. 167-176. o.

⁷⁸ Erről részletesebben Huntington írt: Huntington, Samuel P. (1998/2018): *A civilizációk összecsapása és a világhódítás átalakulása*. (ford. Pusztai Dóra, Gátsity Mila, Gecegyi Györgyi), Európa, Budapest.

5. A kortárs német felfogás: önfelszámoló behódolás a büntudat oltárán? A nemzeti identitás fogalmának elemzése, az érzelmek szerepe, az újra-alapítás lehetősége és az aktuálpolitikai helyzet.

Németország lakosságának választott vezetői 2021-re sajnos a nemzeti gondolkodás és tradicionális közösségi identitás szinte minden formájával szakítottak. A magyar miniszterelnök írt erről 2021. decemberében a következőképpen:

A migrációs krízis önmagában is komoly próbatétel volt. Rubiconná azért vált, mert felfedte a közöttünk lévő mély filozófiai, politikai és érzelmi különbségeket a nemzetről, a szabadságról és Németország szerepéről.

Kiderült, hogy a magyaroknak és más közép-európaiaknak a haza immanens, a nemzet origó, hazaszeretet nélkül nincs egészséges érzelmi élet. Kiderült, hogy a németek az európai civilizáció másik ösvényén haladnak, valamiféle posztkeresztény és posztnemzeti állapot felé.⁷⁹

Érdekes jelenség, hogy a német nyelvű nemzeti identitás Wikipédián található szócikke⁸⁰ éppen a nemzetfogalmat fikcióként kezelő Benedict Andersonnal kezd, és ezen vélemény ellenében pedig egyáltalában nem is említ más, esetleg a nemzeti identitást megerősítő álláspontokat. Anderson eredeti könyvcíme 1983-ból: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. (Elképzelt közösségek: Reflexiók a nacionalizmus eredetéről és terjedéséről.)* A nemzet négy jellemzője Anderson szerint: 1.) elképzelt, 2.) határok által meghatározott, 3.) szuverén, 4.) nemzettestvérek alkotják:

1.) Azért „elképzelt [...], mert a legkisebb nemzet tagjai sem ismerik meg soha a többiek nagy részét [...], de a közösségük gondolata mindenki fejében ott van. [...] Valójában minden olyan közösség, amely nagyobb, mint a falusiak személyes kapcsolatai, képzeletbeli közösség.”

2.) „Korlátozott [...], mert még a legnagyobbak is [...] pontosan meghatározott, bár változó határokon belül élnek, amelyekon túl más nemzetek fekszenek. [...] Még a leglelkesebb nacionalisták sem álmodoznak arról a napról, amikor az emberi faj minden tagja nemzetükhöz fog tartozni ” – ellentétben az olyan hittérítő küldetést hordozó vallási közösségekkel, mint a kereszténység.

3.) „Szuverén, mert koncepciója abban az időben született, amikor a felvilágosodás és a forradalom lerombolta az Isten kegyelméből gondolt hierarchikus-dinasztikus [sic] birodalmak legitimitását. [...] Ennek a szabadságnak a mércéje és jelképe a szuverén állam.”

4.) Ez egy „közösség [...], mert a valódi egyenlőtlenségtől és a kizsákmányolástól függetlenül egyenlő felek „bajtársias” társulásaként értelmezhető.⁸¹

Benedict Anderson szerint a nemzet egy „elképzelt politikai közösség”⁸², vagyis fikció, egy gazdaságilag és politikailag motivált kulturális képződmény, kitalált dolog, csupán a fejekben létezik. Ilyen szempontból ő az egyik legérdekesebb ellenfele a nemzeti identitás és tudatosan képviselt nemzeti öntudat gondolatkörének, ám amennyire érdekesnek, „*Blickfang*”-osnak

⁷⁹ <https://www.miniszterelnok.hu/szamizdat-14/> (letöltés: 2021-12-09)

⁸⁰ https://de.wikipedia.org/wiki/Nationale_Identit%C3%A4t (2021-11-16)

⁸¹ Anderson:., Benedict (1998): *Die Erfindung der Nation.*

⁸² Anderson 1983, 6. o.

tűnik első ránézésre, annyira könnyű megcáfolni, csupán Berkeley⁸³ püspököt kell olvasni hozzá. Mi más lenne bármilyen gondolkodásbeli alakzat, mint idea, vagyis valamilyen konstituált, azaz megformált alakzat, ha nem tudati? Természetesen nonszensz, hogy egy ideának *mint* ideának tárgyi valósága legyen, hiszen mindenkinek ideái és kritikai gondolkodása (Descartes alapvetése szerint⁸⁴) is önmagában ideális – a kifejezés régi angolszász értelmében –, azaz elméleti. A nemzeti identitás ellen a fikció vádja és lecserélése a materialista-történeti fejtegetésre – Anderson szerint a nemzeti identitás a marxisták számára anomália⁸⁵ – nyilvánvaló kategóriatévesztés, mint azt Ryle emlegette az egyetemmel kapcsolatos példáján.⁸⁶ Gilbert Ryle⁸⁷ szerint: Nem látom az egyetemet, csak előadótermetet, kollégiumot, könyvtárat, stb. – ez nem azt jelenti, hogy nincsen egyetem, hanem azt, hogy leírjuk alkotóelemeink keresztül. Az egyetem önmagában egy fogalom, ahogyan a nemzet is önmagában egy fogalom, de tudjuk, hogy mit jelent, hiszen a fogalom csupán a kommunikáció gyorsításának érdekében tárgyiasítja egy fogalom alá az alkotórészek összességét. Ugyanígy a tudat sincsen meg önmagában, sőt önmagában semmi, csupán egy elnevezés, de ugyanakkor három képességünk összessége, és ugyanígy, személyiségünk sincsen önmagában, hanem maga a három regiszter (értelem-észlelés-érzelem) intenzitás-domborzata, reliefje – de attól, mint fogalom, jelenség, fenoménként *adódik*.

Antropológiai szempontból Albert Réka és Zempléni András egy 2002-es nemzeti identitásról szóló konferencia-előadásukban – melyet a Teleki László Intézet szervezett – mondták a következőt:

Némileg kiegészítve Benedict Anderson (1983) klasszikussá vált nemzet-meghatározását, azt állíthatjuk, hogy a nemzet nem csak „elképzelt” közösség, hanem egy elsősorban érzelmileg át- és megélt közösség is, mely egységét, avagy – paradox módon – szétesését igen sokrétű és hatékony emóció-gerjesztő eszköztárának köszönheti. [...] a [korábbi] „hagyományos” társadalmi-tudattal szemben, a nemzeti identitás strukturálisan és szervezeten emocionális.⁸⁸

⁸³ Berkeley, George: *Tanulmány az emberi megismerés alapelveiről és más írások*; bev., jegyz. Faragó Szabó István, vál. Altrichter Ferenc, ford. Faragó Szabó István, Fehér Márta, Vámosi Pál; Gondolat, Bp., 1985 (*Gondolkodók*); L'Harmattan, Bp., 2006 (*Argumentum*)

⁸⁴ Descartes, Rene (1994): *Elmélkedések az első filozófiáról* (ford., utószó: Boros Gábor), Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

⁸⁵ Anderson 1983, 3. o.

⁸⁶ Ryle „egyetem”, mint példa szerint – kategóriatévesztésre utalva – az új diák az épületeket látja, de magát az egyetemet, mint intézményt nem. „Egy külföldinek, aki először látogat Oxfordba vagy Cambridge-be, megmutatnak számos kollégiumot, könyvtárat, sportpályát, múzeumot, tudományos tanszéket és adminisztratív hivatalt. S ezután a külföldi megkérdezi: „De hol van az egyetem? Láttam, hol élnek a kollégiumok tagjai, hol dolgozik a kvesztor, hol kísérleteznek a tudósok és a többiek. De még nem láttam az egyetemet, ahol az egyetem tagjai tartózkodnak és dolgoznak.” Meg kell magyarázni majd neki, hogy az egyetem nem egy másik pótlólagos intézmény, nem valamilyen további megfelelője, illetve párja a kollégiumoknak, laboratóriumoknak és hivataloknak, amelyeket látott. Az egyetem csak az a mód, ahogy mindazt, amit látott, megszervezik. Ha az említett dolgokat látta, és ha összefüggéseiket érti, akkor látta az egyetemet. Tévedése abban a naiv feltételezésben rejlik, hogy kifogástalan és helyes dolog volt a Christ Churchről, a Bodleian Libraryról, az Ashmolean Museumról és az egyetemről beszélni, azaz úgy beszélni, mintha „az egyetem” valami külön tagját jelölné annak az osztálynak, amelynek ezek a többi egységek a tagjai. Az illető tévesen ugyanabba a kategóriába helyezte az egyetemet, mint amelyhez a többi intézmény tartozik.” Ryle 1999, 23. o

⁸⁷ Ryle, Gilbert (1999): *A szellem fogalma*. (ford. Altrichter Ferenc) Budapest, Osiris

⁸⁸ Albert Réka és Zempléni András (2002): *A nemzeti identitás sajátosságairól*. 174. o. In: Fedinec Csilla (szerk.) 2002.: *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest. 167-176. o.

Ám ne felejtjük el, hogy mindennek van értelmi, észlelési és érzelmi vetülete egyaránt, bár lehet, hogy valaki/k számára ez vagy éppen amaz a domináns. A nemzeti identitás is csak értelmünk, észlelésünk és érzelmeink által meghatározható, de attól még nem fikció, nem kitalált dolog, hiszen akkor minden más is az.

Nézzük meg ezt kissé filozofikusan egy „egyszerű” példán: Egy „asztal”, mint fogalom és elmebeli idea azoknak a gyűjteménye, amiket alkalmasnak tartunk arra, hogy asztalként funkcionáljanak. Milyen tulajdonságai lehetnek? Lehet 4 vagy több lába, de akár 3, 2, vagy 1, lehet tömörszerű, rácsos, felfüggesztett, stb., és készülhet szinte bármilyen szilárd halmazállapotú anyagból. A felülete lehet kicsi, nagy, sima, göröngyös, attól függően, hogy mire kívánjuk használni: írni rajta, rárakni egy kalapácsot, stb. – és persze a felület is készülhet szinte bármilyen szilárd anyagból, vagy más futurisztikus megoldással is létrehozhatják: mágnesség, gázok, nyomás, fénytechnika, stb. De egy asztal nem csak valamiképpen elkészített dolog lehet, hanem egy már eleve adott természeti tárgy, egy nagyobb kő, fadarab, stb. is. Egy asztal vizuális leképezéséről pedig még nem is ejtettük szót, vagyis a leképező entitás elnevezésének a státuszáról, mely már nyelvészeti kérdés. Jól látszik mindezekből, hogy pontosan szinte lehetetlen megfogalmazni azt, hogy itt és most – ez vagy az – egy asztal-e vagy sem. Ez leginkább használatától függ (ez Heidegger ötlete volt⁸⁹). Amikor tehát valamit valamire használni akarunk, akkor azonnal tudni fogjuk, hogy az/ez egy asztal e, vagy sem, és hogy ez az asztal „itt van” és így *mint* fenomén adódik nekem (utóbbi már Husserl szerint is filozófiailag elvitázhatatlan.)

Az asztal, mint általánosító fogalmi „idea” tehát egy gyűjtőfogalom, mely általánosító definícióként szolgál, a pontos leírást helyettesíti, és ezzel a kommunikációt praktikus felgyorsítja. A tudat figyelmének kijelölési kényszere által eltárgyasított megjelölésről, azaz egy fogalomról van tehát szó. Platón ezt odáig vitte, hogy az ideákat az elmén túli ideavilágban létező örökkévalóságoknak tekintette, mivel az ő célja az etikai meggyőzés volt, aminek érdekében a „Jó”-t, mint legfőbb ideát örökkévaló vezérelvvé kívánta tenni. (Ehhez fontos itt megjegyeznünk, hogy a görögök gondolkodása statikus volt, azaz sem a természeti, sem pedig a fogalmi fajok/fajták tekintetében nem ismerték a genetikus kifejtés lehetőségét.) Szókratésszal való találkozása előtt a fiatal Platón püthagoreus volt, és a számok örökkévalóságát hirdette, ezt vitte át az etikai fogalmakra, és így – elméletében koherensen beleragadva – a tárgyi valóságok tekintetében is ezt állította. Platón tárgyiságokra vonatkozó ideái tehát elméletének mellékes, inkább csak csámcsognivaló következményei.

Ha tehát a fogalmak a kommunikáció praktikus felgyorsítását szolgálják, és a tudat figyelmének eltárgyasításából következő leegyszerűsítő szimbolikus jelölők, akkor hogyan lehetséges, hogy érzelmeink vannak velük kapcsolatosan? Ezt könnyebb meghatározni először a tárgyiságokkal kapcsolatosan. Egy asztal, mely a már elhunyt nagymamámé volt, tartamomban (Bergson⁹⁰) a nagymamám iránti szeretetem – és ezzel együtt az ő én irántam érzett szeretetének – értéke szerint kap helyet. Ha most erre az asztalra gondolok – mely az étkezőmben áll –, akkor ezzel együtt tartamom minden értelmi-észlelési-érzelmi asszociatív (vagy éppen elfojtó, stb.), kapcsolata is feltolul a jelenlegi szituációmnak, hangoltságomnak (Heidegger⁹¹) megfelelően. Ha kimegyek, és felhajtom a terítőt, akkor látom a gyermekkoromban általam kifestett sarkát, és hirtelen visszaidéződik minden, „atmoszférikus érzések”, mély érzelmek „kerítenek hatalmukba”. Így már érthető, hogy egy tárgyiság konkrétan hogyan bírhat érzelmi jelleggel.

⁸⁹ Heidegger, Martin (2001): *Lét és Idő*. (ford. Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István), Osiris Kiadó, Budapest.

⁹⁰ Bergson, Henri (1923): *Idő és szabadság*. (ford. Dienes Valéria), Franklin-Társulat, Budapest.

⁹¹ Heidegger, Martin (2001): *Lét és Idő*. (ford. Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István), Osiris Kiadó, Budapest.

Ha magát az asztalt, mint tárgyiségra utaló fogalmat el tudtuk látni egy példán keresztül érzelmi „töltéssel”, mely autentikus és tartamszerű, akkor a „szellemi” képződményekkel kapcsolatosan ez még inkább indokolt – mint a tárgyak és az érzelmek esetében –, hiszen első ránézésre ontológiailag is közelebb állnak egymáshoz, mivel mindkettő láthatatlan, „csupán” tudatos/tudattalan akarat által aktívan/passzívan nyilvánulnak meg.

A nemzet, nemzeti identitás, és felvállalt minőségében a nemzeti öntudat szintén megnyilvánul értelmileg, észlelésünkben és érzelmeinkben egyaránt, de túl a tárgyiasult tulajdonságain (hazai ízek, tájak, népviselet, zászló, emlékművek, stb.) és az azokhoz kapcsolódó érzelmeken, vannak nem, vagy csak részben – szó szerint szimbolikusan: nyelvben, írásban, hanghordozón, filmtetekercsen, más médiumon stb. – tárgyiasult entitások általi megnyilvánulásai is, mint például a nemzeti ihletésű versek, költemények, irodalmi művek, történelme, stb. melyek betűk vagy más médium általi reprezentációval le vannak ugyan jegyezve, ám azok inkább valamilyen „lelkületet”, érzelmi töltést hordoznak, melyet tanítás-tanulás által tapasztalunk meg és sajátítunk el, valakinek/valakiknek az akarata szerint, valamilyen intézményesített struktúrában, vagy esetenként magánjellegű oktatásban, nevelésben. A tárgyi megnyilvánulás és a valamilyen médium által lejegyzett entitások között pedig a folyamatában megnyilvánuló aktusok, tevékenységek vannak, mint például a saját nyelvén éppen elénekelt népdal, elszavalt vers, eltáncolt néptánc, eljátszott magyar szindarab, melyek mind „itt és most” katarzist okozhatnak (Arisztotelész – Poétika), vagyis „megemelik a lelket”. Ezeket pedig megfelelő lelkülettel, autentikusan és tartamukban szervesen élőként általában a nemzettestvérek éneklük, táncolják, játszókat el – vagy éppen harcolnak és a harcban hősként állnak helyt (mivel ez utóbbit sem hagyhatjuk ki a tevékenységek általi felsorolásból).

Magának a nemzetnek a szuper- vagy supra-fogalma mindezeket összefogja, és a *nemzeti identitás így, mint komplex lelkület, önmagában is hívószóként értelmeződik, az ezt közösen vallók és „eljátszók, megharcolók” nemzettesteként. Ez a nemzeti hagyomány lényege.*

Eme kis filozófiai kitérő után térjünk most vissza ahhoz a kérdéshez, hogy a nemzet és nemzeti identitás elképzelt képződmény, valamilyen fikció, vagy annál több? Ha „elképzelt”-en azt értjük, hogy a megértés és leírás számára megpróbáljuk feltárni a nemzeti identitás és önazonosság geneziséjét, genetikus fenomenológiáját egy adott társadalom belül, akkor az mindjárt elfogadhatóbban hangzik. A „csupán” történeti kifejtés azonban nem elég, mivel nem csak korszakolt állomásaiban, hanem ezt követően összegésében kell vizsgálnunk a nemzeti karaktert és ennek öntudatos identitásképét, mint „lelkületet”, „szellemisséget”. Mindig volt valamilyen közösség melyben léteztünk, de ennek alakzatjai változtak, ugyanakkor mindig megvolt az éppen aktuális „formája”. Mindegyik népnél máskor köszöntött be a nemzeti érzés önálló artikulálódása, akár aktívan gerjesztették, akár csak passzívan, eseményszerűen megtörtént – esetleg valamilyen formában mindkettő egyszerre.

Az viszont elvitathatatlan, hogy a nacionalizmus egyeduralkodása ugyanúgy önkényes diktatúrához vezethet, mint a baloldali forradalmak, a vallási fanatizmus, paradox módon – vadhajtásai által – a liberalizmus, továbbá a technicizmus, dataizmus⁹², eugenika, és bármely túlzásba vitt ideológia vagy egyéb típusú egyoldalú perspektíva. Abból azonban, hogy egy társadalom valamikor, generációkkal ezelőtt túlfeszítette a hűrt és vezetői radikálításukban nem riadtak vissza a tömeggyilkosságtól sem, még nem azt jelenti, hogy manapság teljesen le kellene számolni a nemzeti identitástudatukkal – vagy radikálisan visszanyesegetni annak valamilyen csökevényes formájára –, hanem éppen ellenkezőleg, legszebb hagyományaik által

⁹² Yuval Noah Harari (2015/2017): *Homo Deus – a holnap rövid története.* (ford. Torma Péter), Animus, Budapest, 337. skk.

kellene, hogy újra-felfedezzék, újra-alapítsák önmaguk közösségi és egyéni önazonosságát, identitástudatát. Hasonlót javasol Csepeli is.

Elismerve tehát az azonosságtudat pszichológiai és szociológiai realitását, belátva a nemzeti keretek objektivitását és fontosságát a mai világban, akkor járunk el helyesen, ha az ideológiai szintű nemzeti identitás számára olyan gondolati-tudati mintákat kínálunk, amelyeknek összességét demokratikus nemzeti identitásként jellemezhetjük. Ezen azt értjük, hogy a társadalmi kommunikációban fokozott figyelmet kell szentelnünk a nemzeti lét sajátos problémáinak, de olyan nemzetfogalom alapján, amely nyitott más nemzetek értékeivel és »magától értetődésével« szemben, nem lezárja, hanem kinyitja az utat az emberiséggel való azonosulás felé, és a társadalmi haladás fő vonalába esik. Az ilyen értelmű nemzeti identitás önismereti jellege folytán kritikus, pozitívumokat és negatívumokat egyaránt képes számba venni a nemzeti »univerzumon« belül, s képes a konfliktusoknak, a feszültségeknek válságformáló tettek és cselekvések irányában történő levezetésére.⁹³

Nem a „senkik” vagy „akárkik” „kultúrája” (Greenfield⁹⁴) a megoldás, hiszen otthonosságot egyik sem ad, csupán felszínes vágykielégítéseket szolgál, nem az önaffektív pathetikus életet (Henry⁹⁵), mely pátoszteljes értékekkel bír. Ez a pátoszteli élet érzelmű, mely „végtelenül” és letagadhatatlanul saját, és ez ama érzelmű-metafizika, amit képviselünk az érzelmi regiszter kapcsán. Ezt csak erősíti Scheler érzelmű *a priori* kiindulópontja az 1916-os kéziratú *Ordo amoris*-ban. Ő olyan „birodalomról” beszél, mely ugyanolyan önálló joggal rendelkezik és létezik, mint az értelem vagy az észlelés, sőt ezeket meghatározza. A helyes emberi érzelmi viszonyulást az értékek metafizikai létrájának tekintetében vizsgálja: a kisebb értékek felé kisebb, a nagyobb/magasabb isteni értékek irányában nagyobb odaadással kell viseltetnünk. Lássuk összeszedve Scheler általánosan használt érték-hierarchiáját:

1. Táblázat: Az értékek rangsora

Rangsor	Érték	Érzelmű cselekedet	Mintakép	Közösség
1.	szent-szentségtelen	személyes szeretet	szent	hitközösség
2.	szép-csúnya helyes-helytelen igaz-hamis	szellemű érzés	művész törvényhozó filozófus	nemzet
3.	nemes-közönséges	életérzés	hős	életközösség
4.	kellemes-kellemetlen	érzéki érzelmű	életművész	tömeg

Forrás: Kunzmann-Burkard-Wiedmann (1999)⁹⁶

Az ettől – mint törekvő értéklépcső-követéstől – való eltérés érzelmű tévedés, probléma, hiszen a szívnek is megvannak a maga törvényei. Az összes érzés-érmű közül pedig kiemelkedik a legmagasabb típusú szeretet. A fiktív nemzetfogalom álláspontja nyugodtan betudható a németiség önvádjának és bűnbocsánatának a XX. századi rémtettek miatt, ám nemzedékeken átívelően ez már inkább olyan, mint egy ógörög tragédia, melyben az átok generációkon ível át. Mai szemmel nézve ez hiábavalóság, teljes önfeladás, nem megjavítása, hanem megtagadása a nemzeti identitásuknak, mely az arisztotelészi arany középútról való letérésként eleve nem

⁹³ Csepeli 1993. Idézi: Bordás Sándor (2019): Az agresszív kód – Etnikai konfliktusok feltárása, kezelési lehetőségei, előrejelzése és kommunikációs háttere. Akadémiai Kiadó, Budapest.

⁹⁴ Susan Greenfield (2009): *Identitás a XXI. században*; ford. Garai Attila; HVG Könyvek, Budapest.

⁹⁵ Henry, Michel (2013): *Az élő test*. (ford. Farkas Henrik, Moldvay Tamás, Sajó Sándor, Ullmann Tamás) Pannonhalma, Bencés Kiadó.

⁹⁶ Kunzmann-Burkard-Wiedmann 1999, 196. o.

kecsegtethet sorsjavító hozadékkal. Ez csupán annyit árul el a XXI. század elejének németiségéről, hogy ugyanúgy végletekben, szélsőségekben gondolkodnak mint korábban – most éppen a tolerancia jegyében –, ám az ilyen típusú gondolkodást nem preferálja a világtörténelem ítélőszéke. Minél mélyebbre hajtják fejüket a mai németek a más vallású és kultúrájú embercsoportok előtt keresztény típusú bűnbocsánatért, annál könnyebb dolga lesz a történelem által nekik ítélt sorsnak. Ráadásul jelenleg nem a holokausztot túlnyomó többségében elszenvedő vallású emberek előtt alázkodnak meg, hanem éppen azok előtt, akik minimum „ellenszenvvel” tekintenek a zsidóságra. A bocsánatkérés nem önfeláldozást jelent, és főleg nem téves ön-lekicsinylést, vagy hamis küldetéstudatot. Ma már nem a németek integrálják a befogadott más vallásúakat, hanem fordítva:

Heute entdeckt auf der B1 in Dortmund.
Ich bin sprachlos.

1. kép: „Integrier dich, weisse Frau!”

Forrás: badog.blogstar⁹⁷

A dortmundi B1 autópályán találta valaki kifüggesztve, és elállt tőle a szava: „Integrálódj fehér nő! Öltözködj [csadorba] más kultúrköröket tisztelve, és légy figyelemmel a diszkriminált kisebbségek vallási érzéseire! A mindennapi rasszizmus az öltözködésnél kezdődik!”

Egy messzi, otthonukban – mint civilizáció – jól működő, itt Európában idegenként ható kultúra éppen a németek önvádja által megfogalmazott nyelvezettel él vissza és csinál lenézett viccfigurákat a német társadalomból, röhejes zsákmányállatként kezelve őket, miközben a németek tapsolnak, és azt sem értik, hogy éppen mi történik velük.

Említsük meg itt Huntington egyik máig érvényes gondolatát:

Egy új, a civilizációkon alapuló világrend kialakulásának korszakát éljük: a kulturális rokonságban álló országok együttműködnek egymással; sikertelenek viszont azok az erőfeszítések, amelyek a társadalmakat egyik civilizációból a másikba kívánják átvezetni;

⁹⁷ <https://badog.blogstar.hu/2021/11/05/ime-a-veg/113370/?fbclid=IwAR1rMfRkASq3QUn2xEAGorSnuqd1Wt7EIZA37wfFtuCCh7yroYsmB5iDtB0> (Letöltés: 2021-11-05)

az országok saját civilizációjuk vezető vagy annak központjaként számon tartott mag-államai köré csoportosulnak.⁹⁸

Vagyis a „nyugati” államok tévesen elképzelve a valamikori – Jászi Oszkár szerint 1000 év múlva homogenizált társadalom által esedékes – világbéke megvalósíthatóságát *most* kívánják létrehozni (mint a Marx intelmei ellenére – így elméletileg eleve kudarcra ítélt – felgyorsított lenini gazdasági-társadalmi permanens – folyamatos, sőt egyszerre kettős – forradalom), ami által jog-naivitásba és emberbaráti-naivitásba futnak bele a nyugati filantrópok. Az emberiség megváltói ünnepeket teljes önfeladásba taszítják kiszemelt közösségeiket, a helyett, hogy először saját közvetlen – környezetüket – „váltanák meg”. Tegyük hozzá, hogy mindezt a sokszínűség zászlaja alatt teszik. Tudatosan, akaratlagosan fojtják meg önmagukat a túlzóan befogadó államok egy erősen kérdéses naiv ideológia reményében, ami viszont nem visszafordítható, nem revideálható következményekkel bír. Egy érdekes kérdés merül fel itt a többi között: ha nem mások által bebeszélt gazdasági érdekek mentén megbúvó ideológiáról van szó, akkor mi lehet ennek az optimális esetben elvárható következménye?

Ha Európában sok lesz a muszlim és mindenhol mecsetek lesznek, akkor majd nem akar minket – európaiakat – háború által leigázni senki, és mi sem másokat – hiszen utóbbi demokratikusan nem lesz kivitelezhető? Ám az is lehetséges, hogy előbb-utóbb demográfiai szempontból és a demokratikus elveket követve véleményalkotásuk szempontjából is dominánsak lesznek, és akkor majd a hoppon maradt befogadó kisebbség kér majd magának európai-liberális jogokat a „Sharia-n” belül, ami nyilvánvaló naivitás. Európában a harcias vallási indíttatású tapasztalatból nem kevés van. Az európai önvédelem immunrendszere legyengült, Európa zsákmányállat lett. Már csupán be kell hódolnunk. De mi lesz a más vallásúakkal? A jelek szerint ez már érdektelen. Hol lesznek majd ekkor a feminista aktivisták, akik ma még polgári jogokat élveznek, de alkalomadtán a vallás által nekik kijelölt helyzetben találhatják magukat?

Azt gondolják a szélsőséges liberálisok, hogy a világbéke akkor létrehozható, ha a nemzeteken belül nincsenek nemzetiségi/családi/önazonossági kérdések – mivel mindegyik bonyolult problémákkal terhes –, hanem minden el van törölve és uniformizált? De mi van akkor, ha Huntingtonnak igaza van, és a civilizációs kérdések nem félresöpörhetők?

Meg kell e menteni a nemzeti identitást, vagy az menti meg önmagát? Ez átkonvertálható magának a személyes és közösségi identitásnak a kérdésére: „senkik”, „akárkik” vagyunk (Susan Greenfield – *Identitás a XXI. században*⁹⁹), vagy értékeink, vezérlőelveink az örökkévalóságban gyökereznek?

Talán ma már mit sem ér a filozófusok (Hegel¹⁰⁰, Schelling¹⁰¹, ...) által oly sokat emlegetett szabadság? A népek szabadsága és sokszínűsége elértéktelenedett volna, jelentéstartalmuk kiüresedett? Talán éppen ezt akarják bebeszélni nekünk és mindent bagatellizálni, elrelativizálni annak naiv reményében, hogy a népek a világbéke utópiájában egyesüljenek – vagy mindez csupán ideológiai blöff egy elbutulást elősegítő gazdasági elit részéről? Mindent és mindenkit homogenizálni, uniformizálni kell, hogy ne legyen többé értékharc a piacokon és így

⁹⁸ Huntington, Samuel P. (1998/2018): A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. (ford. Pusztai Dóra, Gátsity Mila, Gecsényi Györgyi), Európa, Budapest, 11. o.

⁹⁹ Susan Greenfield (2009): *Identitás a XXI. században*; ford. Garai Attila; HVG Könyvek, Bp.

¹⁰⁰ Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1961): *A szellem fenomenológiája*. (ford. Szemere Samu), Budapest, Akadémiai Kiadó.

¹⁰¹ Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph (1809/2010): *Filozófiai vizsgálódások az emberi szabadság lényegéről és az ezzel összefüggő tárgyakról*. (ford. Boros Gábor és Gyenge Zoltán) Attraktor, Máriabesenyő-Gödöllő.

maximalizálhassák a profitot? „Virágozzon minden virág!” – de csak egy fajtából? Nem önellentmondás ez a túlzó, radikális tolerancia-harcosok gondolkodásában? Ki itt a felvilágosult és ki a bio-díszlet? Mi vár a minden hitét és illúzióját veszített társadalomra? Milyen új ideológiában „éli ki” küldetéstudatát, ha a múlttal teljesen leszámolt? Ismét majd egy kisebbség ideológiáját kényszerítik a többségre valamilyen „nemes”, világmegváltó cél érdekében? „A pokolba vezető út is jószándékkal van kikövezzel!” Ez a sokat tapasztalt magyarok egyik bölcs mondása.

Azt nem tudhatjuk előre, hogy mi lesz így Európából, de azt igen, hogy jelenleg hol tart. Elég csak megemlítenünk, hogy a „mások” érzékenységére hivatkozva az Európai Bizottság egyenlőségért felelős uniós biztosa (a máltai munkáspárti Helena Dalli) miket tervezett 2021. október 26-án kiadott kommunikációs útmutatójában¹⁰² – de a közfelháborodás miatt egyelőre elhalasztották. Az Európai Bizottság kommunikációs útmutatója többek között felszólította alkalmazottait, hogy tartózkodjanak a „karácsony” szó használatától, helyette a „téli szünet” kifejezést használják. Komplet „újbeszél” készítettek elő, mely egyebek mellett konkrét ideológiai nevelést ad és ennek megfelelő elvárásokat támaszt az alkalmazottakkal szemben.

Tanulságos az, amit a pápa nyilatkozott erről:

Ferenc Pápa szerint a Karácsonyt már több diktatúra el akarta törölni, ezért anakronisztikus. Egy ciprusi újságíró (2021. december 6-án) az Európai Unió dokumentumára kérdezett rá, amelyben a gender-semlegesség és a diszkrimináció elkerülése érdekében azt javasolták, hogy töröljék el a Karácsony-kifejezést, valamint József és Mária nevét is kerüljék. Ferenc pápa kifejtette: ez anakronizmus. A történelemben sok diktatúra megpróbálta ezt. Gondoljunk Napóleonra, a náci, majd a kommunista diktatúrára. Ez a felhígított laicitás, desztillált víz. A történelem azonban bebizonyította, hogy nem működik. Az Európai Uniónak ezzel szemben az alapító atyák eszméit kell követnie: az egység, a nagyság ideáljait, és óvakodni attól, hogy beengedjék az ideológiai gyarmatosítást. Ez ugyanis megoszthatná a tagállamokat, és az Unió felbomlásához vezethet. Az Európai Uniónak tiszteletben kell tartania valamennyi tagország belső felépítését, különbözőségét, nem pedig egyenlővé szabni őket. Azt hiszem – tette hozzá a pápa -, hogy nem fogja megtenni, nem ez volt a szándéka, de figyeljen oda, mert olykor megjelennek ilyen tervek, mint ez, amivel nem tudnak mit kezdeni. Minden országnak megvan a maga sajátos arculata, de mindegyik nyitott a másokra. Az Európai Uniónak megvan a maga szuverenitása, a szuverén testvérek egysége, amelyik tiszteletben tartja valamennyi tagállam egyediségét. Óvakodni kell attól, hogy ideológiai gyarmatosítások csatornája legyen. Ezért tehát a Karácsonyról szóló dokumentum anakronisztikus.¹⁰³

Szombath Attila (PPKE Filozófiai Intézet): „Érték és hagyomány” címmel tartott konferencia-előadást 2021. október 19-én, a BTK Filozófiai Intézetének szervezésében, ahol azt állította, hogy a mai Európai Unió ideológiája csupán a kötetlen értékekre (mint szabadságra) és a kárelvre korlátozódik (Másnak nem ártani! – ez az egyenlőség megfelelője), ám ez túl kevés, mert a szolidaritás nem következik belőlük. Szerinte az egyenlőségre hivatkozó értékválasztás gyenge érv, mert elköteleződés nélküli megismerés nem lehetséges. Abszolút megalapozás kell.

¹⁰² <https://szegedma.hu/2021/11/karacsony-helyett-inkabb-tel-unnepet-javasolt-az-unios-bizottsag-a-tiltakozas-miatt-visszavontak-az-egesz-et-egyelore> és pontosítva angolul: <https://www.fdesouche.com/wp-content/uploads/2021/11/guidelines-for-Inclusive-communication.pdf?fbclid=IwAR3bvZPx1dQqaXZRK5k4aPCJzQOUcJJPi4v36PEjCNrwoPHXqN8aVadUxoMk> (Letöltés: 2021-12-14)

¹⁰³ <https://www.vaticannews.va/hu/papa/news/2021-12/ferenc-papa-eu-dokumentum-karacsony-eltorlese-anakronizmus.html> (letöltés: 2021-12-11)

Szombath azt állítja, hogy a tény és érték közötti szakadék áthidalható. Mi is ezt állítottuk Henry és Scheler kapcsán.

6. Az integrációról Magyarországon

Magyarország területi elhelyezkedése okán, Európa dél-keleti határvidékeként, az elmúlt 1000 évben mindig ki volt téve a hódító katonai támadásoknak, ezért nem csoda, hogy minden magyarokat sújtó hadjárat során a lehető legtöbb férfit megölték, a hajadon nőket, illetve a férjüktől megfosztott asszonyokat és leánygyermeküket pedig „saját céljaikra” használták. Hogyan lehetséges, hogy ez a sokat szenvedett ország mégis megmaradt, sőt integrálni tudta a „többieket”? Az anyák nevelték gyermekeiket az anyák saját hazaszeretetére, akkor is, amikor a háború még tombolt, és még inkább, amikor a háború már elvonult. Magyarország mindig befogadta a „másokat”, ha azok jó szándékkal közeledtek, építve önmaguk jövőjét és az országot. Az etnogenetikus keveredés folyamatos volt, és ma is tart.¹⁰⁴

E soknemzetiségű országban a nemzet egységesnek volt tekinthető mindaddig, míg az egyes nemzetiségek nem kezdték el meghatározni önmagukat éppen az otthont adó magyarsággal szemben, amit a Habsburg udvar eleinte ki is használt az „oszd meg és uralkodj” elvének megfelelően¹⁰⁵, ám az I. világháborút követően az uralkodó elbukott, és velük mi is. A hadseregétől megfosztott ország a baloldali kormány hibájából teljesen kiszolgáltatottá vált. Ezt kihasználva szövetkeztek az azonos anyanyelvű környező népekkel az itt élő nemzetiségek és így nagy – magyarokkal is sűrűn lakott – területeket hasíthattak le erről az egész Kárpát-medencét addig egységbe foglaló és azt szerves egységként kezelő országról.

Már jóval a háború előtt, 1912-es könyvében az értelmiségi és radikálisan polgári, liberális Jászi Oszkár a nemzetiségek mellett érvelt a magyar nemzettel szemben.¹⁰⁶ Az őszirózsás forradalmat követően (1918. október vége) a baloldali Károlyi-kormány nemzetiségi ügyekkel megbízott tárca nélküli minisztere lett. A nemzetiségeknek kisebb-nagyobb sikerrel autonómiát és föderációt kínált, mivel azt vélte, hogy végül, idővel úgyis minden határ elmosódik, megszűnnek a nemzetek – mely formáció szerinte a vizályt szítja –, és a kulturális / tudományos, illetve gazdasági cserekapcsolatok révén egy domináns közös nyelv marad az Európai Egyesült-Államokban.¹⁰⁷ Ez azonban akkoriban is teljesen utópikus volt, és a valódi életben a kormány bukását és a Tanácsköztársaságot (kommunista diktatúrát) követően ez már kevés volt a nemzetiségek számára. Éltek a lehetőséggel.

Az anyaországtól a trianoni békediktátum által elszakított területek magyarjai – te is lehetnél az, ha oda születesz (!) – minden erőszakos áttelepítés és átnevelés ellenében ragaszkodtak nemzeti gyökereikhez. Akik nem bírták tovább az ottani „külhoni” erőszakos „integrációt” a másik nemzeti identitásba – például a román nemzetbe, vagy a szlávok nemzetiségébe, majd a szlovák nemzetbe – azok visszamenekültek az „Őshaza” megmaradt középső részébe. Sajnos Magyarországnak egyre több ilyen típusú „migránssa” van, mivel szülőföldükön ellehetetlenítették a további fejlődés lehetőségét.

¹⁰⁴ Ezt Bálint Csanád említette. In: Kásler 2014, 87. o.

¹⁰⁵ Ezt Zelnik József említette, In: Kásler 2014, 54. o.

¹⁰⁶ Jászi Oszkár (1912): *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* – Társadalomtudományi Könyvtár. Új sorozat; 24. Grill Károly Könyvkiadó vállalata, Budapest, 566 o.

¹⁰⁷ Jászi 1912, 533.

Hogyan integrálhatta mégis magába Magyarország a korábbi évszázadokon át a meggyalázott nők „félvér” gyermekeit, az ide jött dolgozókat, és az elmúlt évszázadban a külföldi magyarokat, nemzettestvéreket egyaránt? Erre válasz a magyarság eredendően elfogadó habitusa, mivel a magyarok soha nem tartottak rabszolgákat, de őket sokszor rabszolgasorban tartották. Válasz még a magyar integratív tehetségre az általában vonzó, megengedő kultúránk, fejlett, szép és önmagáért beszélő ékességű nyelvünk, költőink zsenialitása, és a hősiesség éthoszának hangsúlyozása. Az erő mindenki számára vonzó. Aki ténylegesen, közről megismeri a magyarságot, az beáll a magyarok mellé, még akkor is, ha más gyökerei vannak – mint például a szabadságvágyat áhító és elismerő lengyelek –, hiszen otthonosságot talál és boldogságot e szabad lelkületű népben.

Ám mindennek ellenére ne csodálkozzunk, ha a magyarok a korábban őket leigázó kultúrkör távol-máshol szocializálódott leszármazottait nem őszinte szeretettel várják, ha tömegesen áramlanak határai felé. Ez történelmi tanulság és józan ész kérdése, nem pedig ideológiai kérdés. Attól, hogy valaki megmagyarázza a történelem eseményeit, a kialakult hiteket és fogalmakat az által, hogy szétszálazza azt valamilyen aspektusból – átláthatatlan katyvasszá szétzilálva az eseményeket és elferdítve a lényegét –, még nem jogosítja fel arra, hogy ideológia-szerűen mindenki mástól ugyanezt várja el, elveszítette másokkal is interszubjektív nemzeti identitás-tudatát, önazonosságát, otthonosságát.

Röviden szólva: A több mint 1000 éves Magyarországot keresztbe-kasul átszelték más népek katonái (németek, tatárok, törökök, osztrákok, oroszok, románok, „szovjetek”, stb.), és ami rövid távon tragédia, az a mai magyarság számára genetikai sokszínűség (a magyar nők szépsége talán nem is annyira szubjektív), de mégis akik itt élünk, azonos kultúrkörbe tartozunk. Kulturális integritását nem akarja feladni ez a viharvert kis ország, mely megértésre vágyik már régóta, de segítséget a legkritikáiban kap, hiszen rokon népeink nincsenek Európában, és minden népnek-nemzetnek megvan a saját történelmi múltja és gondja, amivel foglalkozzon. A magyarországi magyarok a külföldi gazdasági/politikai vezetők számára csak annyiban érdekesek, hogy saját szempontjukból, érdekeiket figyelembe véve milyen a magyarok geostratégiai lokációja a hadviselés, politika, gazdaság szempontjából. Utóbbit kissé szétszálazza: milyen a képzettségük, mit termelnek/termelhetnek, gyártnak/gyárthatnak, milyenek a „piacaik”, kereskedelmük, energia-szektoruk, stb., vagyis milyen típusú befektetéssel – vagy más megoldással – milyen típusú és mekkora a kinyerhető haszon. Ezen túl nemzeti identitásuk csupán sztereotípiákban jelenik meg, mint a gulyás, a pálinka és néhány turisztikai lehetőség, mint a „csikós” a Hortobágyon, a Balaton és a termálfürdők – a kulturális örökség csak kiegészítő jellegű, és fő desztinációként csak egy szűk réteget érdekel.

Pontosan ez a sokszínűség mutatója: a népek leegyszerűsítő sztereotipikus ismerése¹⁰⁸, mely által bizonyos tulajdonságok kihangsúlyozódnak. A sokszínűség harmóniájára kell törekednünk – Renan írta 1882-ben, amit a mai Európára is érvényesnek tarthatunk:

Különféle, gyakorta ellentétes képességeikkel a nemzetek a civilizáció közös művét szolgálják; mind hozzájárul egy-egy hanggal az emberiség nagy hangversenyéhez, mely végtére is a legmagasabb eszményi valóság, ahová sikerült fölemelkednünk. Elszigetelődve, minden nemzetnek megvan a maga gyöngye pontja. Sokszor eszembe jut, hogy az olyan ember, akiben megvolnának mindazok a hibák, melyeket nemzeti tulajdonságként erénynek szokás tekinteni, vagyis csak a hiú dicsőség éltetné, aki

¹⁰⁸ Lásd erről: Tózsza István (2020): *Országimázs – a magyar országérték, országmárka mérési lehetőségei és nemzetközi esélyei*. In: Tózsza István (szerk.) *Hungarikumok és örökségtervezés*. (egyetemi jegyzet) Budapesti Corvinus Egyetem. 2020.

mérhetetlenül irigy, önző és civakodó természetű volna, aki mit sem tudna elszenvedni anélkül, hogy azon nyomban vissza ne vágjon — ez az ember teljességgel elviselhetetlen lenne. Mindezek a részletdiszsonanciák azonban feloldódnak az együttes hangzásban.¹⁰⁹

Az, hogy a magyarok a sztereotípiákon kívül nem érdeklik Európa népét, az történelmi és ma is ható hétköznapi tapasztalatunk. Nem a sztereotipizálással van problémánk, hanem az erőszakos ideológiai uniformizálással. E megpróbáltatásokkal teli, mégis dicsőséges múltú nép – rokonok nélkül Európában – hova sodródik: senkit sem érdekel. Odadobnak bármikor-bárkinek, ha a geopolitikai érdekek azt kívánják. Éppen ezt szeretnénk manapság kikerülni, saját sorsunkat önállóan „intézni”.

7. Az európai nemzeti identitás felől tekintett motivációs aspektusok és ellenlábások

Amiről mi ebben a rövid tanulmányban értekezünk, az a tipikusan az európai, pontosabban a kelet-közép európai nemzeti identitás, még specifikusabban: a XXI. századi magyar nemzeti öntudat mibenléte, ugyanis mindenki a saját tér-időbeli helyzete és történelme szerint ítéli meg, hogy milyen típusú nemzeti öntudatot képvisel, vagy vet el. Univerzális érvényre törekedni csak logikai tábla szerint lehet, ám azt mindenki maga tölti fel saját példáival.

A nemzeti identitást (National Identity – N.I.) sokféleképpen értelmezhetjük, motivációtól függően. Említsünk meg néhányat:

- 1.) A jó értelemben vett nemzeti identitás: Az önállóság, szabadság, autonómia vágya (mint a klasszikus liberális nemzetállam eszménye; konzervatív jellemzője a lényegileg közös értékek és a szolidaritás.)
- 2.) Rossz értelemben vett nemzeti identitás: Ez a megalomán terjeszkedést sejteti, történelmi előzmények okán, vagy a nélküli kreált indokokkal, mely rideg külpolitikát és háborút hoz magával. Ezt nacionalizmusnak is nevezik, amit toldjunk meg azzal, hogy ez a negatív előjelű nacionalizmus.
- 3.) A valós nemzeti öntudat: Ahogyan még a megválasztott népvézérek is – sokszor behízelt szavaik ellenére – ténylegesen cselekszenek. Mindent a saját nemzeti érdekeknek vetnek alá, hiszen a választott vezetők felelőssége, hogy a szimbolikus státuszuk megfeleljenek, és ezért – optimális esetben – jobban védi nemzetüket, mint saját magukat.
- 4.) A nemzeti identitást ellenzők azok, akik különböző okokból másban érdekeltek. Ilyen okok lehetnek: ideológiák, fanatikus vallás (akár távoli típusú is), önzés, pénz, birodalmi törekvések, stb.
- 5.) Problémás nemzeti identitás: Ahol több nemzeti identitás úgy keveredik egymással, hogy nem alakul ki egységes identitás. Például egy sikertelenül integrálódott népcsoport vagy egyének esetében. Ilyen az, amikor valakinek az elsődleges külső jegyek által determinált önazonossága nem egyezik azokkal, ahová integrálódnia kellene, és képtelen kulturálisan felülemelkedni ezen, elfogadni az új helyzetet. Ez sajnos az ellenséges viselkedés és fanatizmus melegágya.

¹⁰⁹ Renan 1995, 186. o.; Renan, Ernest. (1995): *Mi a nemzet?* In Bretter, Z. – Deák, Á. (szerk.): *Eszmé a politikában: a nacionalizmus*. Pécs: Tanulmány Kiadó, 171–187.
https://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf642.pdf (utolsó letöltés: 2021. 04. 27.).

Lehet-e egyáltalában nemzeti identitásról beszélni? Kik tagadják és miért? Mi a tagadás háttere, mitől félnek, és hogyan lehet őket kibillenteni megjegecesedett álláspontjukból? Röviden megfogalmazva: akik tagadják, azok a háború lehetőségétől féltik az emberiséget, és a háború szellemét vizionálják mindenbe, amit nem ők maguk képviselnek. Mindent tagadnak, ami valamilyen konzervatívnak tetsző belső tartást ad, mert ezekből szerintük egyenes út vezet valamilyen pusztító agresszióhoz. Még akkor is így tesznek, ha ennek a jelenben semmilyen alapja nincsen, hiszen saját önazonosságukat éppen a nemzeti identitással szemben fogalmazzák meg, és keresve kutatják önigazolási lehetőségeiket, melyeket rétorokat megszegényítő ravaszsággal és fantáziálással csomagolnak be és terjesztenek. Sőt újabb és újabb progresszív rettegés-ideológiát gyártanak, melyekre szerintük az egyetlen lehetséges válasz az, hogy kitörjenek a múltból, sőt eltöröljék azt, ami nekik nem tetszik, akár konkrét történelemhamisítást – mint alternatív interpretációt, narratívát – terjesztve.

A nemzeti identitás kritikussai szűk mederbe terelik, és ott elsüllyeszti az ellenséges hajót, ha az nincsen felkészülve a támadásra. A felszínes és kerékkötő kritikák élet akkor tudjuk leginkább elvenni, ha mi magunk jobban értjük azt a megközelítésmódot, mely felől a lövegek jönnek, és fel tudjuk mutatni annak a stratégiának a logikai hibáit, túlzásait, melyek végül ahhoz vezetnek, hogy a saját csapdájukban találják magukat. Hermeneutikailag lépünk túl a szűkkeblűségen. A logikai megközelítés előtt azonban még említsük meg a neurobiológiai aspektust is.

8. Mi a superpolip? Freund Tamás felfedezése, a kreativitás és a nemzeti identitás összefüggései

Freund Tamás felismerése két utat nyit, melyek egymásból kapnak magyarázatot és értelmi feloldást. Freund és Tózsza empirikus kutatók, de végeredményben társadalomtudományi következtetéseket vonnak le. A társadalomtudomány pedig úgynevezett transzcendentális (lehetőség-feltételekkel foglalkozó) úton indul el, és empirikus bizonyosságra vágyik. Mint Arisztotelész mondta: Idővel az orvosok filozófussá lesznek, a filozófusok pedig orvosokká. A tudás felhalmozásának és szintetizálásának függvénye a siker. De miről is van szó pontosabban?

Három magyar idegtudós kapta 2011-ben az 1 millió Euro összdíjazású „Agy-díjat” (The Brain Prize) a memória-folyamatokban kulcsszerepet játszó agyi ideghálózatok feltárásáért (Koppenhága, 2011. március 4.). Somogyi Péter, Freund Tamás és Buzsáki György megosztva kapták [a díjat] „széleskörű, mind elméleti mind kísérletesen kiemelkedő színvonalú kutatásaikért, amelyek feltárták az agykéreg, különösen a tanulási és memória-folyamatokban kulcsfontosságú hippokampusz, ideghálózatainak szerveződését és működését” – jelentette be a dániai Grete Lundbeck Európai Agykutatási Alapítvány. Mindhárom kutató Magyarországon született, ketten közülük külföldön –Európában illetve az Egyesült Államokban– élnek, de mindhárom tudós érdeklődési területe az a folyamat, ahogyan az idegsejtek hálózatai feldolgozzák az információt az agyban. Bár mindhárom magyar kutató tudományos tevékenysége az agyi alapfolyamatok megismerésére irányul, kutatásaik egy sor betegség vagy rendellenesség okainak és tüneteinek jobb megértését tették lehetővé, az epilepsziától a Parkinson-kóron át a szorongásig és az időskori

elbutulásig. Ezen kutatások, amelyek összekapcsolják a szerkezetet és a működést a molekuláris szinttől a viselkedésig, a területen etalonná váltak.¹¹⁰

Freund Tamás [...] munkájának középpontjában az ún. gátló idegsejtek állnak, amelyek jelátvivő anyaga a gamma-amino vajsav (GABA). Ennek kibocsátása útján csökkentik az általuk beidegzett sejtek aktivitását, összehangolják működésüket. Freund Tamás és munkatársai a hippokampuszban három ilyen új idegsejtípust azonosítottak, amelyek más gátló neuronokhoz kapcsolódnak. Kiemelkedő jelentőségű felfedezésük, hogy a gátló sejtek működését gátlás által ritmikusan is lehet szinkronizálni, pacemaker sejtek segítségével. Ez utóbbi vezetett el a memóriafolyamatokban elengedhetetlen agykérgi hullámtevékenység kialakulásának megértéséhez. Kísérleti úton bizonyították azt is, hogy az ún. kannabisz-szerű molekulák – amelyek természetes körülmények között megtalálható jelátvivők az agyban és néhány, az agy működését befolyásoló kábítószerben – a gátló idegsejtek egy különleges csoportjára hatnak, és e szabályozó rendszer működésének hibája számos neurológiai és pszichiátriai kórkép keletkezésének lehet forrása.¹¹¹

Freund Tamás (jelenleg az MTA elnöke) 2011-ben tartott előadást a TedxDanubia színpadán *Az agyhullámok és a kreativitás* címmel.¹¹² Azt állította, hogy 100 milliárd agysejtünk mindegyikének 40-60 ezer kapcsolata van a többi idegsejttel. Körülbelül 10.000 ilyen idegsejtre van szükség egy-egy memóriaegység létrejöttéhez, összehangolt szinkronizációjához, kisüléséhez. Ezeket a szinkronizációkat gátlósejtek „polipok” végzik, melyeket szintén más, szuperpolipok vezérelnek, de már az egykéreg alól, az ősi érzelmi területekről.

Felismerésének lényege a következő:

[...] a memóriafolyamatok két fázisához kapcsolt neuronhálózati aktivitásmintázatok, a theta- és gamma- oszcillációk, illetve az éleshullám-aktivitás kialakulásának neuronhálózati alapjai. Az emberi agykéregben több milliárd idegsejt van. Ezek mindegyike több mint negyven-hatvanezer másikkal kapcsolódik, ad is nekik impulzusokat, fogad is tőlük impulzusokat. A kapcsolódási pontok változó erősségűek. Használatától függően képesek megerősödni vagy gyengülni. Minden, ami valaha velünk történt, maradandó nyomot hagyott az agyunkban. Nem a beírással, bevéséssel van a baj, hanem az előhívással. Ha félelem vagy pozitív érzélem, motiváltság kapcsolódik az adott eseményhez, azt képesek vagyunk könnyen előhívni, ennek a mechanizmusait viszonylag jól ismerjük. Tudjuk, melyek azok az agyterületek, amelyek érzelmekről, motiváltságról, akár félelmi reakciókról szállítanak impulzusokat, és azt is tudjuk, hogy ezek az ősi pályák olyan idegsejt-aktivitást tartanak fenn, ami elősegíti a memórianyomok beégetődését. Az idegsejt-aktivitási mintázatok, az agyhullámok arra jók, hogy szinkronizálják a kódolásban részt vevő idegsejtek működését; ha ezek a kódoló idegsejtek egyszerre sülnek ki, képesek erősíteni egymással a kapcsolataikat, ebben tárolódik a memória. Az érzélem a kulcsmomentum. Ezek az agyhullámok akkor lesznek nagyobb frekvenciájúak vagy nagyobb amplitúdójúak, ha gazdag belső világgal rendelkezünk. Ha azt akarjuk, hogy tartósan elraktározódjon bármi az agyunkban, időt kell hagyni az érzelmeink, motivációinknak impulzusokat szállító pályának arra, hogy generálják ezt a hullámtevékenységet. Ahhoz, hogy az elraktározott ismeretanyag könnyen előhívhatóvá váljon, asszociációs képességünk jobb legyen, az kell, hogy belső világunk habarcsával vonjuk be ezeket az információtéglákat. Minél gazdagabb a belső világ, annál vastagabb a habarcs a téglákon, annál szélesebb asszociációt tesz lehetővé. Ez a belső világ egyedi, mindenkinek a neveltetése, az iskolai oktatás során nyert élményei, a művészeti nevelés, a

¹¹⁰https://web.archive.org/web/20150610035816/http://www.thebrainprize.org/files/4/the_brain_prize_2011_hungarian.pdf (letöltés: 2021. 10. 03.)

¹¹¹https://web.archive.org/web/20150610035816/http://www.thebrainprize.org/files/4/the_brain_prize_2011_hungarian.pdf (letöltés: 2021. 10. 3.)

¹¹² <https://www.youtube.com/watch?v=6ug2OIErI8> (letöltés: 2021. 10. 3.)

művészetek aktív művelése határozza meg annak gazdagságát, teszi egyedivé. Ezért kreatív az az ember, akinek a mindenki számára rendelkezésére álló információról valami egészen más jut eszébe, mint az átlagembernek.¹¹³

Tózsza István szerint a fontos kérdés: „mi is az a kreativitás? Mi köze a hazaszeretethez, a nemzeti identitáshoz, a nemzeti értékekhez?”¹¹⁴ [...] Freund Tamás kapcsán a következőket írja Tózsza (2020):

A kreatív gondolkodáshoz rengeteg tárolt memóriaegységre van szükség. Ebben nincs is hiba, mindenkinek az agya rengeteg memóriaegységet, megerősített szinapszissokkal összekötött hálózatot tárol. Mint mondtuk, ezek előhívásával, lehívásával van a baj. Mi az, aminek alapján a pacemakerok eldöntik, hogy mire mikor és miért figyeljünk oda, mit, mikor és miért jegyezzünk meg? Ez az egyének úgynevezett belső érzelmvilága, amely impulzusait hozzárendeli a külső környezeti információcsomagokhoz, azok eltárolása során. Ettől válnak azok könnyen előhívhatóvá. Belső világunk hatékonysága a neurobiológiai kutatások szerint négy körvonalazható tényezőtől függ:

1. *motiváció* (egyéni érzékenység és az érdeklődési irányok),
2. *érzelemgazdagság*,
3. *kulturális, tradicionális ismeretek és földrajzi identitástudat*,
4. *az információ megszerzésének nehézsége*.¹¹⁵

Összefoglalóan a következőt írja Tózsza:

A kreativitás alfája és ómegája az, hogy belső érzelmi világunk gazdag legyen. Ekkor – és csak ekkor – fognak az agykéreg és tudat alatti pacemaker sejtek csúcsra járatódni. Ezzel az érzékelt milliárdnyi információból nagy határfokú jelátvitellel ki tudják választani, és lehívható módon el tudják tároltatni a kreativitás számára hasznos memória egységeket (építőelemeket).

Mi kell ehhez a gyakorlatban?

1. Az *érzelem gazdagítása* fiatal kortól kezdve, katartikus (művészeti) élményeken át: művészeti nevelés, színjátszás, előadóművészetek, képzőművészetek, irodalom, történelem, filmművészet megismerése minden mennyiségben.
2. Nagyon fontos az *aktív részvétel*. Ismeretes *Kung Fu Ce* tanítása: „*mondd el és elfelejtem; mutasd meg és megjegyzem; engedj, hogy csináljam, és megértem.*” A katartikus élményt a művészetekben szó szerint megszázsorozza, ha a fiatalok részt is vesznek a művészi érték előállításában, előadásában. Nem véletlen George Bernard Shaw idézete a *játék* – beleértve a felnőttkori játék – fontosságát hangsúlyozva („Nem azért felejtünk el játszani, mert megöregszünk, hanem azért öregszünk meg, mert elfelejtünk játszani.”)
3. Igen nagy jelentősége van a *nemzeti értékek oktatásának*, a történelemnek, irodalomnak, földrajznak, és a *nemzeti identitáshoz* kapcsolódó *erkölcsnek* és *etikának*.
4. A netezés mellett, vagy annak ellenére, igen fontos az élő *kisközösségek fenntartása*, újra alakítása. Különösen növeli a kreativitást fokozó érzelemgazdagságot az, ha nemzeti értékteremtés és *alkotás*, vagy éppen az oktatás a kisközösségekben megy végbe. Ilyen kisközösség a kórus, zenekar, néptánc, színjátszás, szakkör, sport, cserkészlet, filmklub, közös innovációs tevékenység.

Van-e a hazaszeretetnek, a földrajzi identitástudat érzelmi megnyilvánulásának köze a kreativitáshoz? A mai globalizált, és az információrobbanással megváltozott társadalmi

¹¹³ <https://www.zaol.hu/hetvege/az-agykutato-nobel-dija-1405677/> (letöltés: 2021. 10. 03.)

¹¹⁴ Tózsza 2020, 253. o.

¹¹⁵ Uo. 254. o.

környezetet tapasztaló társadalmak ott a legkreatívabbak, ahol az *érzelemgazdagító, katartikus művészeti élmények interaktív alkotó kisközösségekben történő oktatása* valósul meg. Hol érhető tetten ilyennek tekinthető alap- és középfokú oktatás? Nehéz – ha nem lehetetlen – feladat sok országban és tartományban az alap- és a középszintű oktatás nemzeti tanterveinek az összehasonlítása. Egyszerűbb, ha az oktatás hatásfokát tekintjük, ami leginkább mérhető módon az innovatív gazdasági, művészeti sport és tudományos teljesítményekben manifesztálódik. Ezek földrajzilag lokalizálhatók, mérhetők, összehasonlíthatók, s az oktatás – kreativitás hatásfokát, földrajzi különbségeit tükrözik. Ez emelte a magyarok teljesítményét – dacára annak, hogy kicsi, tízmillió népművelő – a világ élvonalába számos területen. Kár lenne ezt elveszíteni a XXI. században.¹¹⁶

Azt is mondhatnánk, hogy *élményföldrajzra* – aza iskolai és családi, közösségi kirándulásokra – lenne szükség a hazai tájak ismeretét tekintve, de ugyanígy a gasztronómia, a népviselet, a népdalok, és a néprajz főbb területei tekintetében is. Ebből a szemszögből a népi kultúra fontos kiegészítője a nemzeti kultúrának, a folklór pedig sokrétű hasznosságával képes újjáéleszteni a nemzeti érzést, integrálódva a magaskultúrába, autentikussá varázsolva történelmi, irodalmi, művészeti emlékeinket (erről lsd. Barna Gábor: *Népi kultúra – nemzeti kultúra – nemzeti identitás*¹¹⁷). Mindezek együtt és még e mellett sok más büszkeségünk a Hungarikumok világa. A múlt őrzése és a hagyományok felélesztése mellett azonban kiemelten fontos felgyorsult világunkban a jövő generációk kreativitása, innovatív és fenntartható szempontú gondolkodása.¹¹⁸

A kreativitást Kant a zseniesztétika kapcsán harmadik kritikájában – *Az ítéelőerő kritikája* – tárgyalta.¹¹⁹

46. § A szép művészet a zseni művészete

A zseni az a tehetség (természeti adomány), amely a művészetnek a szabályt adja. S mivel maga a tehetség, mint a művész veleszületett produktív képessége, a természethez tartozik, ezért úgy is fogalmazhatnánk, hogy a zseni az a született elméleti diszpozíció (ingenium), amely által a természet a művészetnek a szabályt adja. Bárhogy álljon is a dolog ezzel a definícióval, függetlenül attól, hogy pusztán önkényes-e, vagy megfelel a zseni szóval szokásosan összekapcsolt fogalomnak [...], annyit már előre be tudunk bizonyítani, hogy a szó itt alapul vett jelentése szerint szükségképpen a zseni művészetének kell tekinteni minden szép művészetet.

Minden művészet előfeltételez ugyanis szabályokat, melyek a nélkülözhetetlen alapot jelentik ahhoz, hogy egy művészetinek nevezendő alkotás lehetségesként jeleníthessék meg. A szépművészet fogalma azonban nem engedi meg, hogy az alkotás szépségéről szóló ítélet olyan szabályból vezettessék le, amelynek egy fogalom a meghatározó alapja, tehát hogy az ítélet az alkotás lehetőségességének mikéntjéről való fogalmat tegye meg alapul. A szépművészet ennél fogva nem is tudja önmagának kigondolni a szabályt, amely szerint alkotását létre kell hoznia. De, mert előzetes szabály híján egy alkotás mégsem nevezhető sohasem művészetnek, ezért a szubjektumbeli természetnek kell a szabályt adnia a

¹¹⁶ Uo. 258-260. o.

¹¹⁷ Barna Gábor (2011): *Népi kultúra – nemzeti kultúra – nemzeti identitás*. In Jankovics József – Nyerges Judit (szerk.): *Kultúra és identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus plenáris előadásai*. Debrecen, 2006. augusztus 22–26. Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság, Budapest. 61–85.
<https://mek.oszk.hu/09300/09396/html/01.htm> (Letöltés: 2021-12-11)

¹¹⁸ Erről lásd.: Tózsá István: *Innovation and Identity*. Civic Review, Vol. 15, Special Issue, 2019, 385–392, DOI: 10.24307/psz.2020.0223

¹¹⁹ Kant, Immanuel (1790): *Az ítéelőerő kritikája*. (ford. Papp Zoltán) Budapest, Ictus, 1997.

művészetnek, mégpedig a szubjektum képességeinek hangoltsága által; vagyis a szépművészet csak a zseni alkotásaként lehetséges.

Ebből négy dolog válik láthatóvá:

1. A zseni: tehetség olyasvalaminek a létrehozására, amihez nem adható meghatározott szabály, nem pedig a jártassághoz tartozó képesség arra, ami valamilyen szabály szerint megtanulható; következésképp a zseni első tulajdonsága az eredetiség kell hogy legyen.
2. Mivel azonban létezhet eredeti értelmetlenség is, ezért a zseni alkotásának egyúttal mintának, vagyis példaszerűnek kell lennie; tehát az alkotásnak, mely maga nem születhet utánzásból, mások szemében mégis utánzásra méltónak kell lennie, azaz a megítélés etalonjául vagy szabályául szolgálnia.
3. A zseni maga nem tudja leírni vagy tudományosan bemutatni, hogy miképpen hozta létre alkotását, hanem mint természet adja a szabályt; s ezért az, aki az általa létrehozott alkotást zsenijének köszönheti, saját maga nem tudja, hogyan támadnak benne az ahhoz szükséges eszmék, és nem áll hatalmában az sem, hogy ilyen eszméket akár tetszés szerint, akár tervszerűen kigondoljon, s azokat olyan előírásokban ossza meg, amelyek képessé tehetnének másokat az övével azonos alkotások létrehozására. (Vélhetőleg ezért származik a zseni szó a „genius”-ból, melyen nem mást értünk, mint azt a sajátlagos, az embert születésétől fogva óvó és vezérlő szellemet, amelynek sugallatából amaz eredeti eszmék keletkeznek.)
4. A természet a zseni által nem a tudománynak írja elő a szabályt, hanem a művészetnek, s ennek is csak annyiban, amennyiben szép művészetnek kell lennie.

48. § A zseninek az ízléshez való viszonyáról

A szép tárgyak szépségük szerinti megítéléséhez ízlés, magához a szépművészethez viszont, vagyis szép tárgyak létrehozásához, zseni szükségeltetik.

Mint láttuk, a természettudományos megközelítés a kreativitást a neuronháló aktivitás-összhangjára vezeti vissza, melynek érzelmi motivációi vannak, és az érzelmek az önazonosság terén is nélkülözhetetlenek, ennek függvénye például a nemzeti identitástudat minősége és ereje (Freund és Tózsza). Kant pedig transzcendentális filozófiájában a kreatív szabályalkotást emeli ki. Logikai táblánk megalkotása érdekében majd mindkettőt segítségül hívjuk. Most kezdjük el a filozófiai megalapozást.

9. A nemzeti identitás filozófiai megalapozásának előkészítése

9.1. A nemzeti identitás, mint megjelenő fenomén

A nemzeti identitás és öntudat kérdését úgy tárgyaljuk, mint egy megjelenő fenomént,¹²⁰ nem pedig előre kijelentve róla valamit, pusztán előítéletek által vezérelve. A megjelenés és adódás problémái a filozófián belül a XXI. századra nagyon felerősödtek. A mi tudatunk tárgyiasítja el a megjelenő entitásokat és láttatja azokat számunkra úgy, ahogy, vagy a tudat „háta mögött”

¹²⁰ Nem a filozófia fenomenológiai irányzata szempontjából, de mégis fenoménként értekeznek a volt politikai és hadi hírszerző Hugh Seton-Watson a nemzeti identitásról: „Thus I am driven to the conclusion that no 'scientific definition' of the nation can be devised: yet the phenomenon has existed and exists.” Vagyis: „Arra a következtetésre kellett jutnom, hogy bár nincsen és nem szerkeszthető meg a nemzet – mint olyan – tudományos definíciója, de létezett és létezik.” (Hugh Seton-Watson, George: *Nations and States - An Enquiry Into The Origins Of Nations And The Politics Of Nationalism*. Methuen, 1977. 5. o. – saját fordítás M. A.) idézi: Anderson 1983/1991, 3. o. Bár a történelmi aspektus nem hagyható figyelmen kívül, mégis erre a kijelentésére szeretnénk majd tanulmányunk végén – logikai táblánk segítségével –, útmutató jelleggel megoldást nyújtani.

adódnak, nem szándékoltan? Az első azt feltételezi, hogy a tudat intencionálisan irányul valamire – „fénybe állít valamit” –, mely aztán olyanná válik, mint azt általában el is várjuk tőle, míg a második megközelítés szerint hagyjuk, hogy a fenomen szabadon adja magát, és új, addig nem ismert tulajdonságok burjánzhatnak, fakadjanak fel belőle. Előbbi egy kantianus megoldás, mely Husserl által lett tovább fejlesztve, míg utóbbi a Marion-féle út, melyet Henry is követett.

Azért fontos ezt megemlítenünk, mert éppen az a probléma a nemzeti identitás kritikusaival, hogy egy eleve elítélő prekonceptióból indulnak ki, és ebben az architektonikában próbálnak mozogni és másokat is bevonzani a helyett, hogy a vizsgálandó fenomen önadó jellegéből indulnának ki. Pontosan ez volt a XX. századi francia fenomenológusok problémája a túl szűkre szabott kantianus filozófiával, jobban mondva annak első nagy kritikájával, *A Tiszta ész kritikájával* (TÉK). Ezért próbáltak utána a 3. kritikából, az *Ítélerő Kritikájából* (ÍK) kiindulva új filozófiai világvázlatot alkotni (Levinas, Merleau-Ponty, Marion, Henry, Richir). Ezeket a próbálkozásokat a magyar Tengelyi László összefoglalta és tovább fejlesztette, rákérdezve az eredendő megjelenésre, mely inkább passzív és önadó jellegű.

A XXI. századra megérett filozófiai tanítás úgy szól, hogy ne legyenek prekonceptióink a vizsgált fenomenekkel szemben, hanem hagyjuk magunkat meglepni általuk. A tapasztalat értelmezését ne csatornázzuk előre, hiszen az magát a megjelenést gyengíti, hanem a fenomenet minél több aspektusból vizsgáljuk meg és éppen ez a sokoldalú vizsgálat lesz az, minek során addig rejtett értelemkezdemények törhetnek felszínre. A kortárs fenomenológiai filozófia hozadéka tehát a nyitottság és az újdonság tapasztalata.

Némileg tehát paradox lenne, ha éppen olyasvalaki használna prekonceptiót egy fenomenre, aki magát ennek a szabadgondolkodó hagyomány utódjának tartja; vagyis filozófiai elveit politikai véleménye érdekében feladná, és ezzel szofistává válna, Szókratész elítélőjévé, mint azok, akik egy életre elkeserítették Platón és a bölcsesség barátait.

9.2. A tudat regiszterei

Elsősorban tisztázzuk, hogy mit jelent a „tudat”, mint fogalom, mit fejez ki, mi és hogyan jelenik meg általa. A filozófia, mivel – legalábbis a fenomenológiában – a tudat tapasztalatából indul ki,¹²¹ ezért a tudat mibenlétét és orientációit kutató irányzatoknak megfelelően osztható fel.¹²² Álláspontunk szerint alapvetően három különböző aspektusból tekinthetünk a világra és önmagunkra. Ezek más-más minőségű világ magyarázatokat tesznek lehetővé, ezért külön regisztereként kezelhetjük e három perspektívát. Táblázat-szerűen három oszlopot, mint regisztert említünk. Az értelmi regisztert megértjük, a testi észlelés regiszterét megéljük, az érzések és érzelmek regiszterét pedig átéljük – mindezt azonban egy kitágított tudatelmélet kapcsán említjük.¹²³ A tudat regiszterei tehát a következők:

¹²¹ Kiegészítésként ide tartozik, hogy mi most ezen értekezés során alapvetően fenomenológiai oldalról közelítünk, és nem kívánunk belebocsátkozni e kiindulópont kritikájába, inkább felmutatásokra törekszünk. Tengelyi például ezen östény – azaz a tudat léte felőli – megállapítása okán dicséri Sartre filozófiai kiindulópontját. (ld. Tengelyi 2011, 55. o.)

¹²² Még a kortárs pszichológia is osztja ezt a megközelítést. „Az ember észleletei, gondolatai és érzései egy adott pillanatban alkotják *tudatát*.” Atkinson 2003, 194. o. A következőkben tárgyalt tipológiai javaslatnak tehát ilyen szempontból interdiszciplináris jogosultsága is van.

¹²³ A tudattal kapcsolatosan a „tudatfilozófia” megnevezést általánosságban véve minden olyan elméletre alkalmazzák, melyek például a racionális gondolkodásra és elméire (Descartes), a tiszta ész kritikájára (Kant), vagy az értelemképződésre (Husserl) építik filozófiájukat. Mi azonban ezekre az „értelmi regiszter” elméleteiként utalunk,

2. Táblázat: A tudat regiszterei: értelem-észlelés-érzelem

A tudat regiszterei		
Értelem (1.)	Testi észlelés (2.)	Érzések/Érzelmek (3.)

Forrás: Saját szerkesztés

Az 1. oszlop azt kérdezi mindig, hogy: „Mi az értelme valaminek?”, a 2. azt, hogy: „Milyen testi érzékelésünk szempontjából valami?”, a 3. pedig azt, hogy: „Milyen érzés az élet, mint megjelenés?”

Egy másik, szabadabb felosztást használva, vagy jobban mondva, a szigorú filozófiai terminusoktól oldottabban kifejezve, az egyes oszlopok lényege a következő felhívást intézi hozzánk: az 1. oszlop arra utasít, hogy: „Az eszeddel érts!”, a 2. arra, hogy: „A testeddel élj!”, a 3. pedig arra utasít, hogy: „A szíveddel láss!”. Utóbbi Pascal a szív rendjének (*ordre du coeur*), a szív logikájának (*logique du coeur*) nevezi,¹²⁴ Scheler pedig a szeretet rendjéről (*ordo amoris*) beszél.¹²⁵

Határozzunk meg bizonyos további jellemzőket, melyek könnyebbé tehetik ennek a három perspektívának a magyarázatát. Ha például egy szórakozóhelyen ülve barátokkal beszélgetünk, és megkérdezi valaki, hogy mit tekintünk valóságnak, akkor az egyes aspektusok, perspektívák, regiszterek szempontjából más-más választ fogunk adni.

(1.) Az értelmi regiszter szempontjából, ha körbenézünk, akkor asztalokat, székeket, poharakat, azaz dolgokat, tárgyakat, embereket látunk, mindent a maga számossága, darabszáma szerint, melyekről értelmes összefüggésekben tudunk számot adni.

(2.) A testi regiszter szempontjából hajlamosak vagyunk testi vágyainkra és érzékleteinkre koncentrálni, vagyis bámulunk egy esztétikailag vonzó egyént, ízlelgetjük italunkat. Ekkor vonzó és kevésbé vonzó embereket látunk, valamint finom italokat veszünk észre, mintha azok ízét már csábítóan éreznénk szánkban.

(3.) Az érzelmi regiszter szempontjából pedig önaffektív hangoltságunkra illetve atmoszférikus érzéseinkre koncentrálnunk, és érezni véljük mások érzéseit, érzelmeit is.

Álláspontunk szerint e három aspektus három látásmód, szemléletmód, világtapasztalati mód, és egyben beszédmód, filozófiai lehetőség.¹²⁶

mivel a „tudat” fogalmát egy tágabb felfogás számára hagyjuk meg, mely az említett értelmi regiszteren túl, magába foglalja a testiség és az érzelmi regiszter aspektusait is.

¹²⁴ Boros 2014, 161. o.

¹²⁵ Uo. 144. o.

¹²⁶ Müller Andor (2016): A filozófia tipológiája és az érzelmeképződés filozófiája (Letöltés: 2021-01-13)
http://nagyalma.hu/container/volume/2016/161.01_MA_1-27p.pdf

9.3. Kant, Czétány és a 3É filozófiájának kritikai perspektívája

A kiindulási pont Kant, aki az ésszerűségre építette filozófiáját, minden korábbi metafizikát kritikailag megkérdőjelezve. Ő illúzióknak tekintette a három legfőbb észideát, melyek: Én, Világ, Isten – ám ezek csupán vezérlő elvek, melyek különböző szintézisek szerint rendezik a gondolkodást. Kant szerint tehát az értelemhez képest az ész nem a meghatározó ítélőerő munkáját végzi (fogalom és szemlélet sematizálását), hanem irányt szab a gondolkodásnak. Czétány írja összefoglalóan *A nagy narratívák összecsapása – Három szintézis harca egy konzisztens valóságért* című könyvében:

Mit ért Kant észeszmé alatt? Kant különbséget tesz az értelem és az ész képessége között. Az értelem a szemléletben adódó érzéki sokféleséget fogalmak alá rendeli. Minthogy az értelem nem képes működését saját empirikus fogalmain túlmutató elvek alapján rendszerezni, ezért az ész feladata a megismerés valamilyen elven alapuló összefüggésének egységesítő szabályozása. Ehhez van szüksége az észnek feltétlen fogalmaira, a transzcendentális ideákra mint a tapasztalat regulatív elveire. A feltétlen fogalom a feltételek összességének szintetikus egységét jelenti.¹²⁷ Hogyan képződnek az ész feltétlen fogalmai, ideái? Az ész alapvető működésmódja a következtetés, vagyis az elvekből kiinduló, következtetés alapján történő ismeretszerzés.¹²⁸ A következtetés során valamilyen viszonyt alkotunk a feltételek között. A transzcendentális analitikában (az értelmi ítéletek kapcsán) háromféle viszonyfogalommal találkozunk: „Az ítéletekben való gondolkodásnak bármely viszonya vagy (a) a predikátum viszonya a szubjektumhoz, vagy (b) az alap viszonya a következményhez, vagy (c) a felosztott ismeret és a felosztás révén nyert összes rész viszonya egymáshoz.”¹²⁹ A három következtetési módot ez alapján a következőképp lehet meghatározni.

A kategorikus következtetés két fogalom egymáshoz való viszonya, egy predikátum hozzárendelése egy szubjektumhoz (pl. „Caius halandó”). Ennek logikai alapelve az ellentmondás tétele, amely szerint nem vonatkozhatnak ugyanarra a szubjektumra ugyanabban a vonatkozásban egymásnak ellentmondó predikátumok. A kategorikus következtetések szintetikus egysége maga a szubjektum.

A hipotetikus következtetés két ítélet viszonya egymásból való következésként. Például: „Ha létezik tökéletes igazságosság, akkor a javíthatatlan gonosztevő elnyeri büntetését”. Logikai alapelve az elégséges alap tétele, vagyis az, hogy minden igaz ítéletnek kell legyen elégséges alapja. A hipotetikus következtetések szintetikus egysége az egymást megalapozó feltételek teljes sorozata.

A diszjunktív következtetés két vagy több ítélet egymáshoz való viszonya logikai szembeállításként, ahol az egyik ítélet tartománya kizárja a másikat. Együtt viszont kitöltik a voltaképpeni ismeret tartományát (azaz kölcsönösségi viszonyban vannak). Például: „A világ vagy vakvéletlen folytán létezik, vagy belső szükségyszerűségből, vagy valamilyen külső ok használatára.” Logikai alapelve a kizárt harmadik elve, miszerint mindent vagy állítani, vagy tagadni kell. A diszjunktív következtetések szintetikus egysége a szétválasztott meghatározások totalitása.

A transzcendentális ideák minden feltétel feltétlen szintetikus egységére irányulnak.¹³⁰

¹²⁷ Kant, Immanuel (1781/2004): *A tiszta ész kritikája*. (ford. Kis János), Atlantisz, Budapest, 318.

¹²⁸ I.m., 302.

¹²⁹ I.m., 121.

¹³⁰ Czétány 2019, 53 sk.

A háromféle viszony szerinti ítélet (kategorikus, hipotetikus és diszjunktív ítélet), valamint a logikai alapelvek (az ellentmondás elve, az elégséges alap elve és a kizárt harmadik elve) közötti összefüggésről Kant egy 1789. május 19-i keltezésű, Reinholdnak küldött levelében írt.¹³¹

A kantiánus észideák tekintetében Czétány szerint az „én” a jelenségeket összegyűjtő és kategorizáló nyaláb, a világ az új eseményeknek feleltethető meg, Isten pedig a rendnek. Logikájukat tekintve: „és”, „ha-akkor”, „vagy”. Időbeli struktúrájuk szerint: jelen, jövő, múlt. A tiszta fogalmak vagy transzcendentális ideák minden feltétel feltétlen szintetikus egységére irányulnak. Ez alapján a háromféle transzcendentális idea a következő:

1. a *kategorikus és konjunktív szintézist* végrehajtó feltétlen egység, a predikátum nélküli szubjektum, az Én;
2. egy sor feltételes tagjainak *hipotetikus és konnektív szintézise*, a jelenségek alkotta sor feltétlen egysége, a Világ;
3. egy rendszer elemeinek *diszjunktív szintézise*, a gondolkodás valamennyi lehetséges tárgyának feltétlen egysége, Isten.¹³²

Ezt később, *A tiszta és kritikájában* a következőképpen fogalmazza meg Kant, kitérve ezek illuzórikus, de transzcendentális létezésük szerint letagadhatatlan voltára:

Nem embereknek, hanem magának a tiszta észnek a tév-okoskodásai ezek. A legbölcsebb ember sem szabadulhat meg tőlük, s ha a tévedést sok-sok fáradság árán talán felfedheti is, a látszatot, mely szakadatlanul gyötri, teljesen soha nem hessentheti el.

Így tehát csupán háromfajta dialektikai szillogizmus létezik, annyiféle, ahány ideát a zárótételük tartalmaz. Az első esetben a semmilyen sokféleséget nem tartalmazó szubjektum transzcendentális fogalmából következtetek arra, hogy maga e szubjektum, melyről ezen az úton nem nyerek fogalmat, abszolúte egységes. Ezt a dialektikai következtetést transzcendentális paralogizmusnak nevezem. Az ész tév-okoskodásainak második osztálya bármely adott jelenség feltételei alkotta sor abszolút totalitásának transzcendentális fogalmával kapcsolatos; itt abból indulok ki, hogy a sor feltétlen szintetikus egységéről alkotott fogalom egyoldalú, mindenkor ellentmondásban van önmagával, amiből a vele ellentétes egység igaz voltára következtetek, jóllehet erről sem tudok semmiféle fogalmat alkotni. Azt az állapotot, melybe az ész az ilyen dialektikai következtetések során kerül, a tiszta ész antinómiájának nevezem. Végezetül, az észből fakadó tév-okoskodások harmadik válfajának esetében az általam egyáltalán elgondolható tárgyak, feltételek totalitásából következtetek a dolgok egyáltalán, mint dolgok lehetőségét megalapozó feltételek összességének abszolút, szintetikus egységére, azaz olyan dolgokból indulok ki, melyeket pusztán transzcendentális fogalmuk alapján nem ismerek, és ebből következtetek valamilyen legfőbb lényre, melyet transzcendens fogalma útján még kevésbé ismerek meg, és amelynek feltétlenül szükségszerű mivoltáról nem vagyok képes fogalmat alkotni. Ezt a dialektikai szillogizmust a tiszta ész ideáljának nevezem.¹³³

A TÉK-ben többféleképpen is megfogalmazza a logikai lehetőségeket:

Ahányféle viszony létezik, melyekről az értelem a kategóriák segítségével képzetet alkot, az észnek is annyiféle tiszta fogalma lesz. Más szóval, először a kategorikus szintézist adó feltétlent kell megkeresnünk egy szubjektumban, másodsor azt, mely egy sor tagjainak

¹³¹ Kant 1972, 391.

¹³² I.m., Kant 1781/2004, TÉK, 325-326. Idézi Czétány 2015, 35. o.

¹³³ Kant 1781/2004, 329. sk. (B 397-398)

hipotetikus szintéziséhez, és harmadszor azt, mely egy rendszer részeinek diszjunktív szintéziséhez szükséges.¹³⁴

Czétány különbséget tesz az észideák túlzóan egyoldalú konstitutív és arányos regulatív használata között.

Ha a transzcendentális ideák a feltételek összességének konstitutív eszméjeként jelentkeznek, akkor transzcendens eszméknek bizonyulnak. Ám csak az ideák használata az, ami túllép minden lehetséges tapasztalaton, nem pedig maguk az ideák. Az ideák tehát e használat alapján minősülnek illúzióknak.^{135 136}

Az észideák Czétány szerint a valóság problematikus egységében elsőségért harcolnak minden területen, és megfogalmazásunk szerint, a *vonatkozások logikáját* dolgozta ki szinte minden részletre, szegmensre kiterjedően: társadalmi korok, filozófiatörténet, politika, irodalom, művészetek, festészet, zene, biológia, stb. szakterületeket tárgyalva. A következőképpen fogalmaz *A transzcendentális illúzió keletkezése és története – Három szintézis harca egy egységes valóságért* című első könyvében:

A káosz szintézise egy rend, egy perspektíva és egy esemény. Így, együtt. A káosz szintézise egy *isteni* rend, egy *szubjektum* perspektívája és a *világ* eseménye. Mindegyik szintézis a valóság *egészét* szintetizálja, mégis eltérő módon. A szintézisek egymással ütközve törekednek a valóság konzisztens egységének létrehozására, egymással együttműködve és egymással harcolva konstituálják a káoszból azt, ami van. Az abszolútum Isten, az Én és a Világ együttműködése és harca a valóság formálásáért. Az abszolútum: három szintézis.

Deleuze nyomán nevezhetjük a három konstitutív szintézist *diszjunktív*, *konjunktív* és *konnektív* szintézisnek; azaz elválasztó, vonatkozató és összekapcsoló szintézisnek. Ezzel egyszerre mind a három kanti transzcendentális ideánál vagyunk: Isten a lehetséges predikátumok diszjunktív szintézise, az Én a képzetek konjunktív szintézise, a Világ az empirikus feltételek konnektív szintézise.¹³⁷ Ám Kantnál a szintézisek immanens használata pusztán regulatív, míg transzcendens használatuk az, ami konstitutív. Ezzel szemben jelen esetben e szintézisek immanens konstitutív használatáról van szó: a szintézisek a valóságot konstituáló, azt létrehozó szintézisek, még hozzá a valóságot immanens módon, abban benne foglaltan konstituáló szintézisek. Egyik szintézis sem transzcendálja a valóságot. A szintézis az, ami az inkonzisztens sokaságból konzisztens egységet képez, az, ami az inkonzisztenciának konzisztenciát ad. Ám szintézisből három van, ami lehetetlenné teszi, hogy közülük valamelyik totális szintézissé váljon és abszolút konzisztens egységet, a sokaságon túllépő, a sokaságot transzcendáló egységet alkosson.¹³⁸

Ehhez az elmélethez (3 Szintézis – „3SZ”) képest több markáns ponton különbözik a 3É (értelem-észlelés-érzelem) filozófiája:

1. A 3É filozófiájának képesség-metafizikája a Valóság magyarázatának érdekében nem az Isten, Én, Világ sorrend-szerű szintéziseit veszi alapul – mint a 3SZ filozófiáját képviselő

¹³⁴ Kant 2014, 318. o. TÉK B 379-380.

¹³⁵ I.m., 516-517.

¹³⁶ Czétány 2019, 53-54. o.

¹³⁷ Kant 1781/2004, 325-326. o.

¹³⁸ Czétány 2015, 14. o.

Czétány,¹³⁹ hanem az Én, Világ, Isten sorrendiségét, és ezt nem történelmi okokkal magyarázza, hanem a következtetés önreflexív-kritikai kiindulópontja szerint, mely a végére megfordul, és onnantól kezdve arról van szó, hogy Isten terrénuma teszi egyáltalában lehetővé a többi terrénum megjelenését.

2. A hármasság egésze nálunk nem harc, hanem inkább harmónia, ám természetesen a harc is letagadhatatlan, (Husserl harmóniáról és diszharmóniáról beszélt)¹⁴⁰. Továbbá az, hogy harcot hirdetünk vagy harmóniára törekvést, önbeteljesítő jóslatként hat az elmélet egészére, „karmájára”, ugyanis, mondhatnánk közhelyszerűen: „Amit eszel azzá leszel!” – intellektuális értelemben is.
3. A 3É filozófiája kitüntetett hangsúlyt fektet a terrénumok közötti kapcsolat hogyanjára (diakritika, borromeói csomó, homiomereia, stb.) nem csak különálló észeszmékként, transzcendentális ideákként kezeli őket, és intenzitás-különbségeket állapít meg a terrénumok között, hanem rákérdez az egyes terrénumok konkrét belső és egymás közötti szerveződésére is.
4. A 3É szerint a szintéziseknél alapvetőbb „építőelemek” az egyes szintézisek/terrénumok képességei (értelem, észlelés, érzelem).
5. Harc és harmóniára-törekvés nem csak a terrénumok (szintézisek) között, hanem azokon belül is érvényesül értelem-észlelés-érezlem-intenzitások között. A képességek között ugyanis összjátékszerű tartam működik, egységük logikája pedig hasonló a diakritikához.
6. A 3É filozófiájának képesség-metafizikája szerint a különböző terrénumok azonos típusú képességei között jelenik meg az a kapcsolat, ami lehetővé teszi a terrénumok közötti viszonyt, melyek a következők szerint vizsgálhatóak: adódás, khiazmus, intencionalitás, reprezentáció, korreláció, önreflexió stb., mind annak megfelelően, hogy éppen melyik terrénum képességének hatását vizsgáljuk a többivel vagy éppen önmagával kapcsolatosan.
7. A 3É filozófiájában kiemelten fontos a tartamszerűség és a szituatív adódás: külön-külön az egyes östények (Isten, Világ, Én) képesség-regiszterei (értelem, észlelés, érzelem) viszonylatában, de még inkább a különböző östények képesség-regiszterei között. Mindezeket az összefüggéseket élteti a három képesség örökkévaló természetű „hogyanja” (logosz, khiazmus, önaffekció/Egy-ézés), melyek a jelenen keresztül „törnek át”, jelennek meg idealitásuk szerint.
8. A Valóság a 3É (értelem-észlelés-érezlem) filozófiája szerint a 3 terrénum és kapcsolataik összes lehetősége, közös tartamukban szituatíván adódva. Összefoglalóan a legfontosabb különbség az, hogy a 3É filozófiájának képesség-metafizikája nem az Isten, Én, Világ sorrend-szerű szintéziseit veszi alapul a Valóság magyarázatának érdekében, de ezeknél is alapvetőbb az értelem-észlelés-érezlem építőköveinek hármassága, melyek a 3 szintézist

¹³⁹ Utóbbi időben a Czétány a plurikonisztenciát hangoztatja, vagyis a három szintézis állandó együttműködését – bármi vizsgálatának tekintetében – és a változó erőmintázatokat hangsúlyozza (remélhetőleg többek között közös beszélgetéseinknek), ezzel háttérbe szorítva korábbi elképzelését a történelmi korok kapcsán, a szinte vegytiszta szintézisek megjelenését illetően.

¹⁴⁰ Husserl írja a *Válságban*, 48. §: „Bármely konkrét vagy elvont, valóságos vagy ideális értelemben vett létező önadottságának megvannak a saját módjai: az én oldalán az intenció módjai az érvényesség módozataiban, s ehhez tartozóan ugyanennek szubjektív változásmódjai, az egyéni-szubjektív és interszubjektív harmónia és diszharmónia szintéziseiben.” Husserl 1998, 209.

(3SZ) külön-külön, de térreumokként kezelve máshogyan építik fel (személyiségjegyeiktől az idealitásokig).

9.4. Filozófia és politika

Czétány szerint a 3 szintézis megfeleltethető a 3 fő politikai ideológiának: „Isten”: diszjunktív szintézis – konzervativizmus (Edmund Burke); az „Én”: konnektív szintézis – liberalizmus (Benjamin Constant), a „Világ”: konnektív szintézis¹⁴¹ – szocializmus (Karl Marx).

A konzervatív gondolkodás számára a szintézis egy teológiai-misztikus síkon, avagy a föld síkján megy végbe, a liberális gondolkodás esetén a természetjog és a tulajdonviszonyok síkján, végül a szocialista gondolkodásnál a gazdaság, avagy a termelési viszonyok síkján. Továbbá a különböző társadalmi szintézisek az időnek is más-más oldalára helyezik a hangsúlyt. A konzervatív gondolkodás számára az elválasztó szintézis kritériumát a történelmi múlt adja, a liberális gondolkodás alapelve a jelen, a jelenvaló akarat önmagára vonatkozó szintézise, míg a szocialista gondolkodás esetén a jövő egymáshoz kapcsolódó termelési viszonyainak szintézise az, ami értelmet ad a történelem menetének.¹⁴² Mindegyik szintézis a társadalmi viszonyok és a róluk való gondolkodás egy-egy oldalát jeleníti meg, háttérbe szorítva a többi aspektust.¹⁴³

A nemzeti identitást és annak tudatos képviselőjét: a nemzeti öntudatot e felosztás szerint a régi vágású konzervativizmusba kellene sorolnunk. Czétány írja Burke kapcsán és idézi őt:

[...] *Töprengések a francia forradalomról* című művében [...] Burke esetében a társadalom konstitutív, értékadó eszméje a természetben alapuló rend diszjunktív szintézise.¹⁴⁴

[Burke:] Minden társadalom a polgárok különböző rendjeiből áll, s ezek közül némelyeknek a legmagasabb helyet kell elfoglalniuk. Az egyenlősítők tehát csak átalakítják és eltorzítják a dolgok természetes rendjét. [...] Nem szabad, hogy [a borbély vagy a gyertyamártó] elnyomást szenvedjen az állam részéről; de az állam szenved elnyomást, ha az efféléknek akár egyénileg, akár közösségileg megengedi, hogy kormányozzanak.¹⁴⁵

A természet példájára működő alkotmányos politika útján nyerjük el, tartjuk meg, s hagyjuk örökölni kormányzatunkat és privilégiumainkat, ugyanolyan módon, ahogyan tulajdonunkat s életünket élvezzük és tovább hagyományozzuk. Ugyanilyen úton, ilyen rend szerint származnak ránk, s tőlünk tovább a politikai intézmények, az anyagi javak, a Gondviselés ajándékai. Politikai rendszerünk pontosan megfelel a világ berendezésének, szimmetriában áll vele [...].¹⁴⁶

[...] „Spekulációink helyett természetünket, találgatásaink helyett érzelmeinket választottuk jogaink és privilégiumaink megőrzésére és megvédelmezésére.”¹⁴⁷

¹⁴¹ Ennek kortárs tárgyalását lásd. a globalizmus kapcsán: Hardt, Michael – Negri, Antonio (2000): *Empire*. Harvard University Press, Cambridge / London.

¹⁴² Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a három nagy narratíva különböző időnemekben érintkezik a transzcendenciával: a konzervativizmus az időn túli múltban (isteni teremtés), a liberalizmus az időn túli jelenben (a szubjektum szabad döntése), a kommunizmus pedig az időn túli jövőben (a társadalmi termelési folyamat ellentétének feloldása).

¹⁴³ Czétány 2019, 58. o.

¹⁴⁴ Czétány 2019, 59. o.

¹⁴⁵ I.m., 135.

¹⁴⁶ I. m. 118.

¹⁴⁷ I.m., 119.

[Czétány szerint tehát:] A természetjog spekuláció¹⁴⁸, nem a valódi természetből leszűrt jog. A természetből ugyanis nem jogok, hanem privilégiumok adódnak. „Semmilyen név, hatalom, funkció, mesterséges intézmény nem formázhatja mássá azokat, akik valamely hatalmi rendszer részesei, mint amilyenek Isten, a természet, a nevelés és a szokások alkották őket.”¹⁴⁹ Feltételeznünk kell tehát egy eleve elrendelt harmóniát a természet és az örökölt, fennmaradó szokások között. A jól működő társadalom alkotmánya idővel a mindenkori legitimitáció megkerülhetetlen alapjává válik, mivel a természettel összhangban van. Ha nem lenne összhangban, nem maradt volna fenn, vagyis tartós történelmi léte a társadalom és a természet közötti harmónia bizonyítéka. Ezért egyszerre társadalmi és természeti törvény, és aki megszegi, nem csak a legitim szuverén, hanem a természet ellen is vét. Van ugyanis a társadalmi szerződés mellett egy természeti szerződés, vagy inkább az „örök társadalom nagy őseredeti szerződése”, melynek „minden egyes állam minden egyes szerződése csupán egyetlen cikkelye” és mely [Burke szerint] összefűzi az alacsony- és a magasrendű dolgokat, a látható és a láthatatlan világot egy megszeghetetlen esküvel szentesített szilárd megegyezés értelmében, amely minden fizikai és erkölcsi szubsztanciát megtart a maga kijelölt helyén. E törvény nincs alárendelve azok akaratának, akiket önmaguknál végtelenül magasabb forrásból származó kötelezettség készít arra, hogy akaratukat alávegyék ennek a törvénynek. [...] ha az, ami nem lehet más, mint szükségszerűségnek való behódolás, választás dolgává válik, akkor az törvénysértés, a természettel szembeni engedetlenség, a lázadók pedig törvényen kívül kerülnek, kiűzetnek az értelem, a rend, a béke és az erény, az eredményes bünbánat világából az örültség, a viszály, a bűn, a zűrzavar és a hiábavaló bánat ellentétes világába.¹⁵⁰

[Czétány:] A diszjunktív szintézis feltétlen eszméje Isten. Látható, hogy a gondolatmenetben van egy állandó oszcilláció a különös, ámde tartós társadalmi törvény és az egyetemes, örök természeti törvény fogalma között, ami által a tapasztalat és a józanész emberi és így mégiscsak tévedésnek kitett igazolóereje egy tévedhetetlen isteni alátámasztást kap – egy metafizikai alapot. Ez a feszültség a diszjunktív szintézis, mint társadalmi szintézis transzcendens, totalizáló használatából származik. Ezt nevezhetjük a konzisztenciára törekvő nagy elbeszélés transzcendentális illúziójának.¹⁵¹

Állításunk szerint azonban a nemzeti identitás meghatározása nem szűkíthető le a diszjunktív szintézisre, vagyis a szűken értelmezett konzervativizmusra (kiválóság és leszármazás általi születési előjogok, privilégiumok, melyek isteni rend szerint meghatározottak). Ez ugyanis manapság természetesen elfogadhatatlan – a kivételezettek ugyanis sokszor bizonyították, hogy nem különbek.

A nemzeti identitásnak az „Én” és a „Világ” szempontjából is van mondanivalója, és „Isten”, szempontjából sem azonos az idejétmúlt feudális konzervativizmussal. Ez azt jelenti, hogy a nemzeti identitásnak és tudatos képviselőének, a nemzeti öntudatnak van mondanivalója az „Én” és a „Világ: interszubjektivitás, természet, dolgok, történelem” szempontjából, és nem szűkíthető le az „Isten” észideájának, őstényének (Husserl elnevezése a kantianus észeszmékre/észideákra, melyeket kissé átdolgozott) terrénumára. Sőt az „Isten” kantianus észeszméje/észideája szerint sem azt a feudális berendezkedésre jellemző elválasztást tartjuk elsődlegesnek, amit az elválasztó (diszjunktív) szintézis szerint a nyugati társadalmak tulajdonítanak a nemzeti identitásnak.

¹⁴⁸ A természetjogot itt Czétány a liberalizmus kiindulópontjaként említi, mellyel Burke konzervativizmusa szembeszáll.

¹⁴⁹ I.m., 120.

¹⁵⁰ I.m., 190.

¹⁵¹ Czétány 2019, 60. o.

A nyugati gondolkodás azért nem érti a magyarok ősi vérszerződésre épülő egység-érzését, mivel nyugaton a nemzeti identitás tényleges kialakulása a kolonizációs időkre tehető és a gyarmattartók viszonyaként fogalmazódott meg alattvalóikkal szemben (Stoler 1995, 1997). Többek között innen válik érthetővé, hogy miért egy bizonyos távolságtartásként, elkülönbözödésként, megkülönböztetésként – „más”-ként (lásd erről: Müller 2021), distinkcióként, elválasztó, azaz diszjunktív szintézisként értékelik és értelmezik a nemzeti identitást, avagy régi kifejezéssel: a konzervativizmust, bár helyesebb lenne globalizációs öntudatot emlegetniük önmagukkal szemben. Takács írja (2009, 25.):

Ann Laura Stoler vállalkozott a nyugat-európai nemzeti fejlődés bizonyos sajátosságainak biopolitikai szempontú értelmezésére.¹⁵² Stoler megközelítése mindazonáltal nem szokványos. Munkájának fő állítása az, hogy a gyarmati színterek és a koloniális szemléletmód vizsgálatának elmulasztásával Foucault a Nyugat-Európában a 19. századra dominánssá váló biopolitikai irányultság egyik fő forrását hagyta figyelmen kívül. Ezt korrigálandó, Stoler nem csupán arra vállalkozik, hogy A szexualitás története első kötetének állításait szembevitse a testiség 18. és 19. századi gyarmati tapasztalatával, és megvizsgálja ennek hatását a szexualitás európai felfogásának alakulására.¹⁵³ Legalább ennyire fontosnak tekinti annak bemutatását is, hogy ez a tapasztalat milyen szerepet játszott egy jellegzetesen birodalmi és etnikai alapú nyugati biopolitikai öntudat kialakulásában, amely a nagy gyarmattartó hatalmak nemzeti és állampolgári identitásának szerves részeként élt tovább.¹⁵⁴ Stoler elsősorban holland, francia és brit példákon mutatja be, hogy ezekben az államokban a gyarmattartók és gyarmatosítottak közötti különbség tudatosítása – melyben a testiség, a szexualitás, a higiénia tényezői alapvető szerepet játszottak – milyen mértékben vezetett egy egyszerre birodalmi, etnikai és nemzeti azonosságtudat megszületéséhez. A jellegzetesen gyarmati tapasztalatból kinövő biopolitikai szemléletmód azonban fokozatosan arra is alkalmat teremtett, hogy az egyes európai nemzeti közösségek „belső határai” megrajzolhatók legyenek, hozzájárulva ezáltal a társadalmi kirekesztés bizonyos modern formáinak a megszületéséhez és a nemzeti és állampolgári mivolt kritériumainak kialakításához.¹⁵⁵ Stoler végeredményben e tengely mentén igyekszik összekapcsolni a modern nyugat-európai nacionalizmusok megszületését a rájuk jellemző etnikai szemléletmód kialakulásával.¹⁵⁶

Ezért is méltánytalan, ha az ilyen szempontból ártatlan magyar „nemzet-fogalom”, mint identitás és öntudat kérdését a szőnyeg alá akarják seperni, mint meg nem értettet, kicsit, amivel nem is kell foglalkozni.

Ráadásul a nyugati nemzet-fogalomnak a gyarmatosítással kapcsolatos felismerése és a II. világháborús német nácizmussal (mint a rasszista ideológia „élettér”-re vonatkozó hódításaival) való összeolvasztása a nyugati gondolkodás számára visszássá, sőt megtagadandóvá tette a „nemzet” fogalmát, és egyáltalában véve minden ehhez köthető tulajdonságot, minőséget, értéket.

Gondoljunk csak a „woke” ideológiára – így nem is csoda, hogy részükről teljes értetlenség és megértéshiány mutatkozik a nem gyarmatosító magyar nemzetfogalommal kapcsolatosan, ha csak saját történelmüket és annak kritikai megközelítését ismerik, és mást el sem tudnak képzelni. Önnön történelmi kritikai sémáikat azonban mindenki másra is alkalmazzák a nélkül, hogy megvizsgálnák a felelősség kérdését. Ez a felülvizsgálat hiátust szenved. A magyarokat

¹⁵² Stoler 1995.

¹⁵³ Stoler 1995: 6–7.

¹⁵⁴ Stoler 1995: 7–8.

¹⁵⁵ Stoler 1995: 11. Lásd még ehhez Stoler 1997.

¹⁵⁶ <https://adoc.pub/biopolitika-es-nemzeti-allapot-egy-foucault-i-problematika.html> (Letöltés: 2021-12-21)

konkrétan úgy kezelik a woke-osok, mintha volt Afrikai rabszolgatartók lennének – tegyük hozzá: teljesen tévesen.

Általános értelemben véve azt is meg kell jegyeznünk, hogy a nemzeti identitást és öntudatot a mai nyugaton vagy kitalált entitásnak, fikciónak tartják (Izd. Anderson 1983/1994: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.*), vagy ötletlen hagyománynak, mi azonban bemutatjuk, hogy a kantianus észeszmék/észideák szempontjai szerint termékeny lehet egy újra-alapított nemzetfogalom, ami nem azonos régi korok árnyainak újra-játszásával. Ez úgy lehetséges, ha a legszebb hagyományelemeket kortárs módon dinamizáljuk, aktualizáljuk.

Továbbá, minden észeszmének/észideának – vagy estünkben átnevezve: „terrénumnak” van három ősbnyomás-típusú képessége (3É: értelem-észlelés-érzelem).

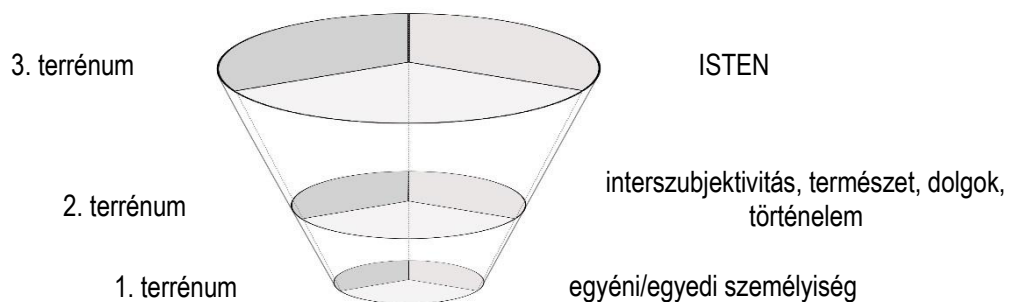
A kortárs szintézisfelfogások kapcsán Czétány megvizsgált más írásokat is, melyek a korábbiakhoz képest a „politikai hagyomány örökösei”:

Fukuyama nyilvánvalóan a Hobbes és Locke által megfogalmazott, majd Hegel által elmélyített liberalizmus-koncepció folytatója, Huntington Burke konzervativizmusára hivatkozik, Hardt és Negri pedig Marx kommunizmus-eszméjét gondolja újra. (Czétány 2019, 35.)

Ezeket részletesen most nem tárgyaljuk. A következőkben szigorúan csak a nemzeti identitás és öntudat aspektusait vizsgáljuk.

10. A nemzeti identitás filozófiai megalapozásának alkalmazása

10.1. A filozófiai „háttér” architektónikája

1. Ábra: 3 képesség a 3 terrénnumban

Forrás: saját szerkesztés

10.2. Logikai tábla

Az „Én-Világ-Isten” kanti hármasságát kissé átnevezzük és kiegészítjük, mivel az „Én” fogalma manapság sok félreértésre adhat okot (nárcizmus, önzőség, egoizmus), a „Világ” mint köztes terrénnum pedig többféle relációs viszonyt hordoz, mint például az interszubjektívitasához,

a természethez, a dolgokhoz és a történelemhez való viszonyt. A tudat pedig három tényezőből tevődik össze, három képességünknek megfelelően – értelem, észlelés, érzelem –, vagyis mindegyik tereumban ezek segítenek majd minket a részletezésben.

3. Táblázat: A logikai tábla

Terrénumok	Felosztás	Képességek
A.) Egyén		1.) értelem
		2.) észlelés
		3.) érzelem
B.) Világ	I. Interszubjektivitás	1.) értelem
		2.) észlelés
		3.) érzelem
	II. Természet	1.) értelem
		2.) észlelés
		3.) érzelem
	III. Dolgok	1.) értelem
		2.) észlelés
		3.) érzelem
	IV. Történelem	1.) értelem
		2.) észlelés
		3.) érzelem
C.) Isten		1.) értelem
		2.) észlelés
		3.) érzelem

Forrás: Saját szerkesztés

10.3. Példák és átfedések a logikai tábla szerint

Különböző identitás-típusok léteznek (kiber-/virtuális térbeli, fogyasztói, szociális, nemi, családi, nemzeti, művészeti, tudományos, vallási, politikai, stb.), melyek kölcsönösen hatnak egymásra. Mivel a filozófiailag hangsúlyozott harmónia-törekvést, mint kiegyensúlyozottságot tartjuk fontosnak, ezért az egyik leginkább támadott identitás-típust, nevezül a nemzeti identitást, nemzeti öntudatot védjük meg az ellehetetlenüléstől, megszüntetéstől. Mi a nemzeti identitás, ha nem kirekesztés és gyűlölködés – mint azt ellenlábasai hangoztatják? Kezeljük a nemzeti identitást (National Identity – NI) önmagát adó és kifejtendő fenoménként.

Filozófiai metodikánk a következő: A nemzeti identitást – illetve felvállalt állapotában megfogalmazva a nemzeti öntudatot – mint fenomént úgy vizsgáljuk, hogy hogyan, miképpen, miken keresztül, mikben nyilvánul meg a kanti transzcendentális észeszmék, észideák továbbfejlesztett szempontjából.

4. Táblázat: Az észideák, felosztásuk, és viszonyuk a nemzeti identitással kapcsolatosan

Terrénnumok	Felosztás	Képességek	Viszony
A.) Egyén		1.) értelem	önazonosság
		2.) észlelés	ízék, illatok
		3.) érzelem	otthonosság, hazaszeretet
B.) Világ	I. Interszubjektivitás	1.) értelem	nyelv, irodalom, tudomány, művészetek
		2.) észlelés	zene, tánc, film
		3.) érzelem	sportsikerek, történelmi igazságérzet
	II. Természet	1.) értelem	fenntarthatóság és felelősség
		2.) észlelés	természetjárás a Kárpát-medencében
		3.) érzelem	szimbolikus tájak
	III. Dolgok	1.) értelem	értékalapú viszonyulás
		2.) észlelés	turizmus
		3.) érzelem	tartamszerű bevéődések
	IV. Történelem	1.) értelem	nemzettestvérek
		2.) észlelés	korszakos szimbólumok
		3.) érzelem	ősök és a hagyomány tisztelete
C.) Isten		1.) értelem	hittestvérek
		2.) észlelés	szakrális szimbólumok és ünnepek
		3.) érzelem	vallásközösség, civilizáció, etika

Forrás: saját szerkesztés

A./1. Az egyén meg akarja fogalmazni önmagát, a nemzeti identitást pedig self-magjának integráns részeként értelmezi.

A./2. Az egyén nemzeti identitása észlelésén keresztül is kifejeződik, vagyis szereti a „hazai” ízekeket, illatokat, stb. (hungarikumok).

A./3. Az egyén nemzeti identitása érzelmileg elkötelezett önmaga tartama iránt, ami megnyilvánul mind az otthonosság, mind pedig a hazaszeretet érzésében.

B./I./1. A világban interszubjektív – azaz társas – kapcsolatok révén nemzeti identitástudatunk egymásra hangolódik a közös megértés, mint például a közös nyelv által, kiegészülve az irodalmi, művészeti, tudományos kiválóságok teljesítményeivel (pl. édes anyanyelvünk, Himnusz, Munkácsy, Semmelweis).

B./I./2. A világban interszubjektív kapcsolatok révén nemzeti identitástudatunk egymásra hangolódik az „otthon” mindenki által ismert és élvezett zenék, táncok, filmek segítségével. Ezek az észleléshez kapcsolódnak, mivel befogadásuk elsődlegesen az észlelési percepcióikhoz köthető, de ugyanakkor kulturális jelentőségük is van, azaz értelmi és érzelmi beágyazottságuk is jelentős (pl. népzene, népmesék, filmművészet).

B./I./3. A világban interszubjektív kapcsolatok révén nemzeti identitástudatunk egymásra hangolódik a nemzeti sportsikerek általi örömezésben – sőt rajongó büszkeségben –, valamint a történelmi igazságérzetünkben (pl. Olimpiai sikerek, történelmi lényeglátás).

B./II./1. A nemzeti identitással rendelkező közösség védi saját élővilágát és az egyáltalában vett természetet, felelősséggel tartozik a fenntarthatóságért a következő nemzedékek számára (pl. természetvédelem, erőforrásokat nem pazaroljuk).

B./II./2. A nemzeti identitással rendelkezők a természetjárás kapcsán megkerülhetetlen fontosságúnak tartják a Kárpát-medencét (pl. Dunakanyar, Erdély), bár máshova is szívesen kirándulnak.

B./II./3. A nemzeti identitással rendelkezők közelebb érzik magukhoz az „otthoni” szimbolikus tájakat (pl. Hortobágy, Balaton).

B./III./1. A dolgokhoz értékalapú viszonyulással fordulnak – vagy éppen elfordulnak – a nemzeti identitástudattal rendelkezők (pl. Alkotmány, jogrendszer).

B./III./2. A dolgokhoz való viszonyulás nemzeti identitástudattal többletértéket ad egyes turisztikai desztinációknak (pl. Parlament, Egri vár).

B./III./3. Egyes kiemelten fontos dolgok tartalom-szerűen bevéssződnek és alaklomadtán jelentőségük kiemelkedik a nemzeti identitástudattal rendelkezők közösségében (pl. zászló, címer).

B./IV./1. A nemzeti identitás történelmi és értelmi viszonylatban a nemzettestvérek és nemzettestvérekké vált tagok, csoportok történelmét jelenti.

B./IV./2. A nemzeti identitás történelmi és észlelési viszonylatban a különböző korszakok és területek szimbólumait jelenti (pl. népviseletek, egyenruhák).

B./IV./3. A nemzeti identitás történelmi és érzelmi viszonylatban az ősök és a hagyomány tiszteletét jelenti (pl. Szt. István, szabadságharcosok, locsolkodás).

C./1. Isten szempontjából a nemzeti identitás képviselői hittestvérekként értelmeződnek.

C./2. Isten a nemzeti öntudatot képviselőkből az észlelés segítségével szakrális szimbólumokban és ünnepekben fejeződik ki (pl. megkeresztelkedés, húsvét, karácsony).

C./3. Istenben egyek a nemzeti öntudatú hittestvérek. Isten szempontjából a nemzeti identitás képviselői érzelmileg elkötelezett vallásközösséget, civilizációt alkotnak, belső etikai parancsolatokkal (pl. kereszténység és kultúra).

A tér-időbeli elhelyezkedés, a fejlődéslélektani körülmények és személyiségjegyek illetve a változó közösségi beágyazottság meghatározzák, hogy ki/kik mikor melyik aspektusokat preferálják és melyeket képviselik valójában.

11. Konklúzió

A dogmatikus metafizikát – a megismerőképeség vizsgálatán keresztül – kritizálva Kant antinómiákat – eldönthetetlen kérdéseket – állított fel: 1.) A világ időbeli és térbeli határoltságának antinómiája (kezdet vs. végtelen), 2.) a világ egyszerű részeinek antinómiája (szubsztancia vagy részek összessége) 3.) az összes jelenség okának antinómiája (természettörvények vs. szabadság), 4.) a világ okának antinómiája (a feltétlen szükségszerű lény „Isten” léte vagy nem-léte). Ezek szerinte ellenpontosított érvelési lehetőségek, eldönthetetlen kérdések, főleg a szabadság-szüükségszerűség és a véges-végtelen többrétű alkalmazása okán. Hasonló módon ontológiai eldöntetlenség illeti az észeszméket is (Én, Világ, Isten), de az emberek számára szükséges, megkerülhetetlen vezérlő észeszmékként funkcionálnak, főleg társadalmi, etikai, morális, erkölcsi okokból. Melyik észeszméhez mely kérdés tartozik?

Én – a lélek halhatatlansága vagy halandósága.
Világ – szabadság versus szükségszerűség¹⁵⁷.
Isten – léte versus nemléte.

Ezek a kérdések a modern tudomány szempontjából nivellálódtak – illúzióknak minősülnek –, és a következőképpen reflektáltak rájuk:

1.) Először az Isten általi kitüntettségünk semmisült meg, vagyis az, hogy az Isten által teremtett ember a teremtett világ közepe, orientációs pontja, origója, minden őerte van. A tudomány ugyanis a ptolemaioszi világméretet (az ember az univerzum közepe és a Nap forog körülötte) lecserélte a kopernikuszi világméretre (az emberek lakta Föld a Nap körül kering).

2.) Másodsorban nem az ember a teremtett környezet „csúcsa”, az uralkodó minden növény és állat felett, mivel a darwini evolúció szerint az emberi faj az állatvilágból származik, törzsfajlódással (filogenezis) nőtt ki az élővilágból. Ezért nem eredetileg különálló és természetében örök az ember, hanem maga is az evolúció eredménye/terméke.

3.) Az ember még saját „házában” sem úr, azaz saját gondolatainak, akaratainak – egyáltalában – tudatának sem kormányzó ura, hiszen tetteit tudattalanja észrevétlenül irányítja, mint azt a freudi pszichoanalízis mutatja.

Az azonban az embernek szüksége van az otthonosságra, hogy önaffektíven „jól érezze magát” saját bőrében, közösségében, közegében, világában, az örökkévalóságban. Mi adja meg neki ezt az otthonosságot, és egyáltalában szükség van erre?

Czétány szerint a.) Isten a diszjunktív szintézisnek feleltethető meg, ami a konzervativizmus logikája, b.) a Világ a konnektív szintézisnek feleltethető meg és a globalizmus/kommunizmus logikája, c.) az Én pedig a konjunktív szintézisnek feleltethető meg és a liberalizmus logikája.

Ezt most mi máshogyan tárgyaljuk, amiből jól látszik, milyen termékeny lehet az eredeti kantianus elmélet más kontextusban is. A történelmi tekintélyelvű feudális berendezkedés és kölcsönös otthonosság-biztonság hármasa: a vallás (Isten), a világi vezető – pl. király – (Világ), és az alattvaló (Én) voltak, melyek közül az utóbbi a felvilágosodás, iparosodás és szabadságharc során polgárrá módosult, így lassan átformálta a többi hagyományos tekintélyt.

A polgárság a vallásból etikát, erkölcsi nevelést csinált (Isd. reformáció és intézményesített oktatási rendszer) és toleráns, ebben az értelemben liberális jogrendszert (társadalmi szerződést); a királyságból pedig liberális demokráciát. Így született meg a nemzeti alapokon nyugvó nemzetállam/kultúrállam képe. Ez külső formájában már nem hasonlít a régi vallási és királyi tekintélyelvre, de erőmintázata, belső, tudattalanul ható hatalmi struktúrája még magában hordja – bár személytelen, anonim módon, üres mesterjelölőként (lásd. Lacan kifejezését) – azt a tekintélyelvet, amit Freud a szimbolikus ősapának való megfelelésigényként (a pszichoanalitikus lélektanban mint „szuperego”) jellemzett a Mózes-könyvben.¹⁵⁸

Tehát a polgárság által kivívott liberális nemzeti államforma csupán nyomokban bár és csökevényes formában, de még mindig magában hordozza a régi tekintélyelvet, vagyis az otthonosság-igényt, azaz a vallással és a világi vezetőkkel kapcsolatos behódolás-igényt.

¹⁵⁷ Hegel írja Kantról: „A kanti filozófia általános értelme az, hogy az olyan meghatározások, mint az általánosság és szükségszerűség, nem találhatók meg a valóságban, mint Hume kimutatta; más forrásuk van tehát, mint az észrevevés, ez a forrás pedig a szubjektum, az én öntudatomban. (Kant, *Kritik der reinen Vernunft*. 6. kiadás, Leipzig 1818. 3—5. 1.) Ez a kanti filozófia fő tétele. Nevezik kritikai filozófiának is, mert célja mindenekelőtt, mondja Kant, hogy a megismerőképesség kritikája legyen. (1. m. *Előszó*. XVIII—XIX. 1.)” Hegel 1977, 394. o.

¹⁵⁸ Freud, Sigmund: 1939/1987: *Mózes. Két tanulmány*. (ford. F. Ozorai Gizella), Európa, Budapest.

A behódolással Kant szerint kiskorúak maradunk, és meg kell teremtenünk teljes autonómiánkat, mely – tovább gondolva – azonban a polgárság számára a vallással és világi vezetőkkel való minden kapcsolat megszakítását jelentené, és így persze a polgárok megnevezése sem lenne „polgár” többé. Ezért hallhattuk oly sokszor lekicsinylően a „kispolgár” kifejezést a XX. században.

A szélsőségesen liberális és az ehhez hasonlító kommunista elképzelés küldetéstudata ugyanis az otthonosság-igényt gyermeknek tartja, és arra akarja rávenni az emberiséget, hogy mindenki lássa be: az ember egyedül önmagára számíthat, tehát sem rajta kívül, sem önmagán belül nem létezik semmilyen transzcendencia.

Az egész emberiség teljes egyenlőség-megváltásának régi-új küldetéstudata szerint ez az akadálya a végső boldogságnak, a földi mennyországnak. Ez azonban mind a régi szabadkőműves-páholyok korában, mind pedig manapság a Valóság félreértésének bizonyult. Történelmi megvalósítás-kísérleteik során hol belülről, hol kívülről érkező váratlan események billentik ki az emberiség megváltására törekvő összefogásokat saját medrűkből. Az emberiség teljes homogenizálása, uniformizálása naiv álmom csupán, aminek érdekében azonban képesek letagadni/elferdíteni a tényeket, értékeket, és mindennemű kritikát. Ilyen a mai mainstream európai ideológia is.

Azt várják el, hogy a különböző csoport-értékek helyett minden téren és szinten intézményesítetten univerzalizálják a szélsőségesen liberális ideológiát, ám pontosan ezt az eljárástechnikát nevezzük totalitárius rendszerépítésnek. Szerintük azonban az a bűnös, aki nem próbálja megváltoztatni a világot. De mire és mit veszjtünk el ezzel?

Ami gyors léptekben épül ki, az egy totális megfigyelő-rendszer, vélemény-diktatúra, mely algoritmusokkal osztályozza az emberi viselkedéseket, mindenféle igény szerint. Adathalmazok lettünk, és minden nyilvános azok előtt, akik bírnak ezzel a kém-tudással vagy megfizetik ez a kémkedést; nem mellesleg a kémkedést Kant súlyosan elítéli¹⁵⁹. Elvesztettük vallásos gyökereinket, tekintélytiszteletünket, és nem tudjuk már elképzelni, hogy hol a helyünk a világban (a delphoi jósa híres mondata: *Gnóthi szeauton* – Ismerd meg önmagad! – azaz rendeltetési helyed a kozmoszban). Akárkik lettünk. Világpolgárok.

Az otthonosság-igény azonban örökké bejelentkezik, hiszen ki vagyunk téve váratlan eseményeknek és a posztmodern korban – amikor a reklámok ígérete szerint akárkik lehetünk – szorongunk kivagyiságunk miatt, hiszen mások számon kérhetik azt – például gyermekkori kijelentéseinket, ábrándjainkat – rajtunk. Akárkik lehetünk, de így, ebben a formában ez már túl sok. Ebből lemondás következik, senkik leszünk, anonim bárkik, felvett pózok, akárkik. Ez így álszentség és igaz/i tét nélküli lét.

Mit hozhat vissza a XXI. században az újra-alapított nemzeti identitástudat? Nem múltbá-révedést, hanem a kortárs kihívásoknak megfelelő erkölcsi nevelést/tartást és hitet, melyből erőt nyerhetünk, nemzetestvéreket, szolidáris intézményhálót és önértékelést.

A vallásosság gyermekeink szempontjából erkölcsi nevelést és kulturális, civilizációs önazonosságot ad. A nemzetestvérek közössége tágulhat nagyobb, nemzetközi politikai/gazdasági/kulturális csoportok felé, de ugyanakkor lokálisan is sokféleképpen

¹⁵⁹ Kant, Immanuel (1795/1985): *Az örök békéhez*. (ford. Babits Mihály), Európa, Budapest. (Mérleg), I. szakasz, 6. cikkben: „[...] a kémek alkalmazása - *uti exploratoribus* -, ami tulajdonképpen csak kihasználása a *mások* becstelenségének: ezt pedig bizony sohasem lehet kiirtani.”

<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/filoz/tiszta/html/01.htm#cim1> (Letöltés: 2021-12-12)

koncentrálódhat – ezek pedig kölcsönösen hatnak egymásra. A XXI. századi nemzeti identitástudat az egyéneknek önbecsülést, társadalmi integritást ad. A nemzeti identitástudat tehát a XXI. században is képes összefogni az Isten-Világ-En hármasságát, harmóniát és élhető otthonosságot adva. Filozófiai háttérének logikáját pedig táblázatban összegezve megadtuk.

Források

- Albert Réka és Zempléni András (2002): *A nemzeti identitás sajátosságairól*. In: Fedinec Csilla (szerk.) 2002.: Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában. Teleki László Alapítvány, Budapest. 167-176.
- Anderson, Benedict (1983/1991 – revised edition) *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London – New York, 1983,
- Anderson, Benedict (1983/1994): *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London. 1983, 1994.
- Arisztotelész (1971): *Nikomakhoszi etika*. (ford: Szabó Miklós, jegyzeteket írta: Simon Endre). Magyar Helikon, Budapest.
- Atkinson, Rita L., Atkinson, Richard C., Smith, Edward E., Bem, Daryl J., Nolen-Hoeksema Susan (2003): *Pszichológia*. (ford. többek között Pléh Csaba) Budapest, Osiris Kiadó.
- Barna Gábor (2006): *Népi kultúra – nemzeti kultúra – nemzeti identitás*. In Jankovics József – Nyerges Judit (szerk.): Kultúra és identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus plenáris előadásai. Debrecen, 2006. augusztus 22–26. Nemzetközi Magyarországtudományi Társaság, Budapest. 2011, 61–85. <https://mek.oszk.hu/09300/09396/html/01.htm> (Letöltés: 2021-12-11)
- Bergson, Henri (1923), *Idő és szabadság*. (ford. Dienes Valéria), Franklin-Társulat, Budapest.
- Berlin, Isaiah (1993): *A nacionalizmust valaha elhanyagolták, ma hatalmas úr*. In Ludassy Mária szerk.: Az angolszász liberalizmus klasszikusa. II. kötet. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó. 213–244.
- Berkeley, George (1985): *Tanulmány az emberi megismerés alapelveiről és más írások*; bev., jegyz. Faragó Szabó István, vál. Altrichter Ferenc, ford. Faragó Szabó István, Fehér Márta, Vámosi Pál; Gondolat, Budapest, (Gondolkodók); L'Harmattan, Bp., 2006 (Argumentum)
- Bordás Sándor (2019): *Az agresszív kód – Etnikai konfliktusok feltárása, kezelési lehetőségei, előrejelzése és kommunikációs háttere*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Boros Gábor (szerk.) (2014): *Szeretet és gyűlölet, undor és gőg – Érzelemfilozófia a realista fenomenológiában – Kolnai Aurél és Max Scheler írásai*. (ford. Mesterházi Miklós) Budapest, ELTE, Eötvös Kiadó.
- Burke, Edmund (1991): *Töprengések a francia forradalomról*. Ford. Kontler László. Atlantisz – Medvetánc, Budapest.
- Csepeli György (1993): *A meghatározatlan állat*, Ego School Bt., Budapest.
- Czétány György (2015): *A transzcendentális illúzió keletkezése és története. Három szintézis harca egy egységes valóságért*. ELTE BTK Filozófiai Intézet – L'Harmattan – Magyar Filozófiai Társaság, Budapest.
- Czétány György (2019): *A nagy narratívák összecsapása – Három szintézis harca egy konzisztens valóságért*. L'Harmattan, Budapest.
- Descartes, Rene (1994): *Elmélkedések az első filozófiáról*. (ford., utószó: Boros Gábor), Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Freud, Sigmund: (1939/1987): *Mózes. Két tanulmány*. (ford. F. Ozorai Gizella), Európa, Budapest.
- Freud, Sigmund (1992): *Rossz közérzet a kultúrában*; ford. Linczényi Adorján; Kossuth, Bp.
- Fukuyama, Francis (2014): *A történelem vége és az utolsó ember*. Ford. Ábrahám Zoltán, Somogyi Pál László, M. Nagy Miklós. Európa, Budapest.
- Gellner, Ernest (1983): *Nations and nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Gereben Ferenc (1999): *Identitás, kultúra, kisebbség*. Osiris, Budapest.
- Gereben Ferenc – Tomka Miklós (2000): *Vallásosság és nemzettudat*. Kerkai Intézet, Budapest.
- Gereben Ferenc: *Vallás és nemzeti identitás. Történelmi visszaillesztés*. Elérhetőség: www.rel.uszeged.hu/tomka/pdf/gereben.pdf. (Letöltés: 2020. április 16.)
- Greenfeld, Liah (2004): *Nacionalizmus és modernitás*. In Kántor Zoltán szerk.: Nacionalizmus-elméletek. (Szöveggyűjtemény). Budapest, Rejtjel Kiadó. 183–203.

- Hamvas Béla (1985): *Az öt géniusz*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern.
- Hardt, Michael – Negri, Antonio (2000): *Empire*. Harvard University Press, Cambridge / London.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1961) *A szellem fenomenológiája*. (ford. Szemere Samu), Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1979), *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. (ford. Szemere Samu) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Heidegger, Martin (2003): *A világkép kora*. in: Rejtekkutak. (fordította: Ábrahám Zoltán, Bacsó Béla, Czeglédi András, Kocziszkó Éva, Pálfalusi Zsolt, Schein Gábor), Osiris Kiadó, Budapest. 70-103.
- Heidegger, Martin (2001): *Lét és Idő*. (ford. Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István), Osiris Kiadó, Budapest.
- Henry, Michel (2013): *Az élő test*. (ford. Farkas Henrik, Moldvay Tamás, Sajó Sándor, Ullmann Tamás) Pannonhalma, Bencés Kiadó.
- Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, Cambridge, 1990, 21992,
- Hroch, Miroslav (2004): *A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig. A nemzetépítés folyamata Európában*. In: Kántor Zoltán szerk.: *Nacionalizmuselméletek*. (Szöveggyűjtemény). Budapest, Rejtjel Kiadó. 230–247.
- Hugh Seton-Watson, George: *Nations and States - An Enquiry Into The Origins Of Nations And The Politics Of Nationalism*. Methuen, 1977.
- Husserl, Edmund (1998): *Az európai tudományok válsága I-II. kötet*, Budapest, Atlantisz. (Fordították: Berényi Gábor és Mezei Balázs (főszöveg), Egyedi András (I-III. melléklet), Ullmann Tamás (IV-XXIX. melléklet). A fordításokat átdolgozta, a terminológiát egységesítette, az utószót, az életrajzot és a jegyzeteket írta: Mezei Balázs.)
- Huntington, Samuel P. (1998/2018): *A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*. Ford. Pusztai Dóra, Gátsity Mila, Gecsényi Györgyi. Európa, Budapest, 2018.
- Jászi Oszkár (1912): *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* – Társadalomtudományi Könyvtár. Új sorozat; 24., Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Kamarás István (2021.): *Vallásszociológiai keresztmetszetek*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kant, Immanuel (1781/2004): *A tiszta ész kritikája*. (ford. Kis János), Budapest, Atlantisz.
- Kant, Immanuel (1795/1985): *Az örök békéhez*. (ford. Babits Mihály), Európa, Budapest. (Mérleg) <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/filoz/tiszta/html/01.htm#cim1> (Letöltés: 2021-12-12)
- Kant, Immanuel (1790/1997): *Az ítélőerő kritikája*. (ford. Papp Zoltán) Budapest, Ictus.
- Kant, Immanuel (1972): *Briefwechsel*. Auswahl von Otto Schöndorffer. Felix Meiner Verlag, Hamburg.
- Kásler Miklós szerk. (2014): *Nemzeti Nagyvizit*. Kairosz, Budapest.
- Kuncz Ignác (1902): *A nemzetállam tankönyve*. Kolozsvár, Stein János Magyar Királyi Egyetemi Könyvkereskedése
- Kunzmann, Peter – Burkard, Franz-Peter – Wiedmann Franz (1999.): *Filozófia*. (ford. Jenei Kinga és Jenei Zsolt). Athenaeum Kiadó, Budapest.
- László Tamás – Makay Mónika (202.): *A nemzeti büszkeség építőkövei – Nemzeti identitás és történelemkép a magyar társadalomban*. Szociológiai Szemle 31(1): 87–115. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2021.1.4>
- Levinas, Emmanuel (1999): *Teljesség és végtelen. Tanulmány a külsőről*; ford. Tarnay László; Jelenkor, Pécs.
- Ludassy Mária (1999.): *Elhiszem, mert ésszerű. Tanulmányok az angol és a francia felvilágosodás koráról*. Osiris, Budapest.
- Madeville, Bernard (1705/2004.): *A méhek meséje, avagy magánvétkes – közhaszon*. (ford. Tótfalusi István) Helikon, Budapest.
- Müller Andor: *A filozófia tipológiája és az érzelmképződés filozófiája* – in: Nagyerdei Almanach, 2016/1. 6. évf., 12.: http://www.nagyalma.hu/container/volume/2016/161.01_MA_1-27p.pdf (Letöltés: 2021-01-13)
- Peter Alter (1985): *Nacionalizmus*, Frankfurt a. M.
- Pongrácz Alex: *A nacionalizmus és a nacionalista államfelfogás*. *Acta Humana*, 2018, 4. 103–120. <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/actahumana/article/view/949/300> (Letöltés 2021-12-11)
- Renan Ernest (1994): *Mi a nemzet?* Holmi, 6. évf. (1994) 8. sz. 1177-1188.
- Renan, Ernest. (1995): *Mi a nemzet?* In Bretter, Z. – Deák, Á. (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs: Tanulmány Kiadó, 171–187. https://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf642.pdf (utolsó letöltés: 2021. 04. 27.).
- Ryle, Gilbert (1999): *A szellem fogalma*. (ford. Altrichter Ferenc) Budapest, Osiris

- Rousseau, J. J. (1762/1997): *A társadalmi szerződésről, avagy A politikai jog elvei.* (ford. Kis János, szerk., sajtó alá rend., jegyz. Ludassy Mária), PannonKlett, Budapest, (Matúra bölcselet)
- Scheler, Max (1973): *Wesen und Formen der Sympathie.* (eredeti 1912, kiegészítve 1922, 1926), Bern, A. Francke AG Verlag
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph (1809/2010): *Filozófiai vizsgálódások az emberi szabadság lényegéről és az ezzel összefüggő tárgyokról.* (ford. Boros Gábor és Gyenge Zoltán) Attraktor, Máriabesenyő-Gödöllő.
- Smith, Anthony D. (1995): *Nations and Nationalism in a Global Era,* Cambridge.
- Smith, Anthony D. (1995): *A nacionalizmus.* In: Bretter Zoltán – Deák Ágnes szerk.: *Eszmék a politikában: a nacionalizmus.* Pécs, Tanulmány Kiadó. 9–24.
- Stoler, Ann Laura (1995): *Race and the Education of Desire. Foucault's History of Sexuality and the Colonial Order of Things.* Durham.
- Stoler, Ann Laura (1997): *Sexual Affronts and Racial Frontiers. European Identities and the Cultural Politics of Exclusion in Colonial Southeast Asia.* In: Cooper, Frederick – Stoler, Ann Laura (eds.): *Tensions of Empire. Colonial Cultures in a Bourgeois World.* Berkeley, 198–237.
- Susan Greenfield (2009): *Identitás a XXI. században;* ford. Garai Attila; HVG Könyvek, Bp.
- Takács Ádám (2009): *Biopolitika és nemzeti állapot: egy foucault-i problematika rekonstrukciója.* In: Cieger András (szerk.) (2009): *KÖTŐERŐ – Az identitás történetének térbeli keretei. Atelier, Budapest.* <https://adoc.pub/biopolitika-es-nemzeti-allapot-egy-foucault-i-problematika.html> (Letöltés: 2021-12-21) 15-27. o.
- Tengelyi László (2011): *Merleau-Ponty vitája Sartre fenomenológiai metafizikájával.* In: Ullmann Tamás és Váradi Tamás (szerk.) 2011. *Sartre és Merleau-Ponty – A fenomenológia klasszikus korszaka.* L'Harmattan, Budapest. 42–56. o.
- Tszelszky, Kees (2009): *Az ismeretlen korona – Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás.* (ford. Trostovszky Gabriella), Bencés Kiadó, Pannonhalma.
- Tózsza István (2020): *Országimázs – a magyar országérték, országmárka mérési lehetőségei és nemzetközi esélyei.* In: Tózsza István (szerk.) *Hungarikumok és örökségtervezés.* (egyetemi jegyzet) Budapesti Corvinus Egyetem. 2020.
- Tózsza István (2019): *Innovation and Identity.* Civic Review, Vol. 15, Special Issue, 2019, 385–392, DOI: 10.24307/psz.2020.0223